JOOP VAN DEN BERG

Het verloren volk

Een geschiedenis van de Banda-eilanden

BZZTôH

JOOP VAN DEN BERG Het verloren volk

HET VERLOREN VOLK

JOOP VAN DEN BERG

Het verloren volk

Een geschiedenis van de Banda-eilanden

Uitgeverij BZZTôH
's-Gravenhage, 1995

Waar zijn de Bandanezen gebleven? Onze bondgenoten toen wij zwak waren, onze slaven toen wij sterk werden. Pizarro, Cortez en hunne opvolgers hebben Indianen overgelaten in Zuid Amerika, maar wat heeft Nederland gedaan? Er zijn geen Bandanezen meer.

Multatuli.

Illustratie omslag: Walter Spies
Ontwerp omslag: Julie Bergen
Zetwerk: No lo sé prod.
Drukwerk: Wilco, Amersfoort
Bindwerk: Stronkhorst/Van der Esch, Groningen

ISBN 90 5501 157 6

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Berg, Joop van den

Het verloren volk : een geschiedenis van de Banda-eilanden / Joop van den Berg. – 's-Gravenhage : BZZTôH
ISBN 90-5501-157-6
NUGI 646
Trefw.: Banda-archipel ; geschiedenis.

Inhoud

INLEIDING

Het voormalige Nederlands Oost-Indië was een machtig eilandenrijk – ruim 65 maal groter dan Nederland – met een overvloed aan bodemschatten en natuurlijke rijkdommen, fel begeerd door de heersende wereldmachten, en daarom alleen al het middelpunt van een bewogen en vaak bloedige geschiedenis. Datzelfde Indië is drie eeuwen lang zo hecht met ons land verbonden geweest dat in vrijwel iedere grote Nederlandse stad wel een Borneo- of een Sumatralaan te vinden is, genoemd naar een van die Indische reuzeneilanden op ruim 16.000 kilometer afstand.
Met recht reuzeneilanden, want leerde men niet in de jaren dertig op de vaderlandse scholen het volgende: 'SUMATRA is groter dan Pruisen en Beieren – de beide grootste staten van het Duitse rijk. BORNEO is groter dan Duitsland, Zwitserland, België en Nederland samen. CELEBES is zo groot als Groot-Brittannië'?
Ergens in dat overzeese rijk van reuzeneilanden ligt – midden in de uitgestrekte Bandazee – een kleine onaanzienlijke archipel van tien eilandjes, de Banda-eilanden. Totale oppervlakte, niet meer dan 42 vierkante kilometer! Wat kleine eilandjes dicht bijeen, in feite de toppen van een geweldige onderzeese kraterrand, die boven water uitsteken.
Zij dragen klinkende namen als Banda Neira, Lontar en Gunung Api (letterlijk *Vuurberg*). De laatste is dan ook een steil uit zee oprijzende vulkaan van zeshonderd meter hoog, die al eeuwen vuur spuwt en in 1988 nog actief is geweest.
Op die Banda-eilanden groeit, mede door de vulkanische bodem, de specerij nootmuskaat 'beter dan waar ook ter wereld'.
Deze kleine specerij-eilanden – gering in oppervlakte en ver uit de internationale vaarroutes gelegen – hebben aan de geschiedenis van Nederland en Indonesië vele opmerkelijke bladzijden toegevoegd.
Enkele blanke, zeer veel grijsgetinte, en enkele diepzwarte.

Tot die laatste behoort het uitroeien van vrijwel de hele oorspronkelijke eilandbevolking in 1621 op bevel van de VOC-landvoogd Jan Pieterszoon Coen.
De Indonesische schrijver en cultuurfilosoof Mangunwijaya heeft die volkerenmoord op de Banda-eilanden door de Nederlanders als volgt verwoord:

> Duizenden bewoners, jong en oud, mannen en vrouwen en zelfs kinderen werden vermoord of sprongen van de hoge rotswanden in zee. Boven dorpen en desa's, platgebrand door handlangers van de VOC, hingen dichte rookwolken. Tientallen *kora-kora* (Molukse prauwen) werden volgeladen met Bandanezen, die als vee op de slavenmarkt van Jakarta werden verkocht.

De grootste Nederlandse schrijver van de 19de eeuw, Multatuli, zal, eveneens doelend op het uitmoorden en deporteren van de Bandanese bevolking, gouverneur Duymaer van Twist op 9 april 1865 het volgende schrijven:

> Waar zijn de Bandanezen gebleven? Onze bondgenoten toen wij zwak waren, onze slaven toen wij sterk werden. Pizarro, Cortez en hunne opvolgers hebben Indianen overgelaten in Zuid Amerika, maar wat heeft Nederland gedaan? Er zijn geen Bandanezen meer.

Deze *genocide*, bedoeld als vergelding voor de moord op een Nederlandse admiraal, vond destijds plaats na een reeks geschillen over de gedwongen levering van nootmuskaat en foelie.
Jan Pieterszoon Coen meldde na het bloedige gebeuren aan zijn principalen in Nederland: 'Alle de steden ende sterckten van Banda zijn door Gods genaede ingenomen, geraseert [met de grond gelijkgemaakt], verbrandt ende omtrent 1200 zielen becomen'!
Nederlandse historici die de opkomst van het Nederlandse gezag in Indië beschrijven, zullen dan ook als Banda ter sprake komt vaak letterlijk schrijven 'aan de naam van Coen kleeft bloed'.
Er zijn geen Bandanezen meer... En dat door Gods genade...

Het verloren volk

Wat moest de Verenigde Oostindische Compagnie na 1621 met de weliswaar uiterst vruchtbare, maar vrijwel geheel ontvolkte eilanden?
En *ontvolkt* betekende voor de VOC in de eerste plaats dat er geen werkvolk meer aanwezig was om de specerij-oogsten binnen te halen en gereed te maken voor de export.
Als zo vaak elders in de wereld werd ook hier de zaak 'geklaard' door de invoer van slaven.
Banda zou opnieuw worden bevolkt, maar dan met slaven aangevoerd vanuit de hele Indische Archipel, van Sabang tot Merauke.
Het sterk geaccidenteerde terrein op de kleine eilandjes werd in 1626 verdeeld in 68 tuinen of 'perken' en in beheer gegeven aan gewezen Compagniedienaren, oud-soldaten of andere begunstigden.
Iedere Nederlandse opzichter van zo'n nootmuskaatperk kreeg een aantal slaven toegewezen (ruwweg één slaaf per honderd bomen) om het areaal produktief te maken.
Deze door de Compagnie verstrekte inlandse slaven kregen de naam 'perkhorigen' of 'perkslaven' en hun blanke meesters gingen de geschiedenis in onder de naam 'perkeniers'.
Deze nieuwe bevolking van overwegend blanke perkeniers en Indonesische perkslaven diende de VOC nootmuskaat en foelie te leveren tegen de van hogerhand vastgestelde (dus lage) prijzen.
In het jaar 1750 kwam dat bijvoorbeeld hierop neer: de perkeniers kregen per pond foelie een prijs van 45 cent, en de VOC verkocht een pond foelie in Nederland voor de prijs van *f* 6,40, een winst van meer dan duizend procent. Het loon van een slaaf was toen een gulden per maand. De Banda-eilanden werden in de 17de en 18de eeuw op deze manier een wingewest in de zuiverste betekenis van het woord.
Een wingewest dat hoofdzakelijk bevolkt werd door slaven, want in feite waren zelfs de perkeniers, de *heren van muskaat*, ook voor de VOC niet veel meer dan lijfeigenen. Zij leverden immers de noten tegen vastgestelde lage prijzen; de perken waren niet eens hun eigendom (zij waren niet veel meer dan pachters) en ook de perkeniers werden bij iedere overtreding van het opgelegde monopolie zwaar en hardvochtig gestraft.
De samenleving op de tien eilandjes was eeuwenlang het toonbeeld van onvrijheid: de perkslaven werden met harde hand *bestierd* door de Nederlandse plantageheren, en die

werden op hun beurt weer geknecht door de Verenigde Oostindische Compagnie, en later door het Indische gouvernement.

Eeuwenlang zaten de Banda-eilanden – ergens verloren in de immense Bandazee – in de ijzeren greep van horigheid en onvrijheid.
De eilanden waren in 1626 opgezet als één grote specerijplantage die zeer veel geld opbracht, en dat moest nog eeuwen zo blijven. In het begin van de 19de eeuw evenwel liepen de opbrengsten door allerlei oorzaken sterk terug, de moeilijkheden voor de perkeniers stapelden zich op en de eilandengroep werd zwaar getroffen door elkaar snel opvolgende aardbevingen en vulkaanuitbarstingen.
Het Nederlands-Indische gouvernement wilde een gebaar van goede wil maken en riep in 1854 Banda Neira officieel uit tot 'vrijhaven' om de economie te stimuleren. Het predikaat 'vrijhaven' hield in dat alle in- en uitgevoerde goederen vrij van heffingen waren, maar dan wel met uitzondering van de nootmuskaat en de foelie. Maar dit nu waren juist de belangrijkste exportprodukten van de eilanden, en direct of indirect voor vrijwel iedere bewoner het hoofdmiddel van bestaan.
De status van 'vrijhaven' stelde dan ook in het geheel niets voor en zelden heeft een Indisch regeringsbesluit zo'n cynisch karakter gehad als deze verordening uit het *Staatsblad* van 1854.
Het had iets van gevangenen op een ommuurde binnenplaats te wijzen op de blauwe lucht met de mededeling dat zij zich vrij konden voelen door ernaar te kijken.
Na het 'vrijhavenjaar 1854' kwam Banda, door andere omstandigheden weliswaar, in een stroomversnelling van de geschiedenis terecht en brak een tijd aan waarin de langbegeerde vrijheid werkelijk aan de einder leek te gloren.

Eerst voor de minstbedeelden, de slaven, voor wie in 1860 de slavernij – in de officiële stukken de 'perkhorigheid' genoemd – werd afgeschaft. In 1864 voor hun meesters, de perkeniers, als deze niet langer worden verplicht hun hele oogst tegen vastgestelde prijzen aan het gouvernement te leveren, en zij zelf hun specerijen mochten gaan verkopen.
Banda Neira werd toen nog even rijk, héél rijk zelfs, mede omdat de oogsten van de belangrijkste concurrenten elders

in de wereld door een plantenziekte werden vernield en de prijzen op de wereldmarkt omhoogschoten. De paupers van Banda zijn hierdoor even prinsen geweest, maar niet voor lang. Na vijftien jaar leverde de nieuwe aanplant van de concurrentie in Grenada, Singapore en Penang weer noten van uitstekende kwaliteit en door het grote aanbod zakten de prijzen snel.

Banda viel na die korte glorietijd – waarin men letterlijk huizen als kastelen bouwde – terug in de oude lethargie. Aan het einde van de 19de eeuw namen armoede en malaise weer bezit van het Molukse specerijenrijkje. In 1904, precies vijftig jaar na de toekenning van de status van 'vrijhaven', werd door het gouvernement die uitzonderingspositie weer ongedaan gemaakt, en mocht Banda zich geen 'vrijhaven' meer noemen...

Het gebaar in 1904 was haast nog cynischer dan dat in 1854 want er was na de eeuwwisseling weinig sprake meer van een winstgevende handel in specerijen. De meeste notentuinen waren toen verhypothekeerd en leden verlies. Er viel nauwelijks meer iets te *heffen* of te *ontheffen*. De meeste perkeniers hadden door de economische malaise Banda toen al verlaten om elders in Indië hun geluk te beproeven.

Over die halve eeuw tussen de twee zinloze maatregelen van bestuur – het tot 'vrijhaven' verklaren van Banda, waar men door de verplichte leveranties in geen enkel opzicht vrij was, en het opheffen van de maatregel, als de eilanden al lang leeg en als het ware doodgebloed zijn – gaat dit boek. Het is – daar ben ik mij van bewust – maar een van de geschiedenissen van de Banda-eilanden, maar wel een heel belangrijke, die wordt gekenmerkt door het gezegde: opgaan, blinken en verzinken! Dat geldt voornamelijk voor de Nederlandse perkenier, die de eilanden zo'n wereldnaam heeft bezorgd.

Vijftig bewogen jaren derhalve, met periodes van diepe armoede, tijden van ongekende weelde en een voortdurend gevecht om de macht.

De werkwijze die ik heb gevolgd om díe specifieke geschiedenis te vangen onder de noemer 'opkomst, bloei en verval' heeft – zeggen deskundigen – zijn schaduwkanten omdat nu eenmaal de verleiding groot is om de bloeitijd door een veelheid van enthousiaste verslagen en getuigenissen wat uit te vergroten en vervolgens het intredende verval een tint zwarter te schetsen dan economisch verantwoord is. Daarom

heb ik getracht de feiten uit de diverse bronnen met elkaar te vergelijken en vooral veel *ooggetuigen* aan het woord te laten, van wie bekend was dat zij een kritische geest hadden.
De genoemde bronnen waaruit ik mijn gegevens heb moeten putten, bleken uiterst gevarieerd van samenstelling te zijn. Het waren de jaarlijkse Koloniale Verslagen, de Memories van Overdracht van het Binnenlands Bestuur, historische studies, kranteartikelen, reisverslagen van doortrekkende reizigers, brochures, een tweetal door vlijtige commiezen samengestelde 'Beknopte beschrijving van de Onderafdeling Banda', jaarverslagen van handelsfirma's, brieven en andere egodocumenten; kortom een veelheid aan feiten en bronnen, van de meest uiteenlopende aard.
De meest gemakzuchtigen onder hen schreven meestal klakkeloos over wat anderen al eerder hadden gedebiteerd (en wat paste in de algemene beeldvorming) en naarmate dat vaker gebeurde, werd het waarheidsgehalte van die verhalen steeds twijfelachtiger. Zo ontstonden in de loop der tijden vele standaardverhalen over de nootmuskaateilanden die zelden meer werden nagetrokken en een sterk vertekend beeld gaven van de werkelijkheid. Desondanks kwam ik voortdurend saillante feiten tegen – vaak een beetje argeloos en in de marge geuit – die de nodige vraagtekens zetten bij de standaardverhalen, of deze zelfs gedeeltelijk ontkrachten. Het leek er vaak op of kleine deeltjes ijzervijlsel zich niet zomaar wilden voegen in de patronen die zich in eerste instantie op het witte papier hadden gevormd, nadat er een magneet onder was gehouden.
Ik heb geprobeerd om met een steeds sterkere *magneet* alle ijzerdeeltjes in een bezield patroon te dwingen en moest gelukkig constateren dat op essentiële punten de bronnen mij zelden in de steek lieten, alleen bleek de interpretatie van bepaalde gebeurtenissen nogal eens te verschillen. Het beeld van de samengevoegde deeltjes ijzervijlsel werd er uiteindelijk onmiskenbaar één van 'opgaan, blinken en verzinken'. Dat op te roepen, was mijn belangrijkste opgave.
Tevens heb ik lange gesprekken gevoerd met nakomelingen in Nederland van de *dramatis personae* uit dit boek; de perkeniers en de perkhorigen. Ook bracht ik in 1992 een bezoek aan de eilandengroep en sprak opnieuw veelvuldig met de mensen die nu Banda bevolken.
Ik hoop dat deze gevolgde procedure verhelderend heeft

gewerkt op de weergave van die halve eeuw Bandanese geschiedenis.
Het bezoek aan de eilanden zelf heeft één ding zeer duidelijk aangetoond: er zijn weer Bandanezen, ondanks de noodkreet van Multatuli in de 19de eeuw.
Om die reden zal ik in een nawoord nog kort ingaan op de huidige samenleving op Banda.
Aan die ruim 15.000 mensen die zich weer met enige trots *Bandanees* noemen is dit boek opgedragen, en met eerbied, zou ik daar nadrukkelijk aan toe willen voegen.

I

De volkerenmoord van Jan Pieterszoon Coen

Over de Banda-eilanden in Oost-Indonesië – eens dé wereldproducent van de specerijen nootmuskaat en foelie en uitgerekend daarom een van de eerste overzeese vestigingen van de Verenigde Oostindische Compagnie – is in ons land veel geschreven.
Vanaf de aankomst van het eerste VOC-schip onder commando van admiraal Wolfert Harmenszoon in 1602 tot op de dag van vandaag is de geschiedenis van de kleine archipel en zijn bewoners beschreven en toegelicht. In iedere publikatie van enige naam over de Molukken wordt vrijwel altijd ruim aandacht besteed aan deze tien voor Indonesische begrippen zo minuscule eilandjes, die in feite – ik schreef het al eerder – niet meer zijn dan de resten van een grote kraterrand van een vulkaan die verzonken ligt in zee. De Banda-eilanden zijn zelfs doorgedrongen tot de Nederlandse literatuur; Van Schendels roman *Jan Compagnie* uit 1932 speelt immers grotendeels op Banda.
Eén ding is evenwel opvallend in al die uiteenlopende beschrijvingen, historische verhandelingen, reisverhalen en literaire uitingen, namelijk de geweldige tegenstrijdigheid tussen de beschrijvingen van de eilanden zelf – vrijwel altijd in *majeur* – en de beschrijving van de eilandbewoners – vrijwel altijd in *mineur*! Hoe is dit te verklaren?
In de inleiding zei ik al dat het sleutelwoord voor de eilandsamenleving eeuwenlang de slavernij is geweest en slaven werden nu eenmaal zelden positief benaderd.

Eerst een toelichting op die altijd zo lyrische beschrijvingen van de eilanden zelf. Opvallend is bijvoorbeeld in dit verband de studie van mijningenieur dr. R.D.M. Verbeek uit 1901, getiteld *Geologische beschrijving van de Banda-eilanden*. Het is een wetenschappelijke verhandeling, die voor de leek nauwelijks te begrijpen is vanwege de uiteenzettingen over ko-

raalkalk en geopaliseerd andesiet, maar die wel als volgt begint:

> Een van de fraaiste plekjes van Nederlandsch-Indië, en wellicht van de geheele aarde, is Banda. Natuuronderzoekers en reizigers, die reeds een groot gedeelte van de aarde gezien hebben, zijn het er over eens, dat, al mogen de Alpen, de Himalaja en zooveel andere hooge gebergten een veel grootscheren indruk maken, geen terrein in liefelijkheid de Banda-eilanden overtreft.

Het is duidelijk: zelfs de meest koele wetenschapper ontkomt kennelijk niet aan de fraaie natuurlijke staat van de bergachtige eilandjes. Nog zo'n beschrijving van Banda – een van de meest geciteerde – is te vinden in het boek van C.J. Leendertz *Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van Nieuw-Guinea* uit 1890.

> Nadat wij den Zuidoosthoek van den Goenong Api zijn omgevaren, zien wij de liefelijk gelegen hoofdplaats plotseling voor ons. Men waant zich thans in een meer of in eene breede rivier, want overal stuit de blik op een der eilanden van de groep. Ter linkerhand stijgt de fraaie, scherpe kegel van den Goenoeng Api statig uit zee op, het liefelijke, nog kleinere Banda Neira schijnt er aan vastgehecht, de witte huisjes der hoofdplaats blinken vroolijk aan den voet van een groenen heuvel, waarop ter halver hoogte het fort Belgica is gebouwd, dat door ligging en bouwtrant eer aan een Duitsch ridderkasteel dan aan een Indisch fort doet denken; dan vormt de zee over eene kleine ruimte den eenigen horizon, en daarna verrijst de groene wal van Lonthoir, dat zich tot achter ons uitstrekt, en als een reusachtige groene komkommer op het water drijft.

Zulke ontboezemingen in bloemrijke taal over het overweldigende natuurschoon van de specerij-eilanden zullen voor de Nederlandse lezer het beeld blijven bepalen, tot in de huidige reisgidsen toe.
Het beeld evenwel van de bevolking zelf – maar kun je een samenraapsel van slaven uit alle delen van de archipel nog wel een 'bevolking' noemen? – is altijd geheel anders getoonzet. Van de Bandanees wordt bij herhaling gezegd dat hij 'lui

en onbetrouwbaar is en dat zijn lust tot spel en opiumschuiven algemeen is'.
Maar de beschrijving van de Europese perkenier is in de regel ook weinig vleiend: 'dom, onbeschaafd en niet tot geregeld werken in staat.' Zelfs bij de moderne Indonesische dichter Resink (1911) is de perkenier iemand die 'vereenzaamd leeft op de geërfde perken, waar eens per maand scheepsrook een flauw idee komt geven van een wereld van hard werken'. Tot een van de meest klakkeloos herhaalde uitspraken over de Bandanees behoort die van de voormalig resident van Banda, Schabbingh, die in een nagelaten Memorie van het jaar 1829 van de Bandanees zegt dat men deze 'evenmin tot een nijver leven zou kunnen bewegen als men den kasuaris den arend zou kunnen doen navliegen'.
Het grapje over de kasuaris (de 'Indische struisvogel', die te zwaar en te log is om te kunnen vliegen) en de arend werd een veelgebruikte aanhaling in de reisverhalen en men komt die vergelijking voortdurend tegen. Zelfs dertig jaar later citeert de assistent-resident *ter beschikking van den Gouverneur der Moluksche Eilanden*, P. van der Crab, zijn collega met veel instemming en voegt daar nog aan toe: 'Aan de Bandasche burgers en verdere inlandsche bevolking zijn steeds zeer weinige goede eigenschappen toegeschreven; hooghartigheid en luiheid zijn telkens genoemd geworden als de oorzaken van den minvermogende staat en als de hinderpalen, die aan verbetering der stoffelijke welvaart in de weg staan.'
Ter verdediging van het negatieve imago van de Bandanese bevolking moet worden gewezen op de imposante reeks van rampen die de Bandanezen heeft getroffen, waarbij de volkerenmoord van Coen uit 1621 natuurlijk de meest desastreuze mag worden genoemd.
Maar ook de stroom van aardbevingen en vloedgolven die de eilanden periodiek heeft getroffen – en nog treft – is altijd de oorzaak geweest van grote economische malaise, en dus: waarom zou men iets willen opbouwen dat de eeuwen kon trotseren, als men zeker wist dat het natuurgeweld het binnen enkele minuten kon vernietigen?

In vogelvlucht volgt nu een overzicht van ruim twee eeuwen Bandanese geschiedenis om zo te komen tot dat jaar 1854, het uitgangspunt van deze geschiedenis van de eilanden.
Terug nu naar 1621; de 'inneming' van Banda door de solda-

ten en (Japanse) huurlingen van de Verenigde Oostindische Compagnie. Dat die 'inneming' een weerzinwekkende en uiterst wrede militaire operatie is geweest, wordt duidelijk in de roman *Tussen admiraals en sultans* van de Indonesische schrijver en cultuurfilosoof Yusuf Mangunwijaya.
Omdat in de meeste Nederlandse bronnen bijna altijd om 'historisch begrip' wordt gevraagd voor het optreden van de latere landvoogd, gaf ik de voorkeur aan deze Indonesische bron. Mangunwijaya schrijft erover:

> Duizenden bewoners, jong en oud, mannen en vrouwen en zelfs kinderen werden vermoord of sprongen van de hoge rotswanden in zee. Boven dorpen en desa's platgebrand door de handlangers van de VOC, hingen dichte rookwolken. tientallen *kora-kora** werden volgeladen met Bandanezen, die als vee op de slavenmarkt van Jakarta werden verkocht. Ondertussen werden de leiders van het volk mishandeld in de folterkamers van het vlaggeschip 'De Draak' en van fort Nassau. Vierenveertig *orang kaya***, eerst in het fort gevangen gezet, werden als schapen naar buiten gedreven. Acht van hen, de meest vooraanstaande, werden apart gehouden. Ze werden het fort uitgeslagen en samengedreven in een grote sterke kooi met bamboespijlen. Daar vielen ze uitgeput neer, hun handen met snijdende arenvezels vastgebonden, nadat ze dagenlang waren gemarteld. Maar hun geest bleef ongebroken.

Over de terechtstelling van de dorpsoudsten, de *orang kaya*, door ingehuurde Japanse krijgers schrijft de Indonesische auteur een schokkend relaas:

> De trommels roffelden. Er werden luid commando's geschreeuwd. De acht vooraanstaande mannen die apart waren gehouden, kregen opdracht in een rechte lijn te knielen. Daarop riep de luitenant: 'Wie van jullie wil nog een laatste boodschap achterlaten?' Niemand die een woord zei. Met opgeheven hoofd en met ogen die groot zelfbewustzijn uitstraalden, bleven ze roerloos staan. Als leiders van hun volk waren ze wel vertrouwd met storm en inslaande bliksem,

* grote prauwen
**dorpsoudsten

> zoals ook het rommelen van de Gunung Api hun als vertrouwde muziek in de oren klonk. 'Niemand die iets wil zeggen?' riep de luitenant. Diepe stilte. Wat had het voor zin te praten met beesten. Zes Japanse huursoldaten traden naar voren. Kalm zagen de *orang kaya* de dood onder ogen. Alleen de Indo Callenbacker vroeg de luitenant beschuldigend: 'Hebt u dan helemaal geen medelijden, heren?' Geen antwoord. Een doodse stilte als bij een zonsverduistering. Toen zweefden zes zwaarden heel langzaam omhoog om snel als de bliksem toe te slaan. Ha! Het schreeuwen van de Japanners viel onverwacht uit de hemel en doorbrak de stilte. In één slag vielen zes hoofden. Helder bloed spoot uit de aderen van zes nekken naar buiten. Daar lagen de levenloze lichamen van zes helden van Banda. Nog drie keer zwaaiden de vlijmscherpe zwaarden door de lucht en sneden de lichamen elk in vier stukken. Nadat de acht voornaamste mannen zo waren afgeslacht, stapten de beulen koel op de andere slachtoffers af. Nog zesendertig mannen stonden fier rechtop, zonder één verzuchting over hun lot. Onbarmhartig werden ook zij afgeslacht met behulp van een uiterst volmaakte techniek. En zonder een traan nam de aarde van Banda het overvloedige bloed van haar trouwe zonen in zich op.

De Heren van de VOC maakten van die bloedige dag, 11 maart 1621, een officiële feestdag die ieder jaar op Neira diende te worden gevierd. Overigens moet hierbij worden aangetekend dat het Bandanese verzet taai bleek te zijn, en dat pas zeven jaar later de laatste haarden van de opstand werden gesmoord.

De historicus V.I. van de Wall schrijft in zijn *De Nederlandse Oudheden in de Molukken*, dat op die jaarlijkse *feestdag* 'de kanonnen bulderden van forten en schepen, de bezetting paradeerde in het Kasteel Nassau, in alle kerken een dankdienst werd gehouden en de gouverneur alle dienaren aan een feestbanket te zijnent verenigde'.

In 1626 werden op last van de VOC de drie belangrijkste eilanden opgedeeld in nootmuskaatperken met elk een Hollandse opzichter aan het hoofd en enkele tientallen slaven als werkvolk.

Op het hoofdeiland Banda Neira (ook vaak Klein Banda genoemd) komen drie perken, op het daartegenover gelegen

eiland Lontar (ook Groot Banda genoemd) komen er 34, en op het verafgelegen eiland Ai nog eens 31 perken. Op die 68 perken in totaal werd sedertdien tweemaal per jaar de oogst binnengehaald, die na bewerking linea recta moest worden doorgeleverd aan de VOC, die de perkeniers daarvoor een vastgesteld bedrag uitkeerde en er tevens zorg voor droeg dat de slaven een gulden per maand aan loon ontvingen, een hoeveelheid rijst en zout, alsmede één keer per jaar nieuwe kleding. Zo staat het tenminste opgetekend in de annalen van de VOC.

Over het dagelijkse leven van de slaven – die mensen aan de onderkant van de samenleving – is maar heel weinig bekend. Over dit 'uitschot' werd immers niet gesproken, laat staan geschreven.

Wel is er in het jaar 1710 een melding van een grootscheepse slavenopstand, met als enige bijzonderheid in de historische bronnen de opmerking dat deze 'in bloed werd gesmoord'.

Over de bevolking van de eilanden in algemene zin wordt in de 18de eeuw bijzonder weinig geschreven.

Gesproken wordt van een bijna chronische armoede en verpaupering onder de perkeniers, een grote kindersterfte onder de slaven, ontelbaar veel vluchtpogingen van de laatsten, en voor beide bevolkingsgroepen een grote materiële schade na de zware aardbeving van 1763.

Precies vijftien jaar na de zware beving van 1763, waarbij duizenden bomen worden ontworteld – en vijftien jaar is net de spanne tijds die een jonge nootmuskaatboom nodig heeft om geregeld vrucht te dragen – wordt Banda in 1778 opnieuw getroffen, nu door een zware orkaan, die grote delen van de 'nieuwe' aanplant in enkele luttele minuten vernielt.

De produktie zakt naar een minimum en de armoede wordt epidemisch, maar de verpaupering van de perkeniers is in Hollandse ogen vooral het gevolg van de 'ellende, domheid en zedeloosheid van de perkeniers'.

Maar ook de VOC, dat machtige handelsimperium, raakt door allerlei interne en externe factoren in verval (ik denk ook door 'ellende, domheid en zedeloosheid'), de verbindingen met de hoofdstad Batavia gaan stagneren, en de perkeniers weten alleen door smokkelpartijen het hoofd boven water te houden. Nog voor de eeuwwisseling wordt de VOC ontbonden en wordt de specerijencultuur overgenomen door de Staat der Nederlanden, maar voor de gewone perkenier

maakt het allemaal niet veel meer uit. Voor de gewone perkslaaf nog minder!
Banda – het laatste huis van de wereld in een uitgestrekte binnenzee – deed rond 1800 als wingewest toch al niet echt mee aan de koloniale geschiedenis. Het diende te berusten en vooral veel nootmuskaat en foelie te produceren, goedschiks of kwaadschiks.

In 1808 gaf de nieuwe landvoogd, de 'IJzeren Maarschalk' Herman Willem Daendels, nieuwe directieven uit voor de bestuursvoering van de Banda-eilanden, waardoor de ergste armoede wat werd verlicht. Maar de kern van de misère, het monopoliestelsel van verplichte leveranties aan de overheid, bleef onverkort bestaan.
Trouwens, twee jaar later gaat door de Franse inlijving van Nederland de macht in de Molukken over in handen van het Engelse Tussenbestuur (1811-1816). Ook nu weer blijkt het geweldige isolement en de moeilijke bereikbaarheid van de eilandengroep, want de Britse luitenant-gouverneur Thomas Stanford Raffles schrijft ergens: 'De inwoners van de Banda-eilanden hebben nog nooit van het Britse gouvernement gehoord en die heeft zelf nog minder weet van de ongelukkige en lijdende onderdanen.'
Naast de plaatselijke desintegratie van het maatschappelijk en economische leven in die tijd kwam nog eens het feit dat de nootmuskaatculture die rond 1800 in de provincie Bengkulen op het eiland Sumatra was gestart, goede resultaten begon af te werpen. Ook omdat Bengkulen aanzienlijk dichter bij de grote overzeese exporthaven van Batavia lag, werd het een geduchte concurrent. Tot overmaat van ramp ging bij een hevige orkaan in 1815 opnieuw een groot gedeelte van de perkwoningen en het bomenareaal op de Banda-eilanden verloren.
Toen in 1816 de eilanden door de Engelsen definitief aan het Nederlandse gezag werden overgedragen veranderde er opnieuw weinig aan de toestand. De woorden 'weinig verandering' betekenden voor Banda toen al niet meer dan dat de neergaande economische spiraal wat werd vertraagd of versneld, maar de neergang bleef...
De steeds aanhoudende verhalen over de verpaupering van niet alleen Banda, maar eigenlijk het hele gebied van de Zuid-Molukken, deden de gouverneur-generaal baron Van

der Capellen in 1824 besluiten zich persoonlijk op de hoogte te gaan stellen.
Op 18 februari van dat jaar vertrekt uit Batavia een klein eskader onder aanvoering van het fregat 'Eurijdice' richting Molukken voor een reis die enkele maanden zal duren.
Twee maanden nadat het schip door een hoog gezelschap is uitgewuifd zal het Banda Neira aandoen, waar de huizen en gebouwen – het verhaal wordt eentonig – door zware aardbevingen in 1816 en 1820 'in diep verval zijn geraakt', zo lezen wij in het verslag van de reis van de gouverneur.
Het hoge gezelschap wordt met de neus op de feiten gedrukt als de vuurspuwende berg, de Gunung Api – de natuurlijke afsluiting van de haven van Neira – plotseling is gaan werken en verder varen onmogelijk maakt. Het wordt in het reisverslag aldus omschreven:

> De brandende berg *Goenoeng Api* namelijk, opende op dien dag tegen 4 ure 's middags, op het oogenblik, dat het eskader zeer digt onder denzelven genaderd was, eensklaps een nieuwen krater, en braakte zulk een rook en asch, dat op het aanraden van een persoon, die in 1820 getuige was geweest der verwoestingen, toen door dezen berg aangerigt, het beter werd geoordeeld voor het oogenblik niet binnen te loopen, maar integendeel weder in zee te steken, ten einde eenigen tijd af te wachten wat er van deze uitbarsting worden zoude.

De gouverneur-generaal blijft in totaal tien dagen op de eilanden en – dat moet gezegd worden – hij bezoekt een groot aantal noodlijdende perken en laat zich omstandig inlichten over de slechte situatie.
Van der Capellen is zo onder de indruk van de armoede dat hij stante pede op Banda Neira zelf al een reeks maatregelen uitvaardigt om de ergste nood wat te lenigen.
Hij zegt de perkeniers toe dat de perken, die al eeuwenlang van vader op zoon worden 'overgeërfd', nu ook feitelijk en juridisch hun eigendom zullen worden, al zal het nog twintig jaar duren, tot 1845, voordat een en ander voor de wet zijn beslag zal krijgen.
Hij perkt de macht van de resident over de perkeniers in door de instelling van een Raad van Justitie. Ook zegt Van der Capellen de perkeniers betere prijzen voor hun produkten

toe, mits de perkeniers op hun beurt op de vastgestelde tijdstippen de slaven en contractanten zullen uitbetalen, hun rijst en zout verstrekken en kleden.
De gouverneur-generaal zet wel de invoer van slaven stop en treft een aantal voorzieningen voor de militairen van het driehonderd man tellende garnizoen op Banda Neira.
De bestuurshervormingen van Van der Capellen waren op de keper beschouwd nogal mager, maar de perkeniers kregen tenminste de indruk dat de *Hoogste in den Lande* met hun lot begaan was, en dat die instelling te merken zou zijn in de directieven die in de toekomst uit het verre Batavia zouden komen.
Banda krijgt mede door toedoen van Van der Capellen in 1825 een Europese lagere school, de vierde buiten Java.
Er wonen in dat jaar op de tien eilanden zo'n driehonderd Europeanen – perkeniers, ambtenaren en militairen – en enige duizenden Indonesiërs; een handjevol oorspronkelijke Bandanezen, verder slaven en contractanten die wat eufemistisch 'vrije arbeiders' werden genoemd.
Wat precies onder die driehonderd met de aanduiding 'Europeanen' moet worden verstaan, is voor Banda altijd een delicaat onderwerp geweest.
Door het wijdverbreide concubinaat in de 17de en 18de eeuw en de vele huwelijken met Indonesische vrouwen, was een geslacht perkeniers ontstaan dat nauwelijks meer Nederlands sprak en dat in uiterlijk niet van de inheemse bevolking was te onderscheiden. De meesten van de perkeniers waren – wat later zo treffend werd genoemd – 'verinlandst', maar dan wel met het predikaat 'christen', want dat was immers de voorwaarde waarop bij de VOC een huwelijk mocht worden aangegaan met een *inlandse* vrouw. Dat de vrouw van een perkenier een vrouw 'van het land' was was tot daar aan toe, maar zij diende wel 'christin' te worden.
In 1834 telt dominee Finn op Banda zijn discipelen en komt op 1289 christenen, maar hij beklaagt zich er tevens over dat 'vooral onder Europeanen het ongehuwd samenleven toeneemt en dat zijn vermaningen daartegen met verachting in de wind werden geslagen'. Met *verachting*, jawel... De perkeniers krijgen in 1845 – 21 jaar na de toezegging van Van der Capellen – de akten van eigendom van hun perken.
Het lost weinig op, want de belangrijkste problemen blijven bestaan. Het verbod op de invoer van nieuwe slaven door

dezelfde gouverneur heeft namelijk een groot tekort aan werkvolk doen ontstaan, ook omdat de bewoners van de omliggende eilanden nauwelijks meer bereid zijn hun diensten aan te bieden. Niet erg verwonderlijk, omdat de perkeniers erom bekendstonden dat zij de nieuwe 'vrije' arbeiders nauwelijks beter behandelden dan hun perkslaven.
Hoewel de behartiging van de specerijhandel door het Indische gouvernement in 1824 in handen is gegeven van de Nederlandse Handelmaatschappij, blijft de specerijteelt weinig florissant. De lage prijzen, het gebrek aan werkvolk, maar toch ook het gebrek aan initiatief en arbeidsethos bij de perkeniers zijn daar de hoofdoorzaken van.

Na de grote aard- en zeebeving van 1820 laten de natuurkrachten de Banda-eilanden enkele tientallen jaren met rust, waardoor het bomenbestand zich in alle rust kan herstellen. In 1852 evenwel slaat het noodlot weer hard toe.
Een ongekend zware aardbeving vindt op 26 november van dat jaar plaats. Bij de ramp komen tientallen mensen om het leven en is de schade aan gebouwen, woonhuizen, rookkombuizen en specerijperken groter dan ooit tevoren.
De oorzaak van de ramp wordt duidelijk geschetst door dr. P. Bleeker, bioloog, en 'Korrespondent der Koninklijke Akademie van Wetenschappen' in Amsterdam, die in 1855 een bezoek aan de Banda-eilanden brengt voor een studie van het visbestand in de Bandazee.
Om zijn verhaal goed te begrijpen, is het raadzaam een kaartje van de eilanden bij de hand te houden en zich te realiseren dat de eilanden de toppen zijn van een geweldige kraterrand, die grotendeels onder water verborgen blijft:

> Men weet, dat, tijdens de bandasche aardbeving van 1852, een gedeelte van de baai droog liep en de oorlogsbrik de Haai op hare ankerplaats den bodem der baai raakte. De zaak werd mij echter bij plaatselijke beschouwing dadelijk duidelijk. Zij moet zich op de volgende wijze hebben toegedragen.
> Het geheele Banda-systeem werd, tijdens de aardbeving, voor eenige oogenblikken naar de hoogte gedreven. De wateren der baai liepen daardoor gedeeltelijk naar buiten, zoodat de bodem der baai over eene groote uitgestrektheid zigtbaar werd. Na deze opheffing volgde de daling. De

wateren stroomden nu met kracht de baai weder binnen, door het Lonthoirgat, het Zonnegat en het gat van Neira.

Aldus de wetenschappelijke verklaring achteraf van dr. Bleeker over de oorzaak van de verwoestende vloedgolf, die zulke desastreuze gevolgen had voor al de huizen en gebouwen die aan de oevers van de baai lagen. Er bestaat ook nog een ooggetuigeverslag van de ramp van de hand van de commandant van het door Bleeker genoemde marinevaartuig, de brik *de Haai*.
Het is de kapitein-luitenant ter zee, Von Römer, en in zijn verslag is onder meer het volgende te lezen:

In den morgen van den 26sten November had er eene allervreeselijkste aard- en zeebeving plaats, *die voor de Banda eilanden eene ware, bijna onoverkomelijke ramp is te noemen*, en waarvan ik UHEdG.* de navolgende bijzonderheden mededeel.
'Ten 7 ure in de dagwacht voelden wij eene verticale, van het Z.O. naar het N.W. loopende, in golvende beweging overgaande zeebeving; het gevoel er van was als of het schip als het ware werd opgeligt, het dek golfde onder de voeten, en alles trilde wat los aan boord stond: 2 minuten (aan den wal 5 minuten) had deze beving plaats. Van het dek onze oogen naar de ons omringende eilanden (Banda-Neira en Lonthoir) rigtende, zagen wij overal kolommen stof opstijgen, het bewijs van het instorten van gebouwen. (...)
Ten 8 ure 10 minuten zagen wij het water in eens zwellen, doch kort daarop met eene uit het N.W. opkomende baar**, met eene onbeschrijfelijke snelheid, wegloopen. (...)
Het water wies nu met nog grootere snelheid aan, dan waarmede het gevallen was, *en ontzettend was het te zien, hoe het over alles aan den wal heenliep*, en de met de valling van het water losgeraakte en door elkander gegooide 65 praauwen weder op den wal joeg; tusschen het begin van de daling en het oogenblik waarop het water zijn hoogste standpunt had bereikt, loodende toen 7½ vadem, verliepen er 20 minuten; onmiddellijk liep met eene ontzaggelijke baar, *die alles met zich meesleepte en verwoestte*, met eene verbazende snelheid het

*UHEdG = UHoogEdelGestrenge
**baar = vloedgolf

water weder weg. Het schip zwaaide verschrikkelijk en snel, voor den afloop, weder op; 20 minuten waren er weder verloopen, tot het water zijn hoogste standpunt had bereikt, loodende toen 8 vademen water. Het water hooger nu gekomen zijnde, was de baar zoo veel te sterker, te verschrikkelijker, steeg tot aan het dak van het overdekte koopvaardijhoofd, waaronder verscheidene menschen van praauwen zich hadden geborgen, doch welke door de baar werden weggespoeld en den dood vonden; verscheidene, zoowel groote als kleine praauwen, werden over den wal, over het hoofd geslingerd en verbrijzeld; *het koopvaardijhoofd, even als dat van het residentiehuis, spoelde van den wal af.* Het verval van het water was nu 26 voet geweest, *vier malen* had op zulk eene verschrikkelijke wijze het dalen en rijzen van het water, altijd in dezelfde rigting en in hetzelfde tijdsverloop plaats. (...) Hulpeloos als wij zelven waren, op eene ontzagverwekkende wijze, door het bliksemsnelle vallen en het rijzen van het water heen en weer geslingerd, was het voor ons treurig geen bijstand te kunnen verleenen, aan de zoowel aan den wal als op de vaartuigen daarom vruchteloos schreeuwende arme menschen.'

De resident van Banda schrijft een week na de ramp aan zijn superieuren in Batavia:

De schade, op de Banda-eilanden geleden, is zoo groot en zoo *algemeen*, dat de geldswaarde daarvan niet kan berekend worden; – *en nimmer zal zij weder geheel te boven zijn te komen.* – Een groot gedeelte der inwoners is geheel of gedeeltelijk geruïneerd, en velen zijn zonder woning.
Berigten van het eiland Rosengain luiden, dat de aardbeving aldaar mede zwaar is gevoeld, *en de gebouwen en de aarde gescheurd zijn.*
Op Neira ziet het er allertreurigst uit; geen enkel steenen huis is onbeschadigd gebleven, en hoogstens zijn twee of drie daarvan zonder gevaar bewoonbaar.

Tot aan eerste kerstdag van 1852 worden nog vrijwel dagelijks naschokken gevoeld.
In Nederland begint een spontane hulpactie voor de slachtoffers van de aardbeving en in de Tweede Kamer dient de minister van Koloniën een wetsontwerp in 'tot opheffing der

beperkende bepalingen in de Molukse archipel met opzicht tot handel en scheepvaart'.
In de Memorie van toelichting schrijft de bewindsman:

> De Moluksche eilanden zijn op nieuwe door ziekte geteisterd geworden, en laatstelijk hebben hevige aard- en zeebevingen *groote verwoestingen aangerigt en belangrijke schade berokkend*, tot welker leniging de regering onverwijld en krachtdadig de ondersteunende hand wenscht te reiken.

Maar ook nu blijkt weer eens dat de onderdanen die in de periferie wonen van het grote rijk van Insulinde op weinig steun kunnen rekenen van de 'ondersteunende hand' van de heren van het Binnenhof.
De enige maatregel die werkelijk 'lenigend' zou werken, zou de algehele afschaffing zijn van het specerijmonopolie, maar dat stelsel leverde de schatkist jaarlijks nog altijd aanzienlijke bedragen op...
Men komt dan ook niet verder dan Banda in 1854 tot ... *vrijhaven* te verklaren, maar dan wel met uitzondering van de voornaamste exportartikelen – nootmuskaat en foelie – waardoor de maatregel een volstrekt loos karakter krijgt.
Immers, *vrijhaven* wil voor een exporteur in eerste instantie zeggen dat de gebruikelijke uitvoerheffingen voor hem zijn weggevallen, maar Banda voer vrijwel niets anders uit dan de genoemde specerijen, en die nu vielen weer niet onder de 'vrijhavenbepalingen'.
Een eilandengroep waar door een zeer strikt monopoliestelsel niets of niemand echt 'vrij' genoemd kan worden het predikaat *vrijhaven* te verlenen, kan in de spreektaal van vandaag het beste een *gotspe* worden genoemd.

II

EEN SOBER BESTAAN

Het jaar 1854 mag dan voor de Banda-eilanden in bestuurlijke zin zijn ingegaan als het 'vrijhavenjaar', tot de gewone bevolking drong de draagwijdte van de maatregel nauwelijks door. Niet alleen omdat er in feite niets veranderde, maar ook omdat alle directieven uit Batavia met de nodige argwaan werden bekeken. Bij de Bandanees bestond immers sterk het idee dat hij eigenlijk geen inwoner was van Nederlands Oost-Indië, want zo hij iets was, dan toch altijd inwoner van Banda, een eilandstaatje met geheel eigen regels, gebruiken, taboes en voorschriften, ja, zelfs met een eigen volkslied: 'De zee is groot en Banda klein'.

Maar in de tweede plaats had Banda al meer dan twee eeuwen lang zijn handen meer dan vol aan de produktie van nootmuskaat en foelie en bleef er weinig tijd over voor beslommeringen over de wensen en verlangens van de 'hoge heren' op Java.

Want alle verhalen over de traagheid van de perkeniers en de perkslaven ten spijt, produceerden de perken in de tweede helft van de 19de eeuw jaarlijks gemiddeld een half miljoen pond aan nootmuskaat en honderdduizend pond aan foelie. Deze schat aan specerijen werd gewoonlijk op de 34 Bandanese perken in twee grote oogsten binnengehaald, in de maanden augustus en december. Deze 34 perken waren overgebleven van de oorspronkelijke 68 perken, die in de 17de eeuw op papier waren uitgezet, maar die in de praktijk verkavelden tot de helft van dit aantal. Op drie van de tien eilanden lagen rond 1854 de belangrijkste nootmuskaatperken.

Op het eiland Neira, dat door zijn beschutte natuurlijke haven en de daaraan grenzende vlakke kuststrook tot het 'hoofdeiland' was uitgegroeid, lagen drie notenperken. Het verafgelegen eiland Ai telde zes perken, maar de grote bulk – 25 in getal – lag op het eiland Lontar, dat door zijn kromme vorm (deel van de oude kraterrand!) op een grote komkommer lijkt. Het eiland Lontar (vroeger Lonthoir genoemd) is

zo'n vijf kilometer lang en twee kilometer breed. In het midden verheft zich van het oosten naar het westen een aaneengesloten rij van bergen, die westwaarts meer en meer dalen en eindigen in een soort plateau. Dit eiland is eigenlijk één grote nootmuskaattuin, waar een weg dwars doorheen loopt, of eigenlijk 'overheen', want de weg volgt grotendeels de heuvelrug, die het eiland verdeelt in een reeks perken aan de Voorwal en een reeks aan de Achterwal.
De perken op Lontar droegen prachtige Oudhollands aandoende namen als Weltevreden, Drie Gebroeders, Keizerstoren, Groot Waling en zelfs Lust... Ieder perk bestond uit enige honderden nootmuskaatbomen die aan het felle zonlicht werden onttrokken door de brede kruinen van zeer hoge kenariebomen.
De fel wit gekalkte woning van de perkenier stond in de regel aan het strand, waarachter vrijwel onmiddellijk het schaduwrijke donkergroene notenperk begon. Hoogstens was een stukje 'niemandsland' vrijgemaakt voor de teelt van groenten en vruchten, en het houden van kleinvee. De Bandase perkenierswoningen waren vrijwel identiek qua bouw en indeling van de vertrekken. Zware, zeer dikke buitenmuren (in verband met de voortdurende aardbevingen) en een licht dak van *atap*, de nerf van de sagoboom.
De perkenierswoning zelf, de opslagloodsen en de *droog-* of *rookkombuizen* (waarin de noten door uitroking gedroogd werden) lagen aan een ruime binnenplaats en het geheel was omgeven door een circa vier meter hoge muur.
Tegen die vestingmuur, want zo kon je hem wel noemen, waren de slavenverblijven gebouwd, later weliswaar bewoond door 'bannelingen en vrije arbeiders', maar het bleven daarom wel hetzelfde soort grote hondehokken, donker, muf ruikend en altijd te klein voor het grote aantal mensen dat er moest wonen en leven, alhoewel dat laatste die naam nauwelijks verdiende.
De omschrijving van de perken, woonhuizen en slavenverblijven is eeuwenlang dezelfde gebleven en in dat opzicht lijkt de momentopname van een voorbijtrekkende reiziger in 1854 als twee druppels water op die van een halve eeuw later.
Laten wij eens kijken hoe Banda in algemene zin er omstreeks 1854 bijlag, aan de hand van de vele beschrijvingen die in de archieven te vinden zijn. Maar ik wil dat toch vooral doen aan

de hand van beschrijvingen van mensen, van wie bekend was dat hun mening afweek van die van 'het gezag'. De laatsten maakten vaak zelf deel uit van het *establishment* en waren daardoor verantwoordelijk voor de sociaal-economische toestand op de eilanden, en dat sprak mee in hun verslagen. Verder lijken hun relazen meestal als twee druppels water op elkaar en tonen een sterk bevooroordeelde kijk op de Bandanees. Het is vooral in dit soort geschriften – voornamelijk reisverslagen rond een bezoek van de gouverneur-generaal aan de Banda-eilanden – dat het grapje van de 'kasuaris en de arend' als komisch bedoelde illustratie wordt aangevoerd van de indolentie van de perkenier of zijn perkslaven.
Ik heb daarom gezocht naar getuigenissen van mensen met een eigen onafhankelijk oordeel, of naar mensen die in hun verslagen van ontmoetingen met perkeniers en slaven een andere toon bezigen dan toen bon-ton was.
In het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (Afl. 1-6-1856) trof ik een verhaal aan van een bezoek aan Banda met een voor die tijd eigen visie en toon. Mede aan de hand van dit reisverslag wil ik trachten een beeld te geven van Banda rond 1854, maar mijn belangrijkste richtsnoer zal zijn het relaas van dr. P. Bleeker, dat hij noemde: *Reis door Minahassa en de Molukse Archipel, gedaan in de maanden september en oktober 1855 in het gevolg van den Gouverneur-Generaal Mr. A.J. Duymaer van Twist*. Ook de schrijver zit weliswaar in het gevolg van een gouverneur-generaal, maar hij maakt de reis mee als bioloog voor een onderzoek naar het visbestand in de Bandazee.
Over de aanwezigheid van de landvoogd wordt in Bleekers verslag dan ook nauwelijks gesproken. Daar was de professor de man niet naar, want hij stond bekend als een eigenzinnig mens met progressieve ideeën, en was niet voor niets jarenlang goed bevriend met Eduard Douwes Dekker (Multatuli).
Wat bijzonderheden over de man: Pieter Bleeker was begonnen als loopjongen in een apotheek en wist zich door zelfstudie zo te ontwikkelen dat hij later werd toegelaten tot de artsenopleiding. Na zijn studie werd hij militair arts in Indië en ontwikkelde zich gaandeweg tot bioloog, gespecialiseerd in tropische vissen.
Hij was een geacht lid van vele binnen- en buitenlandse wetenschappelijke genootschappen en academies.
Het bijzondere aan het verslag van dr. Bleeker is bijvoorbeeld

dat het aantal pagina's gewijd aan de visstand in de Bandazee niet meer dan vijf bedraagt van de honderd die hij in totaal wijdt aan het bezoek aan de eilanden. Hij heeft in de vijf dagen dat hij op Banda was met talloze mensen uit allerlei lagen van de bevolking gesproken, en die gesprekken uit de eerste hand bieden een zeer leesbaar verhaal van hoe men rond 1854 woonde en werkte.
Als Multatuli later in zijn reeds geciteerde brief aan gouverneur-generaal Duymaer van Twist de volkerenmoord van J.P. Coen ter sprake brengt, is het aannemelijk dat hij het reisverslag over Banda van zijn vriend Bleeker met aandacht heeft gelezen of aangehoord. Een beeld nu van Banda omstreeks 1854 aan de hand van de geschriften van de anonieme schrijver in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* en dat van dr. Bleeker, ichtyoloog, maar tevens goed waarnemer en mensenkenner.
Bleeker gaat in de inleiding van zijn reisverslag uitvoerig in op de grote aard- en zeebeving van 1852. Zijn weergave van de gang van zaken werd al in hoofdstuk I weergegeven.
Wat treft hij aan als bewoners op de eens ontvolkte eilanden? Hij ontmoet

> eene veelsoortige bevolking van Europeanen van verschillende natiën, van mestiezen, van afstammelingen der oude Bandanezen, van Timorezen, Tenimberezen, Cerammers, Galelarezen en Tobellorezen en van uit de meest verschillende oorden van den Archipel afkomstige slaven en boosdoeners, waarbij zich in de jongste tijden nog een aantal vrije Javanen voegde.
> Eene zoodanig zamengestelde bevolking kan uit den aard der zaak geen karakter bezitten, waaraan men eenige anthropologische waarde zou mogen toekennen.

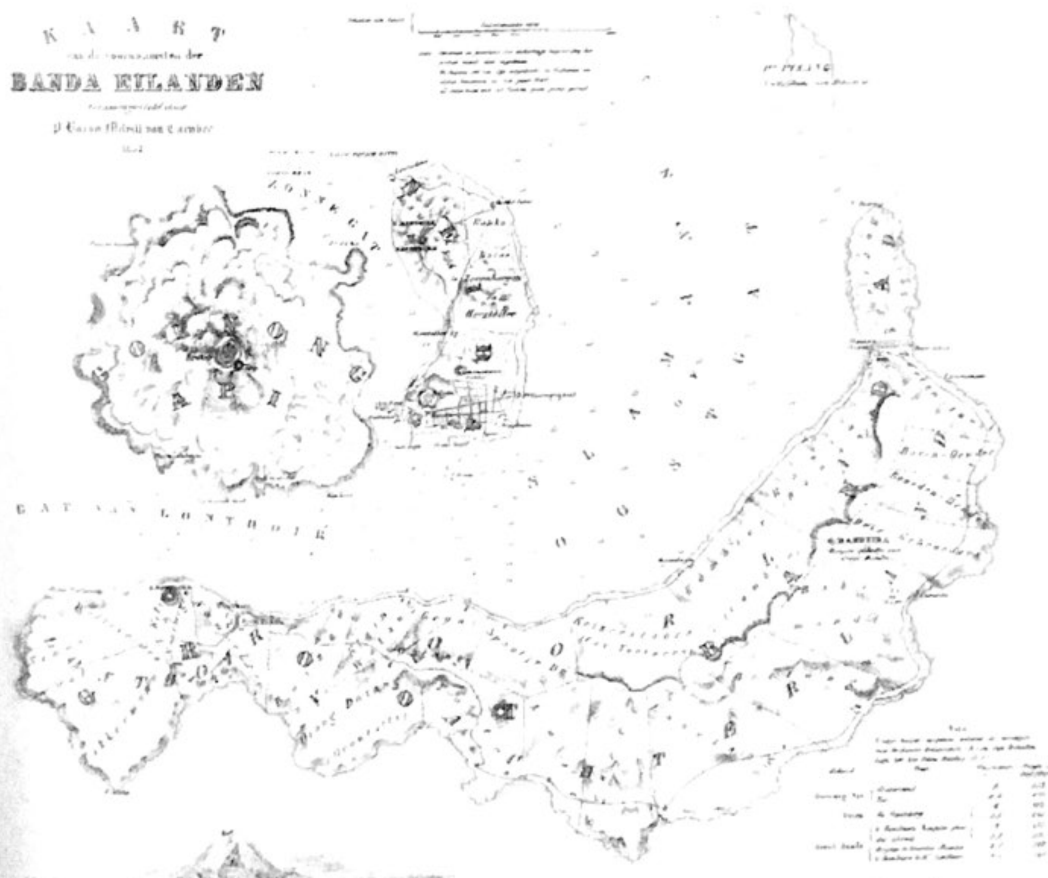
Hij voegt hier aan toe: 'Ik zal mij daarom slechts bepalen tot de vermelding van hare cijfers, zoals ik die in verschillende gedrukte en ongedrukte bescheiden zie vermeld,' en hij biedt ons het volgende staatje:

	Neira.	Lonthoir.	Ay.
Europeanen en mestiezen	340	96	10
Inlandsche christenen	514	103	99
Mohammedanen	614	204	18
Timorezen en Tenimberezen	170	36	2
Galelorezen en Tobellorezen	0	24	9
Chinezen	143	1	0
Vrije inlandsche arbeiders	73	705	164
Perkhoorige lieden	174	864	144
Partikuliere lijfeigenen	513	158	16
Bannelingen	660	253	67
Totaal	3201	2504	529

Opvallend is dat Bleeker bij de 340 Europeanen op het hoofdeiland Neira als aanduiding ook toevoegt 'en mestiezen', hetgeen nogal ongebruikelijk is in Indische publikaties, omdat de Indo-Europeaan – dus iemand van gemengd Nederlands-Indonesische afkomst – voor de wet gelijk was aan de *import*-Nederlander, en men in de regel angstvallig nadere specificaties aangaande het kleurlingenkarakter vermeed. Waarschijnlijk heeft hij een aantal perkeniers, dat weliswaar een Nederlandse naam droeg maar nog nauwelijks Nederlands sprak, toch apart willen aanduiden. Ik kom hier in volgende hoofdstukken nog uitgebreid op terug.
Verder vallen in het staatje de vele *soorten* werkvolk op. Er wordt gesproken over maar liefst vier categorieën: vrije inlandse arbeiders, perkhorige lieden (de oorspronkelijke slaven dus), particuliere lijfeigenen, en bannelingen (door het gouvernement toegezonden als een soort dwangarbeiders). Ik zal deze verschillende vormen van onvrijheid later nader toelichten, maar volsta nu met de constatering dat op Banda niet alleen sterke verschillen bestonden in landaard, maar ook in vormen van dienstbaarheid. Als bijzonderheid over de groep 'onvrijen' weet hij nog te melden dat de verhouding tussen mannen en vrouwen drie tegen één was, en dat de slaven en contractanten in de regel zeer weinig kinderen hadden. De slaven op Banda zijn in dit opzicht geen uitzondering op de algemene regel dat slavinnen overal ter wereld er van alles aan doen om geen kinderen te hoeven baren.

Een opengesneden muskaatvrucht. In het zachte witte vruchtvlees zit de zwartglanzende nootmuskaat met daar omheen een netvormig omhulsel van scharlakenrode foelie.

Een kaart van de Banda-eilanden uit de atlas van Melville van Carnbee uit 1854. Duidelijk is te zien hoe het eiland Lontar (Groot Banda) met lineaalrechte lijnen in perken is verdeeld.

De terechtstelling van de Bandanese dorpsoudsten in 1611 door Japanse huurlingen van de VOC. Naar een schilderij in het museum Rumah Budaya op Neira.

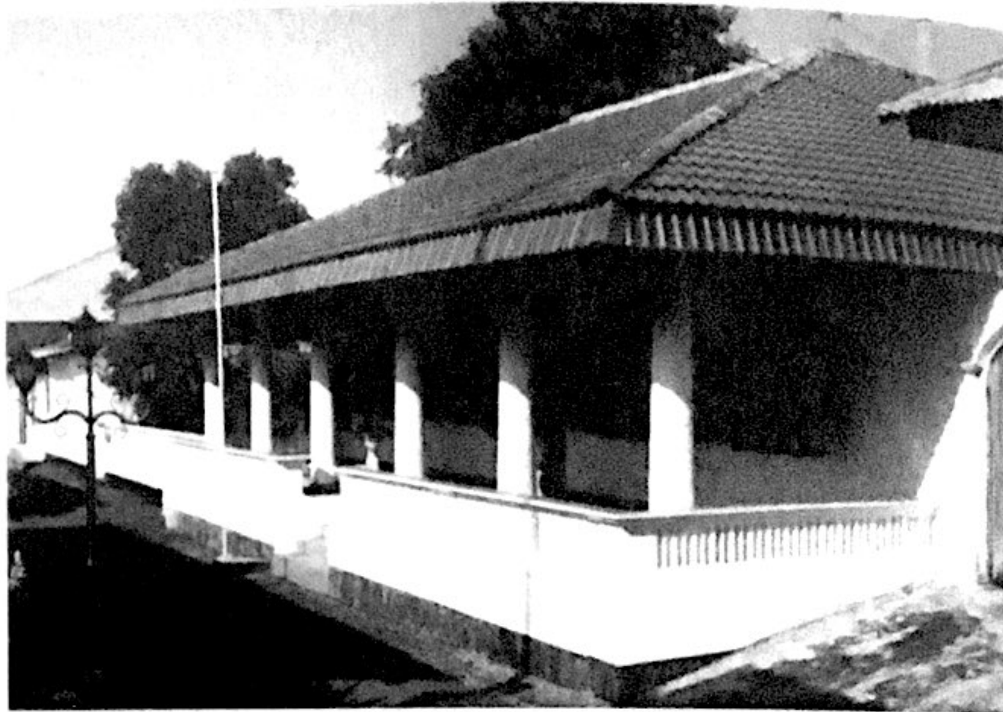

De oude slavenklokken, die destijds driemaal per dag werden geluid om de slaven op te roepen aan het werk te gaan, of naar huis terug te komen. In het midden de slavenbel van het perk Boeton op Lontar.

Het borstbeeld van koning Willem III, een geschenk van de perkeniers aan het landsbestuur omdat tijdens zijn regering het specerijmonopolie werd afgeschaft en de perkeniers werden 'vrijgemaakt'. Het beeld is nog steeds in deze staat op Neira te bezichtigen. *(foto: Lex Noyon)*

De huidige staat van het eens zo fraaie perkhuis Spantje Bij op het eiland Lontar. In de glorietijd eens het centrum van grote familiefeesten met tientallen genodigden, nu een fascinerend geheel van verval en vergane glorie.

De oude perkwoning waar de Indonesische ex-premier Soetan Shahrir van 1936 tot 1942 woonde als politiek gevangene. Op deze ruime voorgalerij gaf de politicus Bandanese kinderen bijlessen en schreef hij een deel van zijn *Indonesische Overpeinzingen. (foto: Lex Noyon)*

Een tot ruïne vervallen perkwoning in het centrum van Neira, ook zo'n toonbeeld van vergane glorie, wachtend op de fondsen voor de restauratie. *(foto: Lex Noyon)*

Bij zijn wandeling door het stadje Neira, die men, zo schrijft Bleeker, in vijftien minuten kan maken, beschrijft hij het Chinese en Europese gedeelte, waarvan het laatste uit niet meer bestaat dan 'twee straten, welke door enige dwarsstraten met elkaar zijn verbonden'. In die twee straten met grote ruime huizen wonen in de regel de perkeniers of hun familie, als zij niet in de perkwoning op het notenperk verblijven. Daaromheen woont in vijf kampongs de Bandanese bevolking. Verder beschrijft hij het meest opvallende gebouw (en dat is het nog steeds), kasteel Belgica, een middeleeuws aandoend fort, waarvan de bouw in 1611 begon en dat hoog boven de stad uittorent.
Het is, in de ogen van Bleeker:

> eene regelmatige vijfhoekige steenen redoute met torens op de hoeken en van een ringmuur met 5 holle bastions omgeven. In 1611 gebouwd, heeft het nagenoeg 2½ eeuw lang den tand des tijds, of, wat meer voor zijne hechtheid pleit, de hevige en tallooze aardbevingen weerstaan en het aanzien, nog vatbaar te zijn 2½ eeuw voort te bestaan.

Inderdaad moet gezegd worden dat kasteel Belgica heden ten dage zich nog altijd fier boven de stad verheft, al hebben reeksen van 'restauraties' en andere verminkingen het fort er niet mooier op gemaakt. Van het Europese kwartier naar de drie notentuinen die het eiland Neira telt, is het ook een wandelingetje van een kwartier. Bleeker omschrijft het als volgt:

> Het zijn prachtige bosschen, waar de muskaatnotenboom met zijnen regten stam en kegelvormige kruin beschaduwd is door de hooge kroonen van kanari-boomen, welke overal ter zijner beschutting zijn geplant, terwijl de bodem, zooveel mogelijk schoon gehouden om de afgevallene vruchten met gemak te vinden, is als die eens tuins. Aangenaam is de wandeling in deze koele, nette, geurige wouden, aan welke het golfvormige terrein het anders bij lange wandelingen eentoonig wordende van het bosch ontneemt.

Maar hij bezoekt natuurlijk ook de 'overwal', het eiland Lontar, of Groot Banda, dat 25 perken telt, zonder al te duidelijke grenzen, en dus in feite één groot perk is met een

uitzonderlijk mooi uitzicht op de vuurspuwende vulkaan Gunung Api en het eiland Neira.

> Bij het aanhoudend klimmen en dalen ziet men in het algemeen weinig anders dan noten- en kanari-boomen, en hoezeer in de lommer van het hooge geboomte eene aangename koelte heerschte, welke meerderen onzer noopte de draagstoelen te verlaten en te wandelen, verlangden wij toch naar meer afwisseling van tooneelen.
> Deze afwisseling liet zich op onzen togt door de distrikten Lonthoir en Voorwal niet lang wachten. Het perk Boyauw naauwelijks gepasseerd zijnde, kwamen wij aan het perkgebouw van Orangdatang. Daar, aan de helling van den kratermuur van Groot-Banda, ongeveer 400 voeten boven de zeevlakte, ontwikkelde zich een panorama, welks wedergade in schoonheid ik nog nergens had aangetroffen.
> De baai van Banda lag daar ver beneden ons, scherp begrensd, noordelijk door de eruptiekegels Goenoeng-Api en Neira, zuidelijk en oostelijk door het hoefijzer van den geweldigen kratermuur, op welken wij ons bevonden. Goenoeng-Api verhief zich ontzagwekkend met zijnen kalen en dampenden kegel geheel in de nabijheid, gescheiden van het bekoorlijke Neira door het enge Zonnegat, welks gladden waterspiegel wij aanschouwden over de toppen heen der voor deze engte ten anker liggende stoomers.

Hij doorkruist het eiland van het westen naar het oosten en spreekt met de belangrijkste perkeniers en opzichters.
Zijn conclusie in 1855 is weinig opwekkend te noemen. De specerijcultuur verschaft de planters niet meer dan 'een sober bestaan en het voedt een schamele bevolking van koelies, slaven en misdadigers'. Hij vervolgt:

> De Banda-groep is niet veel meer dan eene gouvernements-plantaadje, ruime winsten afwerpende aan de staatskas, maar waar de perkeniers, de zoogenaamde eigenaars, eigenlijk niets anders zijn als loontrekkende opzieners of leveranciers, welke slechts een gering gedeelte genieten van de groote voordelen, welke de notenkultuur 's rijks schatkist opbrengt.

De penibele economische toestand van de perkeniers werd nog verslechterd door het feit dat toen de perkeniers in 1845

juridisch eigenaar werden van de tuinen, dit ook de deur openzette voor grote hypotheken. Want wat was er nu eenvoudiger dan bij een slechte oogst of een andere tegenslag de hypotheek op het perk te verhogen en zo aan liquide middelen te komen?
Maar de akte van eigendom had meer 'onheil' over de eilanden gebracht. Het maakte ook mogelijk dat een perk in handen kon komen van meer dan één eigenaar. In 1854 waren op die manier al 18 van de 34 perken in het bezit van één tot negen mede-eigenaars, die te zamen de winst (als al) moesten delen. Wat de hypotheken betreft: 21 van de 34 perken waren toen hypothecair belast met een zeer hoge rente (van negen tot vijftien procent). Het betekende in concreto dat voor 21 perken aan rente alleen al jaarlijks *f* 13.213,- moest worden opgebracht.
'Voor enkele perkeniers,' zo schrijft Bleeker, 'is de rentelast der beleningen zelfs groter dan het bedrag der inkomsten.' Het is die groep perkeniers die door nevenverdiensten toch aan een minimumloon wil komen en zich toelegt op de verkoop van olie van de noten van de kenarieboom (de schaduwboom voor de nootmuskaat en dus overvloedig aanwezig), sagoweer (een sterke drank), en groenten en vruchten.
Bleeker blijkt in elk opzicht een goed waarnemer te zijn geweest. Als ichtyoloog kan hij niet nalaten op te merken dat men nog geen vijf jaar geleden met zekerheid slechts twee soorten vis van de Banda-eilanden kende, en dat hij persoonlijk in de vijf dagen dat hij er was 86 soorten bij had gevonden, maar zijn verslag kenmerkt zich toch hoofdzakelijk door zijn empathie met het lot van de eilandbewoners.
Hij eindigt zijn verslag van het vijfdaagse bezoek dan ook met een reeks suggesties over de wijze waarop men de economische situatie zou kunnen verbeteren.

Tot besluit wil ik de anonieme schrijver van het *Tijdschrift van Nederlandsch Indië* aan het woord laten, omdat ook zijn observaties boeiend zijn.
Zijn binnenkomst per schip besluit hij als volgt:

> Naarmate men den Goenong-Api nu verder omgaat, komt ook Neira te voorschijn; de aan het strand liggende huizen, de forten, die tegen de hoogte liggen, vooral Belgica, dat met

> zijne vijf gecreneleerde torens het voorkomen heeft van eenen ridderburg, en de met hout begroeide heuvels, verhoogen het heerlijke gezigt dat Banda's reede biedt, waarbij ook niet vergeten moet worden de onderzeesche flora, de koraal en andere gewassen, die door het kristal heldere water op den bodem zigtbaar zijn. Ik was echter gewoon in dergelijke gevallen, aan den wal komende, altijd eene groote teleurstelling te ondervinden; ik verwachtte haar dus nu ook weder en zij bleef niet achter.

Deze pessimist bespreekt bij zijn bezoek aan de perken op Neira over de 'kunst der notenbereiding, die niet moeilijk is', en zijn beschrijving van het hele proces is nog steeds zo duidelijk dat ik die onverkort wil laten volgen:

> De muskaatnoot heeft, rijp zijnde, de gedaante eener abrikoos; de pit is zwart, de foelie, haar bekleedsel, rood. Zij barst dan open, waardoor deze laatste zigtbaar wordt. Zij wordt met eenen stok afgeslagen, want het schudden van den boom is streng verboden. De arbeiders zijn zeer geoefend in het ontdekken der rijpe vruchten, en, hoe hoog ook zittende, slaan zij die zelden over.
> Bij het vallen splijt de vrucht van zelven; zij wordt naar huis gebragt en dadelijk van de foelie ontdaan, die twee dagen in de zon gedroogd wordt en dan gereed voor het gebruik is. De noot zelve wordt naar de zoogenaamde *rookkombuis* gebragt en op eene zoldering van gespleten bamboe gelegd; op den grond onderhoudt men een smeulend vuur, dat veel rook geeft, welke men den uittogt belet. De noten, die veel malen daags gekeerd worden, beginnen daardoor te zwellen. Na veertig dagen ze goed berookt te hebben, vermindert men dit trapsgewijze, en na de derde maand houdt men er mede op; dan zit de kern los en de bast en de noot worden geacht behoorlijk droog te zijn. Dan kunnen zij in de Gouvernementspakhuizen worden afgegeven.

Het 'afgeven bij de Gouvernementspakhuizen' betekent volgens de schrijver dat de perkenier er per pikol (61,76 kilogram) vijftig gulden aan te kort komt.
Hij vervolgt dan ook met de woorden:

> Onder de perkeniers treft men er eenige aan, die wat vermo-

> gen bezitten; anderen hebben meer schuld dan goed. In het algemeen kan men zeggen, dat de te geringe prijs, die het Gouvernement voor de noten geeft, oorzaak is, dat zij niet rijker zijn; maar de reden moet ook gedeeltelijk bij hen zelven gezocht worden, die, dikwijls sedert twee eeuwen van vader op zoon op Banda gevestigd, daardoor geheel verinlandscht, zonder energie en onbekend zijn met al wat om hen gebeurt.

Maar er gebeurt in 1854 dan ook bijzonder weinig om hem heen. Zoals wij al zagen bracht het feit dat Banda vrijhaven werd geen enkele verandering van betekenis in zijn leven.
De haven van Banda vertoont in 1854 inderdaad weinig bedrijvigheid. Wij weten uit de archieven dat er dat jaar 25 Europese en 206 inlandse vaartuigen de eilanden hebben aangedaan.
De twee scribenten die ik opvoerde om de lezer een indruk te geven van het eiland in 1854 bieden een weinig opwekkend beeld. 'Een sober bestaan' is wel de minst negatieve uitlating in dit verband door Bleeker gedaan. Voor de slaven evenwel is zelfs die opmerking wel erg naast de roos.

III

DE PERKSLAVEN KIEZEN MASSAAL VOOR DE VRIJHEID

In het centrum van het huidige Banda Neira ligt het historisch museum Rumah Budaya, volgestouwd met wapens, kledingstukken, gebruiksvoorwerpen, foto's en prenten, antiek en pseudo-antiek en dat alles nogal lukraak getoond zonder een duidelijk concept.
Het museum is gevestigd in een oude perkenierswoning. In de vroegere slaapkamers – zalen van zo'n acht bij tien meter – die uitkomen op de ruime binnengalerij staan dan ook al erlei mahoniehouten meubelstukken, die de perkeniers destijds – in de korte tijd dat ze echt rijk zijn geweest – uit Europa lieten komen om de immense ruimten in hun huis te *stofferen*.
Dat de historie van de Banda-eilanden verder reikt dan de perkenierssamenleving wordt meteen al bij de ingang duidelijk gedemonstreerd door het dominerende metershoge schilderstuk getiteld *Het bloedbad onder de Bandanese edellieden*.
Het picturaal nogal primitieve schilderij beeldt de onthoofding in 1611 uit van de Bandanese dorpsoudsten, die zich hadden verzet tegen de komst van de Nederlandse admiraal Pieterszoon Verhoeven. Deze had een Nederlandse nederzetting willen vestigen, werd toen vermoord en zijn armada van zestien schepen moest onverrichterzake naar Batavia terugkeren. De wraak van Jan Pieterszoon Coen – zo lazen wij al in het eerste hoofdstuk – was vreselijk. Het zijn vooral de Japanse beulsknechten die centraal staan op het schilderij. Onder toezicht van een Nederlandse soldaat verrichten zij de executie met het lange samoeraizwaard.
Of het allemaal historisch verantwoord is weergegeven, is van minder belang. Schrijnend detail voor de Nederlandse bezoeker aan het Bandanese museum is wel het feit dat Coen zich had laten bijstaan door Japanse krijgers, dezelfden die ruim driehonderd jaar later Nederlands-Indië onder de voet liepen, en opnieuw enkele honderden mensen doodden op de middeleeuwse wijze die staat afgebeeld op het schilderij in het museum Rumah Budaya op Banda Neira. Door de

plaatsing vlak naast de toegangsdeur kan men de bloedige voorstelling moeilijk ontlopen.
Maar er is nu eenmaal geen andere gebeurtenis die zo bepalend is geweest in de geschiedenis van Banda. Mogen dan tal van oude perkenierszaken in het gebouwtje met enige nostalgie bekeken worden, zo niet het schilderij dat in schreeuwende kleuren de bezoeker meteen met de neus op de koloniale feiten drukt.
De 'tweede' schandvlek uit de geschiedenisboekjes van de eilanden, de eeuwen durende mensonterende slavernij, heeft zo op het eerste gezicht niet opvallend gestalte gekregen in het museumpje. Dat is maar schijn, want ergens in een achterzaaltje staan in een hoekje, zonder enige aanduiding of verklarende tekst, zo'n negen bronzen klokken kriskras door elkaar. De grootste klok is wel vijftig centimeter hoog, en op iedere klok staat in forse belettering de naam van een notenperk en de datum van ingebruikneming. De grote klok met het opschrift *PERK BOETON*, een perk op Lontar, springt meteen in het oog. Het brons van de klokken is groen uitgeslagen van ouderdom, maar wat het meest opvalt is dat die verzameling klokken vooral een *stilleven* is geworden. Letterlijk 'stil', zonder geluid. Het echte stilvallen van deze klokken is ook een buitengewoon belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van Banda geweest.
De klokken in het museum zijn namelijk de oude slavenklokken, de 'gebieders van de slaven', die driemaal per dag op de binnenplaats van de perkenierswoning werden geluid. Op hun bronzen geluid dienden de slaven onverwijld in actie te komen. Driemaal per dag werden de slaven door het klokgebeier aan hun slavenbestaan herinnerd. Voor het eerst om vijf uur 's morgens – het betekende 'opstaan en aan het werk' – om drie uur 's middags voor de tweede maal – het betekende 'de tuinen verlaten en de noten inleveren' – en 's avonds om zes uur voor het laatst – 'einde werkdag'. Om acht uur 's avonds dienden de slaven in hun 'hokken' te zijn en – het liefst – te slapen.
De kreet 'oh, nooit meer die slavenbel te horen te luiden', bekend uit de *negro-spirituals* en de verhalen over de emancipatie van de negerslaven in de Verenigde Staten, is ook voor Banda zeer actueel geweest.
De volkerenmoord van Coen en de eeuwenlange slavernij hebben de historie van de eilandjes meer dan gebrandmerkt,

al spreekt de *genocide* nu eenmaal meer tot de verbeelding dan die vorm van onvrijheid die slavernij heet. Westerse bezoekers aan het Rumah Budaya-museum op Neira uiten dan ook vaak hun verontwaardiging bij het zien van het beulsgericht aan de ingang, maar zij gaan – ook door onwetendheid – zwijgend voorbij aan de slavenbellen, die – dat moet gezegd worden – wat weggestopt zijn in een donker hoekje. Dat de Bandanese slaven zelf nooit een duidelijke stem hebben gehad, en nooit gehoord werden, wordt duidelijk als men over het leven van de slaven gegevens gaat zoeken in de gebruikelijke historische bronnen. Er wordt ferm over ze gezwegen, zeker in de Nederlandse annalen.
Wat meer details over het dagelijkse leven van de slaven zijn vooral bij buitenlandse auteurs te vinden. In de geschriften van de Berlijnse botanicus dr. O. Warburg en de historicus uit Leipzig, dr. Heinrich Bokemeyer, vond ik belangrijke gegevens en data over de slavernij, al blijft zeer veel over hun leven nog altijd een gesloten boek.
Opvallend is wel dat in de meeste Nederlandse bronnen steevast wordt vermeld dat het plukken van noten in een 'lommerrijke omgeving' toch moeilijk als 'slavernij' kon worden betiteld.
Als Pieter Bleeker in 1855 Banda bezoekt, vermeldt hij dat de bevolkingsaanwas van de 'inlandse vrijburgers' weer toeneemt, maar dat die van de slaven sterk afneemt en hij vervolgt: 'Indien het jaar 1860 niet de vrijheid der perkslaven bracht, zou deze stand toch allengs verdwijnen door gemis aan levenskracht.'
Gemis aan levenskracht – het is maar net hoe je de zaken wil benoemen – moet hier mijns inziens toch vooral vertaald worden in: gebrek aan nakomelingen. Dat de slavinnen van Banda op grote schaal abortus toepasten heeft voornamelijk te maken met de slechte levensomstandigheden en vooral met het onvrije leven dat zij moesten leiden. Welke vrouw wil nu een kind baren dat voorbestemd is zijn leven lang slaaf te zijn? Maar ook dat zou, zelfs voor Banda, een aflopende zaak zijn. Zoals Bleeker al aangaf, had ook Nederland destijds – mede onder druk van de Britse anti-slavernijbeweging – besloten de slavernij in de overzeese gebieden te beëindigen. Op 1 januari 1860 zou dat alles – na ruim twee volle eeuwen te hebben geduurd – ophouden te bestaan. Het Indische gouvernement had al jaren eerder de vrijwording van de

slaven in het vooruitzicht gesteld en er bij de perkeniers op aangedrongen zoveel mogelijk vrije arbeiders te engageren om het gebrek aan mankracht tijdig op te vullen, maar de perkeniers waren ervan overtuigd dat de meeste slaven zich zonder veel bezwaren zouden laten aanwerven als 'vrije arbeiders'.

Het zou faliekant anders lopen. De slaaf wilde dat onder geen beding! Waarom hebben de perkeniers zoiets niet voorzien, zou je je kunnen afvragen. Welnu, de meesten van hen, sterk verarmd door de hypotheeklasten en de (te) lage prijzen voor hun nootmuskaat en foelie, keken zelden in de toekomst en zij schoven ook die magische datum van 1 januari 1860 steeds verder voor zich uit.

Zij – althans velen van hen – waren te arm en te horig om zich nog ergens druk over te maken.

Het gouvernement zag deze gang van zaken met grote zorg aan, want minder noten (van steeds mindere kwaliteit) betekende kleinere winstmarges en minder inkomsten uit het eens zo rijke wingewest.

Omdat het mes nu evident in eigen vlees ging snijden, besloot Batavia het roer om te gooien en maakte een financieel gebaar om de ingeslapen perkeniers weer tot leven te wekken.

De schuldenlast van de hypotheken, groot *f* 190.000,-, werd door de staat overgenomen en de perkeniers konden renteloze (!) voorschotten opnemen om herstellingen te doen aan de perkgebouwen en notenperken. Daarenboven werd de prijs voor nootmuskaat en foelie aan de pakhuizen beduidend verhoogd.

Voor de zoveelste keer in de geschiedenis van de eilanden werden de perkeniers door het gouvernement uit de spreekwoordelijke bodemloze (financiële) put gehaald.

De gunstige beschikkingen brachten vrijwel stante pede een verbetering teweeg. In het koloniale jaarverslag van 1859 wordt dan ook weer gemeld dat de perken na jaren weer winst maken, en dat de perkeniers om toezending van nieuw werkvolk van het eiland Java hebben gevraagd. Wat dat betreft had de datum van de vrijwording van de slaven niet slechter kunnen komen, hoewel het percentage slaven op het hele arbeidersbestand toen nog maar dertig procent bedroeg.

Het blijkt uit het volgende staatje van het arbeidersbestand en de daarbij verstrekte maandlonen over het jaar 1859.

914 vrije arbeiders met een maandloon			van	*f* 1,25
2 vrije bannelingen	"	"	"	*f* 1,75
492 bannelingen	"	"	"	*f* 0,50
706 perkslaven	"	"	"	*f* 0,50

U leest het goed, die vijftig cents voor de perkslaaf was zijn máándloon! Voor de goede orde zij vermeld dat in die dagen bijvoorbeeld een *inlands* matroos *f* 10,- per maand verdiende en een *inlands* schrijver (kantoorbediende) circa *f* 20,-.
Voor dat arbeidsleger van 2154 zielen betaalde het gouvernement in concreto nog geen *f* 1700,- per maand aan salarissen, al is die benaming wel erg weids voor die tien grijpstuivers van de slaaf. Voor een groot deel van de slaven zou de slavenbel van zes uur 's avonds op 31 december 1859 de laatste kunnen zijn die hen in beweging zou zetten, want de dag daarop zouden ze waarlijk vrij zijn! Ik wil proberen de gebeurtenissen op die bewuste datum op 'journalistieke' wijze in beeld te brengen.

Op 1 januari 1860 verzamelden zich op het grote grasveld voor de woning van de resident ruim 1100 perkhorigen die destijds als slaaf naar Banda waren toegezonden of wiens voorvaderen tot deze geminachte categorie van mensen hadden behoord. Zij werden toegesproken door de resident zelf, die hun vertelde dat het de hoge heer in Batavia had betaamd de perkslaven vrij te verklaren en dat ze met onmiddellijke ingang vrij waren te gaan en te staan waar zij wilden. Het ongeloof na het horen van deze zinnen was op de gezichten te lezen, en er viel een grote stilte.
Zij konden het nog maar moeilijk begrijpen, maar voor hen zouden dus de slavenklokken nooit meer worden geluid! De slaven waren – en zij konden het nauwelijks geloven – *free at last*.
Maar zoals te doen gebruikelijk bij 'bekwame' bestuurders probeerde het Binnenlands Bestuur de zojuist vrij geworden slaven onmiddellijk aan zich te binden met ronduit 'vorstelijke' arbeidscontracten.
Het was niet mis wat de slaaf werd aangeboden: een handgeld van *f* 12,- (gelijk aan twee jaar (!) werken) en een maandloon van *f* 4,- (dus achtmaal (!) zoveel als zij tot die eerste januari hadden verdiend), inclusief vrije inwoning, kleding, rijst en zout.

De verzamelde slavenmenigte leek ontdaan bij het aanhoren van zoveel geld – contant in het handje en op langere termijn – maar zij bleven zwijgen en dat massale zwijgen van die honderden mannen en vrouwen werd steeds onheilspellender.
De gezichten bleven strak in de plooi en niemand kwam naar voren naar de gereedstaande tafeltjes om zijn duimafdruk onder het nieuwe contract te zetten.
Opnieuw werd een en ander uiteengezet en werd de slaven met vuur aangeraden om dit eenmalige bod toch vooral te accepteren, maar de slaven hielden de kaken op elkaar en leken Oostindisch doof voor de voordelige aanbiedingen.
Uiteindelijk komen op die gedenkwaardige eerste januari van 1860 van de 1122 slaven er maar 73 naar voren om hun duimafdruk te zetten. Nog geen zeven procent van de aanwezigen...
De tientallen perkeniers en hun gezinnen die de ceremonie meemaakten op de ruime voorgalerij van de aangrenzende woningen aan het plein konden hun oren niet geloven; nu waren zij het die met stomheid waren geslagen.
Als de ceremonie voorbij is lost de menigte zich op, nog steeds zwijgend en vervuld van achterdocht.
Vele honderden zoeken gewoon aan het strand van de baai een beschut plekje onder de bomen om er de nacht door te brengen, want voor geen prijs willen zij terug, het poortje van het perkeniershuis door, naar de muffe slavenhokken achter die hoge witte muur.
Ook de meeste perkeniers steken die late namiddag met de prauw over naar de witte perkeniershuizen op het eiland Lontar met de zoetgevooisde Oudhollandse namen als Weltevreden, Groot Waling, Spantje Bij en Keizerstoren, waar het vooral in de bediendenverblijven zo akelig stil is. Want ook de bedienden zijn weg, en voor het eerst in hun leven moeten de heren en dames perkeniers de handen uit de mouwen steken.
Wat wil namelijk het geval? Het was al eeuwen traditie dat uit een nieuw aangekomen contingent slaven ook de huisbedienden werden gekozen (vergelijk de toestand in het Amerikaanse Zuiden destijds, met de zogenoemde *field-* en *house-niggers*) en het betekende dat de perkeniers altijd omringd waren geweest door een schare van slaven, die dat dienende en bedienende leven liever deden dan het werk in de perken

of in de rookkombuizen, of daartoe gewoon waren gedwongen.
Dat legertje van gedienstigen had in de loop der tijden vaak sterke banden met de perkeniersfamilies opgebouwd, al was die verhouding meestal sterk seksueel gericht.
Maar omdat toch ook een aantal perkeniers in het huwelijk trad met gewezen slavinnen was die verhouding – hoewel doortrokken van haat/liefde-gevoelens – vaak heel hecht geworden.
De schrijfster Augusta de Wit (1864-1939), die in haar boek *Natuur en menschen in Indië* bijzonder enthousiasmerend over Banda schrijft, verhaalt zelfs dat de slaven al op 31 december klaarstonden, 'gepakt en gezakt, man, vrouw en kind, te wachten op de slag van twaalven in de nacht van Oud en Nieuw, die hen vrij maakte', en zij vervolgt aldus: 'Er waren rijke planters, die hout hakten en water haalden op 1 januari, terwijl hun vrouwen rijst stampten onder een afdakje in de tuin.'
De schrijfster hoorde dit verhaal in de sociëteit 'De Gezelligheid'.
Dat een derde deel van het gewone werkvolk niet meer zou komen opdagen was kennelijk het ergste niet, want de Bandanese 'heren' herinnerden zich voornamelijk dat hun trouwe bedienden hun congé hadden genomen. Eén ding wordt maar al te duidelijk; als maar 73 van de 1122 oud-slaven bereid waren een nieuw arbeidscontract aan te gaan, dan moet toch het slaaf-zijn en het daaraan verbonden werk in de notenperken hen bijzonder zwaar gevallen zijn, terwijl in veel Nederlandse bronnen bij voortduring wordt betoogd dat het werken in de Bandanese notentuinen de naam 'slavenarbeid' nauwelijks verdiende.
Sterker nog, meestal wordt gezegd dat het in feite lichte arbeid was en dat de perkeniers redelijk humaan met het werkvolk omgingen. (Waren zij niet de eersten in Nederlands-Indië die hun slaven op zondag een halve vrije dag gunden?)
In het boek *Banda en zijn bewoners* van mr. Herman Otto van der Linden uit 1873 wordt wel een zeer rooskleurig beeld van het werk in de perken geschetst, met zelfs licht erotische ondertonen.
Van der Linden schrijft:

> Des morgens om vijf uur, tegen het opkomen der zon, wordt de klok van het perkhuis geluid, om de arbeiders te waarschuwen, dat de tijd van opstaan daar is. Overal heerscht beweging, mannen, vrouwen, jongens en meisjes, boven de zestien jaar, maken zich gereed om op de pluk uit te gaan. Eenigen nuttigen hunne portie rijst vooraf, anderen nemen ze met zich en ontbijten in het bosch. De plukkers en pluksters zijn voorzien van een lange bamboe, aan het einde waarvan een klein korfje zit, en eenige verlengstukken, die zij, als in Holland de hengels, in elkander kunnen schuiven. Op den rug dragen zij de korf, om de geplukte noten daarin te verzamelen. Wat kan men zich aangenamers voorstellen, dan het ronddolen in de koele geurige bosschen. Het bosch is voor den arbeider societeit en tevens de plaats, waar hij zijne aanstaande vrouw zoekt. Vervelend slechts voor het minnende paar, wanneer het door den opzichter wordt betrapt, maar ook daarvoor weet de liefde raad. De komst van den opzichter toch wordt door de vrienden, door het nabootsen van een aangenomen vogelgeluid, aangekondigd. Maar waarom ook zou het paar in het aangenaam onderhoud gestoord worden, als de jongen vlijtiger heeft gezocht, om het meisje, als een teeken van gehechtheid, den korf vol met noten te stoppen. Op die wijze komen wel eens noten van het eene perk in het notenkombuis van het ander en wil men beweren, dat de perkenier die de meest schoone vrouwen liet uitkomen, dat jaar proportioneel den besten oogst maakte.

Ook dit verhaal is een van de 'indianenverhalen' over Banda geworden, die zijn blijven *rondzingen* in de literatuur over de eilanden.
Immers, zo'n vijftien jaar later schrijft M.T.H. Perelaer in zijn boek *Het Kamerlid Van Berkenstein in Nederlands-Indië* – hij was een man die decennia lang een betrouwbare gids en vraagbaak werd genoemd voor hen die naar de 'Oost' gingen – vrijwel letterlijk hetzelfde:

> "Ja," antwoordde de assistent-resident, "dat volkje is jolig genoeg. Het notenbosch is voor die lieden het gezelligheidsplekje bij uitnemendheid. Het is dáár, dat de ouders te zamen met hun kinderen arbeiden, het is dáár, dat de jonkman zijn levensgezellin zoekt. Kijkt gij goed rond, da-

mes, dan zult ge in menig hoekje van het geurige bosch een verliefd paartje ontwaren, dat den tijd verbeuzelt met vrijen in plaats van te plukken. De opzieners kunnen op dat slag niet te veel letten, want de omstandigheid doet zich voor, dat de pluksters bij haren pluk nimmer te kort komen, omdat de vrijers wel zorgen, dat haar mandje steeds goed gevuld is; zoodat het meermalen is gebeurd, dat de vruchten van het eene perk in de droogloods van een ander terechtkwamen. Men beweert dan ook, dat de perkenier, die de meeste schoone vrouwen op zijn perkonderhoorigheden bezit, den besten oogst maakt."

Maar ook auteurs met een wat rationelere visie op de slavernij zien de Bandanese perkslaven meestal in een wazig en vooral denigrerend licht. Voor hen blijven de slaven toch een soort *Untermenschen*!
Een voorbeeld van die opvatting: Q.R.M. Ver Heull – marine-officier, maar ook schrijver/tekenaar – vertelt in zijn *Herinneringen van Eene Reis naar de Oost-Indiën* over een ontmoeting op Banda met een 'zeer bekoorlijke perkslavin, welgemaakt, rijzig ongedwongen als kind van de natuur; hare lange gitzwarten haren in eene groote wrong opgebonden'. Ver Heull is totaal épris van haar, maar zij blijft voor hem uiteindelijk toch niet meer dan 'eene arme verachtelijke perkslavin'.
Alhoewel, de Leidse auteur wordt toch ook door twijfel besprongen, want als het meisje hem om na te tekenen 'eene fraaie rups op den tak van een heester' aanbiedt, moet hij vaststellen dat de 'verfijnde en hoogmoedige Europeaan dwaalt, door aan deze zwarten of wilden weinig meer rang te geven dan aan een redeloos dier'.
De bekoorlijke perkslavin mag dan in zijn ogen meer zijn dan een 'redeloos' dier, zij blijft evenwel – enkel en alleen omdat zij de slavenstatus heeft – een 'verachtelijk wezen'.
Voor duizend van die verachtelijke wezens kwam dan toch op 1 januari 1860 de langverwachte vrijheid.

Men kan twisten over de academische vraag of het werken op de perken in Banda nu wel of niet tot de echte slavernij kon worden gerekend, maar zoiets lijkt mij weinig zinvol.
Wel moet men voor ogen blijven houden dat de drie, wetenschappelijk vastgestelde, hoofdkenmerken van de slavernij

in volle zwaarte van toepassing waren op de Bandanese slaven, namelijk 1) de afhankelijkheid van hun meester, aan wie volledige gehoorzaamheid was verschuldigd, 2) de maatschappelijk lagere positie in vergelijking met de vrije werknemer, en 3) het gedwongen karakter van de werkzaamheden, wat in concreto bijvoorbeeld betekende dat zelfs de rustpauzes van bovenaf werden bepaald.
De Bandanese perkslaaf is in mijn ogen wel degelijk een slaaf te noemen, al waren dan de werkzaamheden niet onmenselijk zwaar. Hoe het ook zij, het rigide regime van de driemaal daags luidende slavenbellen en het idee achter een hoge muur te zijn opgesloten, deden 1049 mensen besluiten de perkeniers voor eens en voor altijd de rug toe te keren.
Zij besloten liever in armoede verder te leven van een groentetuintje en wat vis uit de Bandazee, en tevens het werkwoord 'werken' uit hun vocabulaire te schrappen.
Bij een recent bezoek aan Banda Neira trof mij op een gegeven ogenblik bij het zien van een tuin van een woning bij de Havenstraat de geweldige vruchtbaarheid van de vulkanische bodem.
In die bewuste tuin – niet groter dan twintig bij twintig meter – groeide en bloeide een veelheid aan vruchtbomen en planten zo welig, dat ik meteen moest denken aan de veelgelezen regels uit de archieven dat de vrijgeworden slaaf de geregelde arbeid de rug toekeerde en nog slechts wilde leven van wat 'het land hem in overvloed kon schenken'.
Het is die geweldige rijkdom aan plantaardige produkten en die overvloed aan vis in de Bandazee, die het stadje nog heden ten dage een wat zorgeloos air geven.
De oude stelregel van de ex-slaven: een mens leeft niet om te werken, maar moet zo en dan werken om te leven, leek mij in 1992 nog steeds van toepassing.
Terug naar de slavernij van weleer, en de veronderstelling dat zij toch hadden kunnen vluchten. Een belangrijk punt voor de slaven was hierbij dat enorme isolement van de eilanden; stipjes in een uitgestrekte zee.
Ook als men had willen vluchten, dan diende het vluchtschip geheel zeewaardig te zijn en moest men leeftocht voor zeker een week aan boord hebben.
De dichtstbijzijnde uitwijkhavens waren Ambon en Ceram, maar dat betekende in de vorige eeuw dagenlang op zee zijn in een open prauw. Daarbij kwam nog eens dat het Neder-

landse gezag zich op Ambon op overtuigende wijze had gevestigd met een fijnmazig netwerk van bestuursposten.
Nee, Banda was voor de slaaf of slavin die wilde vluchten met recht het laatste huis van de wereld.
Het is daarom niet verwonderlijk dat Banda Neira honderden jaren lang ook verbanningsoord is geweest voor politiek onbetrouwbare elementen van Java en omstreken.
In 1710 werd de grote leider van de volksopstand in Bantam op West-Java, Mohammed Sjafi, naar Banda verbannen, waar hij dertig jaar later overleed. In 1831 werden twee rebelse prinsen van het hof van Djokjakarta, Adipatie Praboeningrat en Notoprodjo, naar Banda verbannen.
De meest bekende bannelingen van deze eeuw zijn evenwel geweest: Mohammed Hatta, later vice-president van de republiek Indonesië en Sutan Sjahrir, de eerste premier van het land, die in 1936 op het eiland aankwamen en pas zes jaar later naar Java werden teruggebracht. Aan hun verblijf op Neira zal later in dit boek nog een heel hoofdstuk worden gewijd.
Voor al die ballingen en bannelingen bleek de beginregel van het Bandanese 'volkslied' 'De zee is groot en Banda klein' een spijkerharde realiteit en tevens de vaststelling dat – ook voor hen – vluchten niet meer kon.
Op 1 januari 1860 werd aan die vreemde bevolking van Banda – die smeltkroes van vele rassen en landaarden – een nieuwe categorie mensen toegevoegd: 'vrije burgers' of 'vrije christenen', want zo werden ze genoemd.
Een bevolkingsgroep die aan werken een broertje dood had, en daarom al gauw door de blanken de mentaliteit van een logge kasuaris werd aangewreven.
Zij hoefden niet zo nodig als een arend te kunnen vliegen; als *vreemde vogels* getekend door de slavernij zochten zij hun kostje liever laag bij de grond.
Laag bij de grond, dat wel, maar zonder meester en niemands knecht!

IV

'BANDA'S MANNEN, STANDVASTIG ZONDER TROTS'

Het Bandanese 'volkslied', een schepping uit het midden der vorige eeuw van een zekere dominee Malinkrodt, kenmerkt zich door een nogal gezwollen toon. Het eerste couplet gaat als volgt:

De zee is groot en Banda klein
Maar vast staan klip en rots
Zo mogen Banda's mannen zijn
Standvastig zonder trots
In 't goede sterk en door hun werk
Getuigend van hun kracht.

Welnu, hoewel men begrip moet tonen voor het uitzichtloze en sobere bestaan van de heren van de nootmuskaat is 'standvastig zonder trots' zeker niet hun sterkste kant geweest, laat staan 'In 't goede sterk en door hun werk getuigend van hun kracht'.
De dichtende predikant had voor het nationale *anthem* beter te rade kunnen gaan bij het Oude Testament, daar waar geschreven staat: 'Arglistig is het hart, wie zal het kennen?'
Het zou – lijkt mij – meer van toepassing zijn op de meeste Bandanese perkeniers en hun perkbeheerders.
Immers, een leven waarin men beurtelings heer en knecht is – heer over de slaven en knecht van het gouvernement – lijkt mij alleen te verdragen met een forse dosis arglist, oftewel boosaardigheid.
De perkeniers, die niet over deze eigenschap beschikten, waren geen lang leven beschoren, en hun namen zijn dan ook al lang achter de horizon verdwenen.
Is er over de slaven al bijzonder weinig bekend – wij zagen dat in het vorige hoofdstuk – over hun heren, de perkeniers, is weliswaar veel geschreven, maar meestal weinig goeds en veel van hetzelfde.
Hoe kan het ook anders? In de 17de en 18de eeuw werden de

perkeniers door de Verenigde Oostindische Compagnie zo slecht betaald dat zij welhaast gedwongen werden om via de illegaliteit aan hun bestaansminimum te komen. Door smokkel van nootmuskaat en foelie aan de Engelsen bijvoorbeeld, of door onderhandse, clandestiene verkoop aan lokale Chinese of Arabische tussenhandelaren.
Maar dan nog, alleen met een grote dosis vernuft en arglist kon men het hoofd boven water houden.
Men moest meer pijlen op zijn boog hebben, zoals het clandestien mengen van volwaardige noten met de mindere kwaliteit Papoeanoot, het onderbetalen van werkvolk, het achterhouden van voeding en kleding voor de slaven, of het voorwenden van misoogsten en het knoeien in de boekhouding.
In de Nederlandse bronnen is er weinig positiefs geschreven over de perkeniers en als zo vaak worden de misdragingen van enkelen de hele groep aangerekend.
Want de 34 perken en hun bazen waren zeer verschillend. Zo waren er grote perken, die jaarlijks tonnen opbrachten en met een leger van ruim honderd slaven werden bewerkt, maar er waren ook relatief kleine perken, waar met zo'n 25 arbeiders een bescheiden oogst werd binnengehaald.
Er bestonden nog meer verschillen. Niet de vulkanische vruchtbare bodem, die was op vrijwel alle eilanden dezelfde, maar bij perken op sterk geaccidenteerd terrein was het binnenhalen van de oogst en het onderhoud een veel zwaarder karwei dan op de perken die zich op de zachtglooiende heuvelruggen bevonden. Ook de mentaliteit van het werkvolk – slaven, bannelingen en 'vrije' arbeiders – verschilde per perk, en het goed kunnen omgaan met het werkvolk was van cruciaal belang.
Het brengt ons op een tweede punt: ook de perkeniers verschilden onderling zeer. Bij de mannen van het eerste uur, de begunstigden en oud-soldaten van de VOC zaten natuurlijk een aantal ondernemende lieden met gevoel voor de landbouw, maar ook anderen die gespeend waren van elk zakelijk inzicht of talent voor bedrijfsvoering. Kortom, dé perkenier in zijn algemeenheid bestond niet, en de individuele verschillen tussen de '34' waren groot; in karakter, aanleg en mentaliteit.
In één opzicht leken zij evenwel na twee eeuwen als twee druppels water op elkaar. Door de veelvuldige huwelijken met Indonesische, Chinese of Arabische vrouwen waren zij

rond 1850 'donker van uiterlijk' geworden en voor een buitenstaander bijna niet van de Indonesiërs te onderscheiden. Hun namen deden nog onvervalst Hollands aan; Lans, Mulder, Versteegh, Herrebrugh, Leunissen, Delmaar – om maar eens wat bekende perkeniersfamilies te noemen – maar hun voorkomen was sterk Indonesisch te noemen. Ook de Nederlandse taal beheersten de meesten niet of nauwelijks meer, met dien verstande dat de mannen zich nog wel tegenover vreemden in het Nederlands wisten uit te drukken, maar dat de vrouwen zich voornamelijk bedienden van het Moluks Maleis.

De anonieme reiziger uit het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van 1856 die wij al eerder citeerden, omschrijft de perkeniers die hij ontmoet als volgt:

> Regten en kleeding, ziet daar alles wat den perkenier van zijne Europesche afkomst over is gebleven. Hij en zijne vrouw en dochters, de nazaten der Amsterdamsche weesmeisjes, hebben eene gelaatskleur niet van die van den inlander verschillende. Bij eenen perkenier heb ik dochters gezien, die mooi konden genoemd worden, die vooral zeer mooije tanden hadden, in Indië een te meer welkom gezigt, omdat de Mahomedaansche vrouwen altijd de verfoeijelijke en walgelijke gewoonte van het sirikaauwen hebben. De perkeniersters en hare dochters hebben de wijsheid gehad zich niet aan de Europeaansche kleederdragt, zo weinig voor het Indische klimaat passende, te storen; zij gebruiken de voor dit klimaat meer passende sarong en kabaai. In deze kleeding vertoonen zij zich zelfs op de receptiën bij den resident, doch dan worden de in muilen gestoken voeten met kousen versierd. Nederduitsch moet men met deze dames niet praten; ofschoon zij het veelal verstaan, spreken zij het niet en is men genoodzaakt zich met haar, in het Maleisch, met Nederduitsche woorden doorspekt, te onderhouden.

Mr. Otto Herman van der Linden, die ook al eerder is opgevoerd, heeft – waarschijnlijk omdat hij enkele maanden op Banda verbleef en duidelijk meer was dan een doortrekkende reiziger – een mildere kijk op de perkenier en zijn gezinsleden:

> Hij staat daar voor ons in zijn ochtendtoilet, eenvoudig als hij zelf, bestaande uit eene witte kabaja, veelkleurige wijden pantalon en een paar rood of zwart lederen sloffen aan de bloote voeten. Vrouw en dochters doen in eenvoud niet onder, de zware gitzwarte haren hangen over de witkatoenen met kant of haakwerk omzoomde kabaja, een soort van loshangend jak, henen, terwijl een paar blanke voetjes van onder den sarong of rok zich trachten te verschuilen in nog kleinere met gouddraad geborduurde slofjes. Zoo pas uit het bronbad gekomen, zijn zij bekoorlijk door frischheid en levenslust.

Dat de 'levenslust' bij de mannelijke perkeniers zich voornamelijk beperkt tot het zitten op de voorgalerij van zijn perkwoning 'op den luier- of wipstoel' (zijn enige vriend, zei men smalend) is volgens Van der Linden alleszins verklaarbaar:

> De Compagnie en op haar voetspoor de Regeering van Nederlandsch-Indië ontnamen aan den perkenier het eigenbelang, ja, gunden hem zelfs het uitspreken van een oordeel niet. Het is onder die omstandigheden niet te verwonderen, dat de man die niet werken mocht noch oordeelen, zijne toevlucht nam tot den eenigen vriend, die door te geven wat hij beloofde, hem was trouw gebleven en er zich verder niet om bekommerde dat de schijn voor werkelijkheid werd aangezien.

Tussen schijn en werkelijkheid heeft de perkenier eeuwen moeten leven. Hij moest de schijn ophouden dat hij plantagebezitter was en de werkelijkheid accepteren, dat hij in feite een loonslaaf was.

Het was daarom dat de VOC, het gouvernement en later de Handelmaatschappij nauwelijks vat kregen op die vreemde gesloten gemeenschap, die hen bijna altijd nogal vijandig tegemoet trad.

Kortom, een moeilijke bevolkingsgroep, want als men de perkenier op 'Hollandse wijze' tegemoet trad door rechttoe rechtaan te zeggen waar het op stond, dan was de oosterling in hem diep beledigd door zo veel Hollandse *botheid*, en als men hem op oosterse wijze trachtte te benaderen – behoedzaam en omslachtig – dan was het ook niet goed, want hij was

toch zeker een Nederlander, met een klinkende Nederlandse naam. Dat het Indonesische element over het algemeen sterk vertegenwoordigd was, bewijst ondubbelzinnig de familiestamboom van een van de bekendste perkeniersfamilies, die van het geslacht Delmaar, bezitters van de rijke perken Weltevreden en Kleinzand.

Perkenier Johannes Delmaar huwt rond 1850 allereerst de volbloed Arabische vrouw Eva, nadat deze christin is geworden, en hertrouwde na haar dood in 1860 met de Arabische vrouw Selvesina Fransisca, eveneens christin geworden.

De tien kinderen uit deze twee verbintenissen – Johannes Delmaar was in 1850 ongetwijfeld al het kind uit een *gemengd* huwelijk – zijn weer getrouwd met andere perkierszonen en -dochters, met een vergelijkbare stamboom.

Maar dat sterk oosters qua afstamming, habitus en denkwereld, niet gelijk hoefde te staan aan de spreekwoordelijke indolentie van de perkeniers, bewijst het feit dat Johannes Delmaar destijds twee van de rijkste perken exploiteerde, en dat hij de man is geweest die al in een vroeg stadium nieuwe markten ging zoeken in zuidelijk Azië voor het geval het specerij-monopolie zou ophouden te bestaan. De familie telde ook later een aantal academici, hoge ambtenaren, en officieren.

Johannes Delmaar was kortom een man die niet veel 'klimaat geschoten' zal hebben op de luier- of wipstoel van zijn perkwoning.

Als de slaven op 1 januari 1860 de vrijheid krijgen en zich als 'vrije burgers' her en der vestigen, zijn de paar honderd perkeniers en hun nakomelingen de enige groep die nog gebukt gaat onder een vorm van onvrijheid, namelijk die van de verplichte specerijleveranties aan het gouvernement. Als elf maanden na de emancipatie van de slaven gouverneur-generaal Pahud een bezoek aan Banda brengt, dienen zeven perkeniers een verzoek in bij de landvoogd om opheffing van het monopolie met als redenering dat zij in 1845 het eigendomsrecht kregen over de perken en dat volgens het Nederlandse recht geen enkele grondeigenaar van regeringswege een monopolie mag worden opgelegd.

Het verzoek slaat in als een bom, want opheffing van de verplichte leveranties zou niet alleen betere prijzen voor de nootmuskaat en foelie inhouden, maar tevens dat de perke-

niers een eigen verkoopapparaat dienden op te zetten om de oogsten wereldwijd aan de meestbiedenden kwijt te raken. Bevreesd als de meeste perkeniers zijn voor zo veel eigen verantwoordelijkheid en, onvermijdelijk, een meer efficiënte bedrijfsvoering, dienen de overige 27 perkeniers een tegenverzoek in om vooral alles bij het oude te laten.
Ook hier lijken gedane zaken geen keer te willen nemen, want plotseling blijkt dat 'Batavia' het nodige begrip kan opbrengen voor de actie van de zeven dissidente perkeniers.
Het zal er wel mee te maken hebben gehad dat het Indische gouvernement het eeuwenlang geschipper met de perkeniers en het financieel bijsturen zo langzamerhand beu begint te worden.
Verder zijn de prijzen op de wereldmarkt gestaag gaan zakken nu andere producenten van nootmuskaat en foelie zich aandienen met een goede kwaliteit, zij het niet de befaamde 'Banda-kwaliteit'.
Ook de Nederlandse Handelmaatschappij, de uitvoerder van het gouvernementsmonopolie, ziet wel wat in een prijzenslag met de zelfstandig geworden perkeniers, voornamelijk – denk ik – grotere winsten voor zichzelf. Hoewel van veel kanten nog grote bezwaren worden geopperd, stelt drie jaar later de nieuwe gouverneur-generaal, Sloet van de Beele, het Opperbestuur voor over te gaan tot de opheffing van het Bandanese monopolie, en tot ieders verbazing voelt men er in Nederland wel wat voor en besluit Den Haag de 'zeven' hun zin te geven.
Na het ontvangen van de machtiging van koning Willem III worden de perkeniers in 1864 ontheven van 'de verplichting om in hunne perken specerijen te telen en het product te leveren aan het Gouvernement'. Ook voor hen geldt – vier jaar na de afschaffing van de slavernij – *free at last*!
De gunstige beschikking van Willem III is nog steeds tastbaar op Banda Neira in het borstbeeld van de koning dat de verzamelde perkeniers het bestuur later hebben aangeboden en dat tot op de dag van vandaag op Neira aanwezig is, en – wat meer zegt – goed onderhouden wordt. In de meeste toeristenfolders wordt de torso van de Nederlandse koning nog prominent getoond als een bezienswaardigheid.
Schrijver Frits van den Bosch schrijft na een bezoek aan Banda dat het borstbeeld – na *ondergronds* te zijn geweest in de Japanse tijd – nu in zijn 'volle monarchale glorie is hersteld.

Het staart in een zijtuin, achter een muur, niet zichtbaar van de weg, glazig en goed onderhouden voor zich uit.'

De ontheffing van het monopolie waar als het ware eeuwenlang op was gewacht kwam voor veel perkeniers toch nog als een donderslag bij heldere hemel. Zij waren immers van kindsbeen af gewend geweest met hun noten en foelie maar een paar kilometer – over zee of over land – te gaan naar de gouvernementspakhuizen, en daarmee was de kous af en konden zij bij 's lands betaalmeester hun geld afhalen.
Weinig weliswaar, maar contant in het handje.
Verder had de staat ook zorggedragen voor het aannemen en beschikbaar stellen van het werkvolk, in de vorige eeuw voornamelijk op Java geworven. Ook dat zouden de perkeniers nu zelf moeten gaan doen. Het zou een tijdrovend en inspannend werk worden, want welk gekoloniseerd volk staat klaar om zijn diensten aan te bieden aan een stel 'kapitalistische planters' in een achterhoek? De meeste perkeniers hadden daarom het bestuur laten weten dat zij wel voor de opheffing van het monopolie waren, maar dat er een overgangsregeling moest komen, opdat zij niet van de ene dag op de andere in een totaal andere wereld terecht zouden komen.
Gouverneur-generaal Sloet van de Beele was hun ook in die zin terwille en maakte de opheffing van het monopolie voorlopig facultatief. Het betekende in de praktijk dat de perkenier een gedeelte van zijn oogst tegen contante betaling kon afleveren bij de gouvernementspakhuizen en dat hij met de rest de vrije markt kon opgaan, waar aanzienlijk meer voor zijn specerijen werd betaald, maar waar betaling vaak lang op zich liet wachten. Voor de zoveelste keer werden de perkeniers coulant behandeld door de staat. Daarbij dient ook vermeld te worden dat de renteloze leningen van 1859 de perkeniers werden kwijtgescholden, opdat zij met een schone lei aan het nieuwe avontuur van de vrije markt konden beginnen.
De zeven perkeniers die in 1860 om opheffing hadden gevraagd, maakten onmiddellijk gebruik van de vrijstelling en zochten met elkaar andere markten op. De 27 anderen bleven geheel of gedeeltelijk aan de leiband van het gouvernement lopen.
De Handelmaatschappij, die voor het gouvernement de zaken met de perkeniers moest doen, deed nauwelijks iets om de 'zeven' – *the magnificent seven* – te helpen, integendeel, het

bood veel te lage prijzen en weigerde consignatiecontracten af te sluiten.
De 'zeven' moesten hun oogsten zien kwijt te raken aan lokale Chinese of Arabische opkopers, of via Makasar en Singapore hun waar slijten. Maar Singapore betekende in die dagen nog weken varen, en hoe kwamen ze aan vrachtschepen?
Toch werd in 1865 te Neira voor het eerst in de geschiedenis een vrije veiling van nootmuskaat en foelie gehouden, waar iedereen kon bieden. Een aarzelend begin, dat redelijk positief uitpakte.
Omdat de nootmuskaat en foelie op de vrije markt aanzienlijk meer opbrachten dan bij het gouvernement, konden de vrije perkeniers de gerezen financiële tegenslagen aanvankelijk toch goed aan. Al gauw besloten zeven andere perkeniers voor de helft van hun oogsten ook de vrije markt op te gaan. In 1866 stortte de markt van de voornaamste concurrent, die in de Straits Settlements, geheel in, en begonnen de prijzen niet alleen fors maar ook gestaag te stijgen.
Het betekende dat steeds meer plantagebezitters de grote sprong naar de vrije markt durfden te wagen en dat in 1870 – zes jaar na de ontheffing – al 31 van de 34 perken zelf de vrije markt bestreken.
De laatste drie perkeniers, die nog steeds hun hele oogst bij de pakhuizen inleverden tegen de vastgestelde (maar lage) prijzen, zeiden in 1871 het oude systeem vaarwel en in dat jaar werd de handel geheel vrij. Het zal evenwel nog twee jaar duren voordat de staat zijn handen helemaal terugtrekt van de nootmuskaatculture op de Banda-eilanden. De gouverneur-generaal verklaarde toen in het *Staatsblad* nr. 24 van 1873 dat: 'Vermits alle eigenaren van de specerijperken op de Banda-eilanden toegetreden zijn tot de voorwaarden omschreven bij het besluit van den 30ste April 1864, nr. 41 *Staatsblad* 71a, men den tijd gekomen acht om over te gaan tot de intrekking van de bestaande bepalingen op de verplichte teelt en levering van specerijen op de gemelde eilanden.'
Het feit dat Banda bijna twintig jaar eerder – in 1854 – tot vrijhaven was verklaard, begon eindelijk pas echt vrucht af te werpen en eerst nu konden de vrije ondernemers de voordelen daarvan ten volle benutten.

Wat betekende die economische emancipatie van de perkeniers voor hun verdere leven?

De ex-slaven hadden bij hun vrijwording gekozen voor het woord 'vrijheid' in hun blazoen. Arm zijn als een kerkrat, maar wel echt vrij... Desnoods een kasuaris zijn en niet kunnen vliegen, maar wel vrij... De perkeniers – altijd in naam een uitverkoren groep, immers landeigenaren – kregen door de vrije handel en de hoge prijzen steeds meer de allures van een arend. Nooit hadden zij mogen vliegen, nu moesten ze vliegen, en vliegen zouden zij...
De vaak moeizame overgang van kasuaris tot arend, van loonslaaf tot kapitalist, vergde ongeveer tien jaar – ruwweg van 1865 tot 1875. In die tien jaar werden de perkeniers steeds meer een gesloten kaste met eigen normen en waarden. Er werd onderling veel getrouwd, waardoor het perkbezit sterk werd versnipperd (er waren perken in handen van meer dan twintig eigenaren), maar zolang de prijzen bleven stijgen, was dat allemaal nog overkomelijk.
Door huwelijken van perkeniersdochters met mannen uit andere delen van Indië die op het grote geld waren afgekomen, kwam er ook vaak vers (en blank) bloed in de verstarde (en verinlandste) perkenierssamenleving. Tevens probeerden veel perkeniers het isolement van de eilanden op te heffen door hun kinderen naar Java te sturen voor verdere scholing en opleiding.
Ook jonge ongetrouwde officieren van het Indische leger werden maar al te graag naar het garnizoen van Banda overgeplaatst, want, zo schrijft L.E. Gerdessen in zijn boek *Vijf jaar gedetacheerd* over zijn collega-officieren:

> De meesten waren er zeer tevreden, wat ik zeer verklaarbaar vond, toen mij uit de verschillende gesprekken ten duidelijkste bleek, dat bijna niemand ongevoelig was gebleven voor de donkere oogen der Bandasche nonna-nonna's, wier blikken, ik erken het, gevaarlijk zouden geweest zijn ook voor andere dan jeugdige luitenants-harten.

Kortom, na 1865 voltrekt zich op Banda in maatschappelijk opzicht een soort aardverschuiving van ongekende omvang. De mensen die honderden jaren gewend waren geweest hun hand op te houden bij vadertje gouvernement, waren nu zelf een groep geworden die in economisch opzicht de lakens mocht uitdelen.
De perkeniers werden daarbij nog extra geholpen door het

feit dat in 1866 in het kader van de bezuinigingen het bestuur van Banda werd teruggebracht tot een onderafdeling van de resident van Ambon. Het bestuur had tientallen jaren bestaan uit een resident, bijgestaan door een 'secretaris en voldoende minder personeel'. De verandering betekende dat de machthebber op Banda een assistent-resident werd, bijgestaan door een kommies.

Men had immers in de hoofdstad sterk het idee gehad dat de nootmuskaatculture geleidelijk in betekenis zou afnemen en dat de gouden jaren voor Banda tot het verleden zouden gaan behoren.

De ineenstorting van de markten van de concurrentie en het ontdekken van nieuwe afzetgebieden (onder andere de Verenigde Staten) deden een heel andere situatie ontstaan en nu bleek weer eens dat regeren voor Batavia niet alleen vooruitzien betekende, maar, wat Banda betrof, vooral omzien, en dan ook nog vaak in wrok.

V

DE PERKENIER TREKT ZICHZELF UIT DE DRAAIKOLK

De grote bloei van de Banda-eilanden, in sociaal-economische zin, wordt in de commentaren nogal eens toegeschreven aan de persoon van koning Willem III in wiens regeerperiode het allemaal tot stand kwam. Het borstbeeld van de koning op Neira had duidelijk de functie die mythe in stand te houden!
Hiermee wordt de schijn gewekt dat het *goedertieren* moederland in de persoon van de koning de aanzet heeft gegeven tot de bloei van het voormalige wingewest.
De landbouwdeskundige P.C. van der Wolk wil deze gedachtengang met kracht ontzenuwen in zijn artikel 'Tropenromantiek (geschiedenis van onze nootmuskaat-cultuur)' uit 1920. Hij schrijft, met het pennetje in gal gedoopt, dat: 'Het onoogelijke bronzen borstbeeld van koning Willem III, zeker te kwader ure met een storm aan land gespoeld, destijds had moeten zijn vervangen door een gedenknaald met de namen van de zeven perkeniers, die de stoot gaven tot de opheffing van het wurgende monopoliestelsel', en hij vervolgt aldus:

> Laat Banda zijn eigen kopstukken eeren. De daad van die zeven perkeniers, was een daad, die getuigde van weergalooze geestkracht, in de ellendige en vernederende omstandigheden waarin Banda en zijn bewoners in die tijden zich gesteld zagen. *Zij* zijn de grondleggers van het tegenwoordige Banda. Door *hen* heeft Banda zijn eigen zelfstandigheid gekregen. Met *hen* is begonnen de "nieuwe geschiedenis" van Banda na "Middeleeuwen" van zoo troostelooze somberte, zoo vernederende kleineering, van gehaat en bespot en bespogen verschoppelingschap. Door *hen* heeft Banda *zich* zelf uit de draaikolk getrokken. Het is een roemrijke daad waarmee Banda zijn nieuwe leven heeft ingezet; de eerste bladzij uit een geschiedenis die het nu *zelf*, met eigen hand gaat schrijven, na de lijdelijke slaafschheid die het vroeger was opgelegd.

Een fraaie ouderwetse beeldspraak: Banda had zich door de 'zeven' als het ware aan zijn eigen haren uit de draaikolk getrokken. Maar alle gezwollen beeldspraak ten spijt, getuigde de daad van de zeven perkeniers inderdaad van grote moed en visie. Ontheffing te vragen van een stelsel dat al meer dan 250 jaar de instemming van de machthebbers had, en tevens tweeëneenhalve eeuw ieder initiatief de kop in had gedrukt, paste in het geheel niet bij het beeld van 'de luie en indolente perkeniers'.
Het getuigde van nog grotere moed om op de nieuw ingeslagen weg voort te gaan, ondanks de grote tegenwerking van het binnenlands bestuur, de machtige Handelmaatschappij, de chicanerende Britse tussenhandelaren in Singapore, en vooral... de eigen achterban. Het zwemmen tegen de stroom van de draaikolk in leek aanvankelijk een vrijwel onmogelijke opgave. Bij zo veel ongeluk en ongemak viel hun echter het grootste geluk in handen, namelijk het mislukken van de hele oogst door bladluis bij de belangrijkste concurrent, de nootmuskaattelers op en rond het schiereiland Malakka.
Het betekende in concreto een zeer snelle prijsstijging van de Bandanootmuskaat op de wereldmarkt, en als extra dosis geluk werd hun in de schoot geworpen dat de Verenigde Staten de smaak van de Bandanoot leerden kennen en waarderen, wat de openlegging betekende van een enorm afzetgebied.
Laten wij, los hiervan, toch niet vergeten welke grote impuls de zeven *dissidenten* aan de groei en de bloei van de Banda-eilanden hebben gegeven, en hoe zij als het ware het water van de draaikolk met een sterke middelpuntzoekende kracht hebben omgezet in een middelpuntvliedende stroom, die de wereld met nootmuskaat en foelie moest overspoelen.
Wat concrete cijfers ter illustratie nu.
De produktie van nootmuskaat en foelie bedroeg in de bloeiperiode vijfmaal zoveel als ten tijde van de VOC; dat wil dus zeggen dat er een geweldige uitbreiding van het areaal had plaatsgevonden en dat er veel efficiënter werd gewerkt. In 1870 – nog altijd het topjaar in de geschiedenis – werd er door de Banda-eilanden een miljoen pond noten geproduceerd. Dat zoiets meer dan lonend was, mag blijken uit het feit dat de prijs per pond nootmuskaat – in 1865 door de felle concurrentie van Penang en Malakka niet meer dan 65 cent – zes jaar later, in 1871, maar liefst *f* 2,85 bedroeg.

Dat het de perkeniers, na de actie van de *Magnificent Seven* bijzonder voor de wind ging, mag blijken uit een staatje met jaarcijfers over de jaren 1869-1872.

in 1869	werd	er	uitgevoerd	voor een bedrag van *f* 625.552,-
in 1870	"	"	"	voor een bedrag van *f* 1.075.349,-
in 1871	"	"	"	voor een bedrag van *f* 1.605.916,-

Wat deden die perkeniers met die geweldige stroom geld die binnenkwam en hoe gedroegen de *paupers* zich nu zij plotseling *prinsen* waren geworden? De onverwachte, grote welvaart na de afschaffing van het monopoliestelsel is opnieuw onderwerp geweest van veel, steeds maar weer terugkerende indianenverhalen, die zo'n hardnekkig leven lijken te hebben in de geschiedschrijving.
Laten wij ons dan ook maar weer wenden tot de schrijfster die weliswaar mijn interesse voor de Banda-eilanden heeft opgewekt, maar die erg veel 'soos-verhalen', dus *sterke* verhalen, aan de plotselinge rijkdom van de perkeniers heeft gewijd. Het is de populaire reisschrijfster Augusta de Wit, die in *Natuur en menschen in Indië* uit 1914 over het geld dat als manna op de eilanden neerdaalde het volgende schreef:

> Waar moest men heen met al het geld! De fantasie van de planters vloog niet hoog. Hoe zou zij? Ze hadden in hun jeugd, voor alle onderwijs, lezen, schrijven en rekenen, les gehad van gepasporteerde soldaten, aan den wal gezette stuurlui, een tijd lang zelfs van een ondermeester, die geen Hollandsch verstond; en als jonge mannen en vrouwen waren zij het eiland nooit afgekomen en hadden de slaven tot makkers gehad op het erf van hun arm-geworden ouders. Zij konden niet anders verzinnen dan wat zij gezien hadden: Bandasche dingen. De een liet zijn binnengalerij bevloeren met rijksdaalders, de ander stak op een feest zijn sigaar aan met een bankje van f 25, een derde verzon een schip vol ijs uit Noorwegen te laten komen om de champagne te koelen voor een bruiloft, de vierde ging niet anders meer dan met muziek voorop, heel Banda als gast en een sleep van dragers met manden vol lekker eten en drinken achterna zijn perken "inspecteeren," en een vijfde kreeg een plotseling verlangen naar het gekwaak van Hollandsche kikkers, waarvan hij een grootvader had hooren vertellen, en bestelde een lading uit

Holland, die in een reusachtigen bak aankwam, glimmend groen en kwakend dat het dek er van dreunde. Ja! dat waren nog eens jolige jaren.

Het verhaal over de import van kikvorsen klinkt nogal ongeloofwaardig, en is moeilijk te verifiëren na ruim een eeuw. Wel is zeker dat een perkenier een Nederlandse stadslantaarn de zeereis van 18.000 kilometer heeft laten maken, want op het perk Klein Waling stond in de jaren dertig nog zo'n stadslantaarn vlak bij de ingang van het perkgebouw. Het 'bevloeren van een binnengalerij met rijksdaalders' is overigens een verhaal dat ook al wordt verteld over de perkeniers in de 17de eeuw, en is dus nogal aanvechtbaar.
Veel aannemelijker is een ander verhaal, dat rijkgeworden perkeniers in de vorige eeuw hun inkomsten letterlijk lieten verzilveren door zich te laten uitbetalen in zilveren rijksdaalders. Deze werden dan – volgens de overlevering – weggestopt in oude petroleumblikken (formaat circa 50 x 25 x 25 cm), dichtgesoldeerd en onder het bed verborgen. Men sliep als het ware op zijn eigen bank en in tijden van tegenspoed werd er dan een blik rijksdaalders te voorschijn gehaald en aangesproken... De vijf door Augusta de Wit beschreven uitspattingen komen met de regelmaat van de klok terug in allerlei publikaties over de perkeniers en er zal ongetwijfeld wel iets van waarheid in hebben gezeten. De landbouwdeskundige P.C. van der Wolk, dezelfde die zo de lof zong van de 'zeven', is beduidend matiger in zijn oordeel. 'Er werd,' schrijft hij, 'aardig wat geld verdiend, al mag men niet van schatten in Europese zin spreken: werkelijke grote vermogens zijn er tot op heden nooit op Banda door perkeniers verdiend.'

Tussen de uitbundige verhalen van Augusta de Wit en de sobere informatie van Van der Wolk moeten wij laveren bij het vertellen van deze periode in de Bandanese geschiedenis. Want ontegenzeggelijk waar – en tot op de dag van vandaag te controleren – is het feit dat de perkeniers in de bloeitijd grote sommen geld hebben gespendeerd aan de verbouw en renovatie van hun perkhuizen, zowel die op de plantage zelf, als het prestigieuze tweede huis op het eiland Neira in de deftige Boven-, Midden- of Benedenstraat.
Deze huizen, waarvan er nog redelijk veel aanwezig zijn,

ademen onmiskenbaar een zekere grandeur uit, met slaapkamers als balzalen, marmeren vloeren, zware lambrizeringen en ruime voor- en achtergalerijen, geschraagd door Romeinse zuilen.

Maar echte paleizen zijn het, denk ik, nooit geworden. Trouwens, welke perkenier had rond 1870 ooit in levende lijve een paleis aanschouwd dat tot voorbeeld kon dienen voor zijn eigen 'droompaleis'?

Van de Wall, de meest prominente en 'echte' historicus, die zich beziggehouden heeft met deze 'oudheden in de Molukken', somt op wat hij in later jaren zo aan meubilair aantrof in de toen verlaten perkenierswoningen. Hij spreekt van 'diepe vensters en vorstelijke deuren met brede bovenlichten, Wener wipstoelen en marmeren consoles waar vergulde pendules onder glazen stolpen prijken'.

Verder heeft hij het over 'grote salonspiegels, krijgshaftige ruiterstandbeelden, kolossale ledikanten en monumentale kasten'.

Goed, allemaal attributen die men in het 'interieur-arme' Indië zelden aantrof, (en zeker niet in huizen van de meeste Indo-Europeanen), maar die toch allemaal een beetje de geur van de *nouveau-riche* hebben.

En dat waren de perkeniers natuurlijk ook, in de meest letterlijke zin van het woord; de nieuwe rijken, met recht en rede moet ik zonder enig dédain vaststellen.

Wat ik juist zo opvallend vind is dat, behoudens wat uitspattingen in de privé-sector, de nieuwe rijkdom toch voornamelijk is besteed aan de infrastructuur van Banda zelf, kortom aan woningen, wegen en gebouwen. Het lijkt erop dat de Bandanese perkeniers zo verknocht waren aan hun stukje geboortegrond (en dat van hun vaderen en voorvaderen) dat zij vooral het stadje Neira op korte termijn van een ingeslapen gehucht hebben willen omtoveren tot een aantrekkelijk stadje met allure, en dat de aanduiding van het eiland in hun 'volkslied': 'Klein Banda schoon, Molukken kroon' bewaarheid moest worden.

Een van de eerste 'wapenfeiten' van de 'nieuwe orde' was de herbouw van de protestantse kerk, die bij de aardbeving van 1852 grotendeels vernield was en die na de restauratie in de glorietijd een imposant en voornaam kerkgebouw werd voor een relatief kleine gemeente van gelovigen.

Verder werden er veel scholen opgericht, niet alleen voor

Europese leerlingen, maar bijvoorbeeld ook een inlandse school voor niet-christenen (een toonbeeld van 'progressiviteit' en de eerste school van dit type in de buitengewesten!), een weeshuis, een ziekenhuis en een bibliotheek.

Ook werd een schutterij opgericht, een goed inlands muziekkorps en meer van die prestigeverhogende zaken. Rond 1875 wordt zelfs begonnen aan de bouw van een echte schouwburg, Adeka genaamd, die later waarschijnlijk bij een aardbeving is verwoest, en afgebroken.

De perkeniers, ook door de economische opleving een steeds hechtere *clan* geworden, richten een sociëteit op, 'De Gezelligheid' geheten, waar zij onder elkaar de zaken die hen aan het hart gaan, kunnen bespreken onder het genot van een goede sigaar en een goed glas wijn.

Tekenend voor de Bandanese perkeniersmentaliteit is het feit dat als de sociëteit door te veel 'buitenstaanders' wordt bezocht, men een tweede sociëteit opricht, 'De Harmonie' genaamd, voor doortrekkende reizigers, tournerende ambtenaren en andere 'vreemde' particulieren.

De heren perkeniers, die in Banda de touwtjes vast in handen beginnen te krijgen (hoeveel oud zeer er onderling ook mag bestaan), willen de zaken vooral onderhands regelen, zonder inmenging van buiten, op zijn 'perkeniers'. Wat is dat, iets regelen op zijn 'perkeniers'?

Laten we eens proberen die door afkomst, milieu en lotsverbondenheid zo specifieke groep te portretteren, zonder te vervallen in de gebruikelijke karikaturen uit de reisverhalen.

De meest in het oog springende eigenschap van de perkenier was toch wel zijn arwaan tegen de 'buitenwacht', dus niet-perkeniers, of op zijn minst de instelling van: wie niet vóór mij is, is tegen mij.

De perkeniers waren, ondank hun 'voorname' voorkomen door de economische hoogconjunctuur, toch in de eerste plaats een sterk Indo-Europese gemeenschap, waarvan men hoogstens zou kunnen zeggen dat bepaalde eigenschappen, aan de Indo-groep toegedicht, bij hen sterk vergroot of sterk verkleind voorkwamen.

Door de onderlinge huwelijken waardoor na tweehonderd jaar vrijwel alle perkeniers aan elkaar geparenteerd waren, leek de groep, in het bijzonder voor de buitenstaander, een hecht geheel te vormen. Dat was echter schijn, want die hechte band werd alleen gedemonstreerd tegen het *blanke*

bestuur, en eigenlijk tegen alles wat van buiten de Banda-archipel kwam. Het was dan ook bijzonder moeilijk om door de groep perkeniers als buitenstaander geaccepteerd te worden. Zelfs de 'arme' perkenier met een bescheiden perk en een klein inkomen voelde zich behoren tot die familie van mensen met een unieke voorgeschiedenis en voelde zich vooral iemand met een eigen vaderland. Was Banda dan niet het land waar zijn vaderen en voorvaderen op het eigen achtererf begraven lagen?

Een land waarmee hij, gelet op de Indonesische traditie dat de voorvaderen een belangrijke plaats in dit leven innemen, hecht was verbonden. 'Alle Bandanezen wenen,' zo luidt een veel geciteerde uitspraak, 'als zij het eiland verlaten of het weerzien.'

Een unicum in Indië, die sterke band met land 'zijner vaderen', en stambomen, die meer dan twee eeuwen teruggingen. Maar ondanks dat was het in tal van aspecten een samenleving met sterk Indonesische trekken. Niet verwonderlijk als men weet hoeveel huwelijken in het verleden met Indonesische vrouwen werden gesloten, die hun stempel op de groep hebben gedrukt. Sterker nog, die er een zeker *cachet* aan gaven, anders dan op Java waar de blanke bovenlaag het geijkte patroon toonde waarop ook de Indo-Europese maatschappij zich diende te richten. Op Banda kon men niet op het kompas van een 'bovenlaag' varen en moesten de perkeniers, en vooral hun vrouwen, als het ware een eigen cultuur- en denkwereld ontwikkelen. Wat was gemakkelijker dan die over te nemen van degenen die hen na aan het hart lagen, hun Indonesische, of sterk Indo-Europese bloedverwanten?

Omdat veel groot- en overgrootmoeders slavinnen waren geweest, was een patroon ontstaan waarin de man als zeer autoritair overkwam, maar de wezenlijk belangrijke zaken toch door de vrouw en moeder werden bepaald. De man had zijn perk en zijn 'zaken', de vrouw regelde verder alles binnen de familie.

Omdat de Indonesische *way of life* zo'n sterke rol heeft gespeeld in de perkeniersfamilies, was niet alleen de spreektaal van moeder en kinderen Moluks-Maleis geworden, maar ook tal van gebruiken, zeden en vooral gewoonten. Men zou kunnen zeggen dat de Ambonees/Molukse invloeden altijd sterk geweest zijn binnen de perkeniersgeslachten.

Zo was bijvoorbeeld de Bandanees – net als de Ambonees –

in de regel zeer bijgelovig. Op Banda werd sterk in het bestaan van *culiks* geloofd, een soort kwade boomgeest, die zelfs in staat was koppen te snellen. Als er ergens een *culik* was gesignaleerd, dan werden 's avonds de huizen gesloten, zaten de mensen met angstige gezichten bijeen en schrokken van ieder verdacht geluid.

Een ander wijdverbreid bijgeloof was dat in *swangi's*, een andere soort van een boze geest, die zich weliswaar in de gehele Indonesische archipel manifesteert, maar op Banda wel op heel overtuigende wijze aanwezig was. De Zweedse etnoloog John-Erik Elmberg schrijft er uitgebreid over in zijn boek *Islands of tomorrow* (Londen, 1956). Elmberg is later ook bekend geworden om een reeks etnologische publikaties over samenlevingen op Nieuw-Guinea. Hij verbleef in 1950 – het jaar na de souvereiniteitsoverdracht aan Indonesië – enkele maanden op Banda en geeft een sfeervol beeld van de samenleving in die overgangsperiode, vol saillante details. De Zweedse etnoloog schreef in die dagen, mede om zijn wetenschappelijk onderzoek mogelijk te maken, een aantal reisverslagen voor populaire dag- en weekbladen.

Hieraan danken wij waarschijnlijk zijn *Islands of tomorrow* dat, hoewel het op tal van punten onjuiste historische gegevens bevat, bijzonder veel oog heeft voor het leven van de gewone Bandanees (m/v). Elmberg blijkt – ik denk mede door zijn etnologische scholing – een goed waarnemer en dat maakt zijn verhalen zo levensecht en boeiend.

Van hem is bijvoorbeeld het verhaal dat hij op 31 december min of meer toevallig bij een perkenier op Lontar op bezoek gaat, daar twee volle dagen blijft en na afloop moet constateren dat er in de laatste 48 uur met geen woord is gerept over de jaarwisseling. Een prachtig en geloofwaardig 'bewijs' voor de stelling dat de inmiddels verarmde perkenier nauwelijks nog besef van tijd had.

Ook zijn verhalen over de spreekwoordelijke bijgelovigheid van de Bandanees zijn meestal geënt op scherpe observaties. Elmberg schrijft bijvoorbeeld:

> De Bandanees vertoont vaak een soort ongevoeligheid die haaks staat op hun doorgaans warme en grootmoedige geaardheid. Velen hebben een bijna hanige hang naar het behalen van kleine succesjes en voordeeltjes. Zij lijken bevreesd voor de onzekerheden van het bestaan.

> Iemand met bloeddoorlopen ogen zou een *swangi* – een betoverd iemand – kunnen zijn, die 's nachts de lever uit mensen hun lichaam wegneemt, waardoor deze wegkwijnen en zullen sterven.
> Een boomblaadje dat lang in de lucht zweeft voordat het de aarde raakt, moet met een *parang* (hakmes) in tweeën worden gehakt en als er rood bloed uit vloeit, dan was het zeker een *swangi* in vermomming.

Let wel, het bijgeloof van de Bandanees, zegt Elmberg, lijkt te zijn ingegeven door de angst voor de onzekerheden in ons bestaan. Voor wie de geschiedenis van de eilanden kent, lijkt het een juiste inschatting.

Een ander mooi voorbeeld van het Bandanese bijgeloof is het verhaal rond het borstbeeld van koning Willem III. Bij een aardbeving eind vorige eeuw waarbij het epicentrum zich aan de zuidoostkant van het eiland bevond, werden vrijwel alle huizen en gebouwen rond het beeld beschadigd, maar Willem III zelf bleef fier overeind staan.
Iets soortgelijks gebeurde ruim een halve eeuw later in de Tweede Wereldoorlog, toen bij een Japans bombardement opnieuw de militaire barakken rond het beeld werden getroffen, maar het borstbeeld – hoewel sterk slagzij makend – ongeschonden bleef.
Toen de Japanners later voet aan wal zetten op Neira, werd het bronzen beeld niet bij hen ingeleverd maar in de grond begraven.
Kennelijk wilden de Bandanezen het beeld waaraan zij inmiddels magische krachten toeschreven niet voetstoots aan de Japanners uitleveren. Dat het 'superkoloniale' beeld nu weer in alle luister is geïnstalleerd heeft – denk ik – ook minder te maken met historisch besef bij het Bandanese bestuur dan met de diep ingewortelde overtuiging dat het beeld door de goden eens 'onschendbaar' werd verklaard.
Wie in Indonesië zou zo'n beeld niet in zijn midden willen koesteren?
Een ander Ambonees/Moluks fenomeen is de lust tot procederen en het laten voortbestaan van *perkara's* (kleine verschillen van mening die tot halszaken worden opgeblazen). Ook dat was zeer in zwang op Banda. Als men weet dat een notenperk soms in handen was van meer dan vijftien eigena-

ren, dan heeft men een beetje een vermoeden welke juridische palavers en langslepende kwesties er konden ontstaan als zo'n perk bijvoorbeeld door de grote schuldenlast moest worden verkocht.

Notaris te zijn op Banda in het laatste kwartaal van de vorige eeuw, was een bestaan met louter *tropenjaren*.

Ook de familiegebruiken bij huwelijken, geboorten en begrafenissen hadden na eeuwen een sterk Molukse inslag gekregen.

Een voorbeeld daarvan is de wijze waarop de perkenierfamilies de jaarwisseling vierden, het zogenaamd *kunci tahun baru*, het sleutelfeest van oud en nieuw.

Journalist De Balbian Verster beschrijft het aldus:

> Reeds in het midden van het (vorige) jaar heeft een der ingezetenen, – iemand die daarvoor in aanmerking komt, – omdat hij tot de gevestigde families behoort en tegelijk zekeren graad van welstand bezit, – op een goeden ochtend aan zijn deurpost een grooten, van hout vervaardigden en met bloemen omwonden sleutel ontdekt. Hij zou een vreemdeling zijn in Banda, wanneer hij niet begreep wat deze surprise beteekende en welken plicht nu op hem rustte. Tijd tot voorbereiding is er althans genoeg. In de laatste dagen van Januari nu, wordt ten huize van den uitverkorene het sleutelfeest gegeven, waaraan nagenoeg de geheele Europeesche bevolking deelneemt en waarmede de feestelijkheden van de maand worden besloten en het nieuwe jaar geopend. De reuzensleutel wordt daarna stillekens weggehaald, om op dezelfde wijze later in het jaar weer bij een ander te worden opgehangen.

Het was een samenleving met een sterk ons-kent-ons-karakter, een vreemde mengeling van enerzijds hardvochtige oordelen over anderen (de niet-perkeniers in de regel) en anderzijds een bijzondere vorm van tolerantie, die voor niet-ingewijden nauwelijks te begrijpen viel.

Verder had het alle kenmerken van een eilandbevolking die, omdat er zo weinig voor elkaar verborgen bleef, op speciale wijze met elkaar omging. De Curaçaose schrijver Boelie van Leeuwen typeerde de bevolking van een klein Caribisch eiland eens heel treffend, en ik denk dat zijn beschrijving ook in grote lijnen opgaat voor de Bandanese perkeniers.

> Wij ontmoeten elkaar altijd weer, in een eindeloze cirkelgang en daarom kan niemand ons iets wijsmaken omtrent mensen en hun motieven: we kennen ze maar al te goed. We kijken de rechter onder de toog en de pastoor onder de soutane; we geloven niet te zeer in de zonde van de hoer, noch in de kuisheid van de dame: ergens zien we ze naar elkaar toe komen, op een bepaald punt in hun leven glijden ze over elkaar heen. Wanneer we ontdekken dat een rechter kleptomaan is of een officier van justitie alcoholicus, als een pastoor zich bijzonder het lot aantrekt van bruine kindertjes met blauwe ogen, als iemand Columbiaanse hoeren in zijn weekendhuisje van andermans geld onthaalt: we weten dat deze dingen zijn zoals ze zijn, maar onze morele verontwaardiging wordt sterk getemperd en gaat ten slotte over in een soort impotente kwaadsprekerij door het besef dat mensen mensen zijn.
> Het eiland houdt ons bij elkaar als een schip dat voor anker is gegaan in de zee van eeuwigheid, we zitten zoals het spreekwoord zegt, allen in hetzelfde schuitje. Het schip is klein en de zon brandt alle franjes weg.
> (Boelie van Leeuwen, *De eerste Adam*, pag 104, Amsterdam, z.j.)

Het was deze uitzonderlijke groep mensen, sterk getekend door de langdurige bloedmenging met Aziatische volken en de horigheid van eeuwen, die rond 1870 een tijdperk moest ingaan met een vorm van echte vrijheid en echte rijkdom.
Bij de opheffing van het monopolie in 1864 kon men ook voor de perkeniers uitroepen: 'Free, at last!' maar rond 1870 werd er van deze groep verwacht dat zij aan de nieuwe vrijheid gestalte gaven en dat zij hun dierbaar vaderland opstootten in de vaart der volkeren. Zij moesten, kortom, iets doen wat bij de vele generaties voor hen nooit aan bod gekomen was. Aan hen viel de eer te beurt om een uitgestelde droom waar te maken, maar zoals de Amerikaanse dichter Langston Hughes al schreef: 'Er is altijd iets van onmacht in een uitgestelde droom.'

VI

WELVAART, MAAR NIET VOOR IEDEREEN

De grote welvaart die als hemels manna rond 1870 op de Banda-eilanden was neergedaald, schiep natuurlijk ook zo zijn verplichtingen. De perkeniers, die nogal abrupt zelfstandige ondernemers waren geworden, dienden vanaf die tijd hun afnemers op hun wenken te bedienen en dus nootmuskaat en foelie te leveren van eerste kwaliteit.

Dat betekende een straffe bedrijfsvoering op de notenperken en een strenge controle bij het bewerken en verzenden van de noten, én *last but not least* forse investeringen.

In het vorige hoofdstuk zagen wij hoe de nieuwe rijkdom in de persoonlijke sfeer werd besteed, maar ook in zakelijk opzicht diende men nu offers te brengen. Niet alleen de drie *hoofd*straten met de grote perkeniershuizen op Neira konden nu worden verfraaid, maar ook de bedrijfsgebouwen en de middelen van vervoer voor de handel in specerijen moesten in optima forma worden gebracht, wilde men aan de groeiende vraag van de wereldhandel voldoen.

Ook hieraan zijn in die dagen door de perkeniers enorme bedragen gespendeerd. De twee havenhoofden, de aanlegsteigers en opslagloodsen, die stuk voor stuk nog de sporen vertoonden van de grote aardbeving van 1852, werden opgeknapt, verbeterd of uitgebreid.

Voor het steeds intensiever wordende transport van de specerijen van de perken op de eilanden Lontar en Ai naar de haven van Neira moest veel geld worden besteed aan de bouw van sterke vlerkprauwen en vooral aan de botenhuizen waar deze vloot veilig kon liggen, gevrijwaard voor stormen, aard- en zeebevingen.

Ook het 'grotere' zeetransport naar verafgelegen afvoerhavens van Ambon, Singapore en Batavia kwam nu vaak voor 'rekening verkoper' en vergde grote investeringen.

In december 1871 was het laatste transport van door het gouvernement ingenomen specerijen naar Java vertrokken – zeg maar, de laatste oogsten van de perkeniers die van de

overgangsregeling gebruik hadden gemaakt. Na dat jaar moesten de handelszaken door de perkeniers zelf ter hand worden genomen. Gelukkig stonden de perkeniers daarin niet helemaal alleen.

Sedert 1865 waren nogal wat doortastende zakenlieden van elders in Indië naar Banda getogen om een graantje van de nieuwe welvaart mee te pikken. Aannemers, verladers, im- en exportfirma's meldden zich bij de perkeniers om opdrachten.

Zij waren in feite de tweede golf Europese Bandanezen die, eenmaal gevestigd op de eilanden en vaak ingetrouwd in de perkeniersfamilies, zelf aandelen in de perken verwierf en bij de plaatselijke elite ging behoren.

Bij de namen van de nieuwe prominente Bandanezen treffen wij onder andere de families Birnie, Bouvy, Goldman, Kloeth, Vermeer en Rijkschroef aan. Deze groep *allochtonen* met de door hen meegebrachte deskundigheid op allerlei gebied, vormde de buffer tussen perkeniers en wereldhandel. Omdat de specerijprijzen na 1865 jaarlijks sterk bleven stijgen, konden de perkeniers het zich ook veroorloven zaken waar zij weinig verstand van hadden aan anderen uit te besteden.

En zoiets gebeurde eigenlijk ook in de lagere regionen van de specerijverwerking, want sedert dat jaar werd ook steeds meer de feitelijke zorg voor de dagelijkse gang van zaken overgelaten aan een beheerder. Vaak was dat weliswaar een familielid, die op een of andere manier aandelen in het perk bezat, maar ook werd dit werk steeds meer gegund aan mensen van buiten, en met 'van buiten' wordt vooral gedoeld op mensen die buiten de perkeniersclan stonden.

Na eeuwen kon de perkenier eindelijk het beheer uitbesteden en kon hij op zijn beurt aan anderen om rekenschap en verantwoording vragen. Na 1870, als de geldstroom goed op gang is gekomen, verlaten zelfs veel perkeniersfamilies hun ommuurde 'vestingen' op Lontar en gaan wonen in wat eerst hun tweede huis was in de deftige Boven-, Midden-, of Benedenstraat op Neira in de onmiddellijke omgeving van de sociëteit 'De Gezelligheid' of het imposante huis van de plaatselijke machthebber.

Die oversteek van het eiland Lontar naar Neira, dat half uurtje varen met hun menage, was nog maar het begin van een nieuwe mobiliteit want de perkeniers – ook eeuwenlang 'opgesloten' achter dezelfde hoge muren die voor de slaven

waren opgetrokken – wilden hun vleugels steeds verder uitslaan. Vooral veel perkeniersvrouwen probeerden in die dagen van hoogconjunctuur wat van de wereld te zien. Vaak onder het mom van het zoeken van betere scholingsmogelijkheden voor hun kinderen reisden zij, vaak met die kinderen al in hun gevolg, af naar bijvoorbeeld Ambon om daar hun kroost onder te brengen bij familie of internaten. En als dat was gebeurd, gingen zij zelf de vruchten van de nieuwe welvaart plukken.
Ambon was vergeleken met Neira nauwelijks een wereldstad te noemen, maar wel een 'wereldse', zeker voor hen die hun leven hadden doorgebracht in de ommuurde specerijvestes van de Banda-eilanden, te meer daar Ambon bekendstond om de vele feesten, die met de nodige luister werden gevierd. Toen het geld bleef toestromen en Ambon duchtig door de perkeniersfamilies was 'verkend' richtten zij hun steven naar het verre Java, waar de opleidingsmogelijkheden voor de kinderen onbegrensd leken.
Veel perkenierskinderen vertrokken aldus naar Java en in een brochure over de toekomst van de Banda-eilanden door 'Een Perkenier' wordt trots gemeld: 'Dit jaar zal het aantal perkenierskinderen op school in Batavia een dertigtal bedragen.'
Deze kinderen zullen later – aanzienlijk beter geschoold dan hun ouders en vaak getrouwd met leden van vooraanstaande Indische families – meestal terugkeren naar het eiland van hun jeugd. De veel geciteerde zin: 'Allen wenen als zij het Zonnegat binnenvaren en de torentransen van fort Belgica aanschouwen,' heeft zeer zeker gegolden voor dat legioen van terugkerende zonen en dochters.
De meeste ondernemende perkeniers, onder wie de families Lans, Delmaar, Versteegh, Mulder, Hartog (die zich later Hartog van Banda zou mogen noemen) en Van den Broeke, stuurden hun kinderen nog verder weg, naar Nederland voor hogere beroepsopleidingen en zelfs academische vorming.
Zo kon het gebeuren dat eind vorige eeuw op Banda militair arts Delmaar, nazaat van een belangrijke perkeniersfamilie, jarenlang heeft gepraktizeerd.
Er werd verteld dat veel van deze perkenierszonen op het hart werd gedrukt overzee toch vooral te trouwen met een 'volbloed' Hollands meisje, om het wat donker getinte geslacht beduidend 'op te schonen'... Maar dit terzijde.
Vastgesteld moet worden dat naast de door Augusta de Wit

zo smakelijk vertelde 'uitspattingen', de perkeniers toch ook veel geld hebben besteed aan de verbetering van de infrastructuur van de specerij-eilanden, en de emancipatie van hun kinderen.
De keerzijde van de medaille was veel meer dat de perkenier de interesse in de dagelijkse gang van zaken op het notenperk begon te verliezen en te vaak en te snel deze zaken overliet aan de beheerder.
Zolang de wereld op overtuigende wijze de voorkeur gaf aan de Bandanootmuskaat was het allemaal nog wel overkomelijk, maar echt lang heeft de euforie nu ook weer niet geduurd.
In de hoofdstad van de kolonie, het verre Batavia, zag het gouvernement immers met een dosis 'gezonde' argwaan de nieuwe welvaart aan. Was het niet het gouvernement geweest dat twee eeuwen lang telkens in de bres was gesprongen voor de verarmde perkeniers, hun aanzienlijke financiële voorschotten had kwijtgescholden, en hun vaak ruime subsidies had aangeboden als de zaak door wanbeleid weer eens in het honderd was gelopen?
Nu de prijzen op de wereldmarkt vervijfvoudigd waren, waren het in feite alleen de perkeniers die daarvan de vruchten plukten. Het Rijk wilde – nu het zo goed ging met Banda – op zijn minst toch een deel van het geld dat het er destijds ingestoken had op een of andere manier terugvorderen.
Zo werd in 1871 een nieuw soort belasting ingevoerd, de zogenaamde specerijperkbelasting, waarvan men moet constateren dat zij, in vergelijking met soortgelijke belastingmaatregelen voor andere cultures, exorbitant hoog was. De specerijbelasting hield namelijk in, dat vanaf 24 mei 1871 er maar liefst 7,5% van de jaarlijkse *bruto*-opbrengst werd geheven!
Als men deze belasting niet stipt op tijd betaalde, werd het bedrag na veertien dagen verhoogd met een forse boete, en als na twee maanden nog niet betaald was, kon de officier van justitie 'invordering der belasting bij parate executie' eisen.
De perkeniers stonden op hun achterste benen en ze wisten met veel bezwaarschriften en juridische bijstand te bewerkstelligen dat het jaar daarop eerst 25% van de bruto-opbrengst mocht worden afgetrokken voor de exploitatiekosten.
Het gouvernement wenste onder geen beding verder te gaan

en het heeft tot 1903 geduurd dat niet meer dan een kwart van de bruto-opbrengst als exploitatiekosten mocht worden afgetrokken. Toen in 1903 deze straffe maatregel aanzienlijk werd verzacht, was het niet meer lonend. De meeste perken waren toen niet meer winstgevend.
Maar laten we niet op de zaak vooruitlopen.
De specerijbelasting, ingevoerd in 1871, heeft grote sommen gelds in de schatkist doen vloeien. In 1873 bedroeg deze extra belasting in totaal zo'n *f* 77.000,-, en in 1880 was dat meer dan een ton (te vergelijken met een huidige waarde van 10 miljoen gulden).
Banda werd op die manier – alhoewel de verplichte leveranties tegen lage prijzen tot het verleden behoorden – opnieuw een soort wingewest. Desondanks gingen de perken er in welstand fors op vooruit. De vraag naar Bandanootmuskaat bleef wereldwijd aanhouden en daarom richtten twee perkeniers een verzoekschrift aan de regering om op de eilanden Rozengain en Run grond te mogen huren om ook daar notenperken aan te leggen. In 1873 werd het verzoek ingewilligd en in 1876 werden op het eiland Rozengain vijfduizend jonge boompjes geplant door perkenier P.C. Lans.
Het verzoek tot exploitatie van het eiland Rozengain aan de machthebbers in Batavia ging vergezeld van de uitgifte van een brochure van 45 bladzijden, getiteld: *Rozengain, een der eilanden der Banda-groep, een goudmijn der toekomst*, uitgegeven in Nederland (!) bij uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.
Uit de brochure van Lans blijkt duidelijk dat er sedert 1864 van alles is veranderd op de eilanden. De euforie van de nieuwe welvaart spreekt duidelijk tussen de regels door.
De visie van perkenier Lans op de eilanden in het jaar 1870:

In den laatsten tijd is de welvaart op de drie eilanden in het algemeen en vooral op het eiland Neira sterk toegenomen; de grondeigenaren trekken grootere inkomsten van hun grond; de handel, ontheven van den knellenden band van het monopolie, geeft veel grooter vertier dan vroeger; toco en grootere handelszaken geven goede winsten aan Europeaan, Chinees en Arabier, en de inlandsche bevolking, Christenen en Mohammedanen, vinden een goed bestaan in den kleinhandel, in de visscherij en met lichamelijken arbeid voor de grondeigenaren. En zoo sterk neemt die welvaart op Neira toe dat er steeds behoefte bestaat aan blijvende werk-

> krachten, waarin door voortdurende aanwervingen op Java en in andere deelen van den Indischen Archipel geleidelijk wordt voorzien. (...)
> Het hoofdelement der bevolking wordt gevormd door de grondeigenaren, voor het grootste gedeelte afstammelingen van Compagnies-dienaren en Gouvernements-ambtenaren. Door huwelijken onderling of met Europeesche ingezetenen uit andere deelen van onzen Indischen archipel heeft dit element sedert twee eeuwen daar op die Banda-eilanden zijn vaderland gevonden. Men begrijpt licht dat het leven zoo geïsoleerd van de groote beschaafde wereld hen niet geheel heeft doen deelen in den algemeenen vooruitgang onzer eeuw; toch zijn die kolonisten zeer goed opgevoed, leven met veel comfort, en genieten het gezellig verkeer onder elkander en met de aldaar gevestigde Europeesche ambtenaren en officieren. Ieder nieuw aangekomene is zeker zich in die gezellige kringen te zien opgenomen.
> Leesgezelschappen, societeiten, liefhebberij-comedies reeds van ouden datum dragen er veel toe bij, het leven op dezen buitenpost aangenaam te maken.

Het was tekenend voor de nieuwe rijkdom dat die brochure niet alleen in Nederland werd gedrukt en uitgegeven, maar ook bijzonder fraai werd vormgegeven. Het boek heeft een prachtige kleurenlitho als omslag – een tak beladen met goudkleurige nootmuskaatvruchten – en verder tal van bijvoegsels over de bevolkingsdichtheid, in- en uitvoerstatistieken, scheepvaartverkeer en een overzicht van de 34 perken met de respectievelijke eigenaren en jaaromzetten. Ten slotte werd de brochure nog voorzien van drie uiterst informatieve en zeer gedetailleerde kaarten van het gebied.
De auteur P.C. Lans – administratieur van het perk Laoetang op Lontar en telg uit een oud perkeniersgeslacht – geeft in het boekje, naast zijn pleidooi voor de exploitatie van het eilandje Rozengain voor de nootmuskaatcultuur, aldus een momentopname van de Banda-eilanden in 1871. De brochure van Lans is daarmee een belangrijke bron geworden voor de geschiedschrijving, te meer omdat de schrijver geen toevallig voorbijtrekkende reiziger was maar een zoon van een gerespecteerde perkeniersfamilie, die zijn informatie voor de brochure kennelijk uit de eerste hand wist te verkrijgen.
Nu wij toch het historische bronnenmateriaal even ter sprake

brengen, moet maar meteen gezegd worden dat juist over de 'gouden' jaren 1870-1885 heel weinig bekend is. Het heeft er een beetje de schijn van dat toen Banda nog *probleemgebied* was, geteisterd door natuurgeweld, armoede en onvrijheid, het redelijk veel aandacht kreeg in de media, maar toen de kleine archipel zichzelf redelijk goed kon bedruipen de aandacht voor deze regio sterk afnam. Dat bleek onder meer duidelijk uit een door mij samengestelde tijdtafel van de saillante gebeurtenissen in de periode 1854-1904. Al snel bleek dat de 'glansperiode' weinig vermeldenswaardige feiten had opgeleverd. Natuurlijk hebben die zich wel voorgedaan, want in een samenleving die eeuwenlang geleden heeft onder een slavenjuk, liggen de emoties, sentimenten en ressentimenten aan de oppervlakte, maar misschien geldt voor Banda in die bewuste periode wel het Italiaanse gezegde: 'Waar geld spreekt, zwijgt iedere tong.'
In die periode werd zeker een ander spreekwoord – een Indonesisch – bewaarheid: *Ada gula ada semut* (waar suiker (geld) is, zijn mieren).
Wij zagen al dat, toen de prijzen van de nootmuskaat omhoogschoten, Banda werd overstroomd met mensen die in de rijkdom van de specerijhandel wilden delen, en dat het uiteindelijk het Indische gouvernement was dat met de exorbitant hoge specerijbelasting als meest gehaaide zakkenvuller uit de bus kwam.
Arme, arme perkeniers, ben je geneigd te zeggen, maar ook dat beeld verdient correctie want ook zij, de nieuwe rijken, wensten de welvaart niet te delen met het werkvolk, dat toch al eeuwen een zeer belangrijke pijler was waarop de nieuwe rijkdom rustte. Wat was hún plaats in de nieuwe situatie? Al eerder is beschreven hoe de gewezen slaven halsstarrig weigerden om met de plukstok opnieuw de tuinen in te gaan, tegen welk loon dan ook. Het gouvernement vulde dat ontstane tekort aanvankelijk aan door toezending van delinquenten – *bannelingen* en *langgestraften* genoemd – maar dat bood geen uitkomst. Integendeel! 'Het uitschot der Javaanse bevolking,' schrijft Van der Linden in zijn *Banda en zijne bewoners*, 'heeft allerongunstigst op de overigen gewerkt.'
In 1873 wordt de deportatie van gestraften naar Banda geheel stopgezet. Het betekent dat ook de werving van nieuwe arbeidskrachten nu door de perkeniers zelf ter hand moet worden genomen.

Zij deden dit zelden in eigen persoon, maar maakten veelvuldig gebruik van diensten van voornamelijk Arabische *koeliewervers*, die op Java (meestal in de hongersnoodgebieden) hun slag sloegen.
In die tijd werden de 'vrije' arbeiders in dienst genomen voor een periode van meestal drie of vijf jaar met een voorschot van *f* 50,- tot *f* 100,-. De perkarbeiders kregen op papier behalve vrije huisvesting, geneeskundige behandeling, twee stel kleren en een hoeveelheid rijst en zout, een maandloon van gemiddeld zo'n *f* 7,50.
In de meeste gevallen was die 'vrije' huisvesting de rij vroegere slavenverblijven – de houten hokken die tegen de vestingmuur waren opgetrokken.
Ook kwam aan de vrije geneeskundige behandeling zelden een arts te pas. Duidelijk bleek ook dat veel perkeniers deze nieuwe lichting 'vrije' arbeiders net zo bejegende als destijds de slaven. Vooral het stringente verbod om 's avonds het perkhuis te verlaten, was een zware grief van de nieuwe lichting perkarbeiders.
Maar niet alleen bij de behandeling van het werkvolk vielen vraagtekens te zetten, ook hun loon was een bron van onrust en agitatie. Die vrije arbeiders begrepen al snel dat hun maandloon nog steeds gebaseerd was op een verkoopprijs van 11 cent per pond aan de gouvernementspakhuizen, maar dat in de praktijk de perkeniers op de vrije notenveilingen maar liefst 80 cent per pond kregen.
Kortom, lijdelijk verzet en lichte vormen van sabotage bij het oogsten en verwerken van de nootmuskaat werden meer regel dan uitzondering. In de historische bronnen wordt die problematiek vooral belicht vanuit de optiek van de perkeniers, de werkgevers. Zo staat er nogal eens dat 'over de werklust van de perkarbeider steeds vaker ernstig werd geklaagd'.
Het Koloniaal Verslag over de jaren 1878 tot 1882 bevat een litanie aan klachten over het werkvolk. Er was in die tijd nauwelijks sprake van een arbeidswetgeving en zowel werkgevers als werknemers namen het niet zo nauw met de verplichtingen die over en weer dienden te bestaan. Het betekende in de praktijk van alledag dat tekortkomingen van de arbeiders gestraft werden op grond van een artikel uit het zogenaamde *Politiestrafregelement voor Inlanders*. Dat kwam erop neer dat bij de geringste overtreding er direct een vrij-

heidsstraf kon worden opgelegd, en de arbeider dus met handen en voeten aan zijn werkgever was gebonden. Dit bewuste artikel werd voor de perkarbeiders in 1879 weliswaar ingetrokken, maar ook bij de nieuwe meer 'humane' wetgeving kon de verdachte buiten de politierechter om nog altijd zwaar worden gestraft.
Het duurde tot 1884 dat de onderlinge rechten en plichten tussen perkeniers en perkarbeiders speciaal voor de Banda-eilanden juridisch hun beslag kregen. Maar ook hiervoor gold opnieuw: te weinig en te laat.
De nieuwe regeling was vrijwel gelijk aan die welke was getroffen voor de koelies op de tabaks- en rubberondernemingen aan Sumatra's Oostkust. Het was nauwelijks een sociaal model te noemen maar de regeling bood toch meer rechtszekerheid dan tot dan toe op Banda had gegolden.
Als na veel gekrakeel de 'Oostkust van Sumatra-regeling' – die vooral gericht was op snel rust brengen in de verstoorde arbeidsverhoudingen – van kracht wordt, zijn de eerste tekenen van recessie al waar te nemen en lijkt er een einde te zijn gekomen aan de *gouden* tijd.
Resumerend kan men zeggen dat de periode 1870-1885 van Banda een welvarende gemeenschap heeft gemaakt. Het inwonertal steeg in die periode dan ook van 6224 tot 8519 mensen. Ik schreef het al: *Ada gula ada semut*. Onder die ruim 8000 mensen waren welgeteld 589 Europeanen.
Professor Warburg, de botanicus uit Berlijn, die wij al eerder citeerden, vermeldt hierbij als bijzonderheid: 'De meesten van hen zijn halfbloeden die echter buitengewoon trots zijn op hun Hollandse afstamming, maar die wel onder de 589 Europeanen worden meegeteld.'
Warburg vermeldt ook een forse toename van Chinezen en Arabieren, de handelsvolkeren bij uitstek in Azië.
In 1885, weet hij te melden, wonen er op de eilanden 128 Chinezen en 28 Arabieren. Ook bij deze constatering een interessante toevoeging: 'Drie Arabieren zijn medebezitter van een nootmuskaatperk en één perk is geheel in handen van een Chinees.'
In de eens zo hechte muur van *perkenierse* solidariteit zijn door de buitenwacht kennelijk de eerste bressen geslagen.

VII

BANDA NEIRA WORDT STEEDS LEGER

In het officiële gedenkboek van de lijfrentemaatschappij NILLMIJ (Nederlandsch Indische Levensverzekering en Lijfrente Maatschappij) bij haar vijftigjarig bestaan in 1909 is een informatief hoofdstuk te vinden over 'Hypotheken op specerijperken'. Hierin wordt uiteengezet waarom de maatschappij heeft besloten de perkeniers op Banda na 1885 geen hypotheken meer te verstrekken. De levensverzekeringsmaatschappij spreekt in dit verband van: 'Een droeve toestand' en rechtvaardigt haar besluit met de verklaring dat de 'voortdurende achteruitgang van Banda nu een bekende zaak is'. Zij concludeert dat: 'Hoewel de maatschappij met Banda-hypotheken geen enkele onaangename ervaring heeft opgedaan, het toch een goede richting is geweest dat de NILLMIJ zich uit dit gebied heeft teruggetrokken.'
Wat was er in financieel-economisch opzicht allemaal gebeurd nadat in 1870 de prijzen, door het wegvallen van de oogsten van de belangrijkste concurrenten, zo snel waren gestegen? En waarom werd al binnen vijftien jaar de hypotheekkraan voor Banda dichtgedraaid?
De hoofdoorzaak is een voor de hand liggende. Ik schreef al eerder dat een nootmuskaatboom circa vijftien jaar nodig heeft om tot volle wasdom te komen en een eenvoudige rekensom leert ons dat als de door bladluis vernielde arealen rond Malakka in 1870 opnieuw zijn ingeplant, deze rond 1885 weer volop concurrerend kunnen meedraaien op de wereldmarkt. Dat was dan ook gebeurd, maar er waren meer kapers op de specerijkust verschenen. Men was namelijk op Java, in Deli en Menado rond 1855 eveneens begonnen met de aanleg van nootmuskaattuinen, en dat bleek – na een wat moeizame start – een succes.
Het betekende in concreto dat het aandeel van de Bandanoot in die bewuste periode – in wereldhandelcijfers uitgedrukt – van 75 naar 40% terugliep.
Maar hoe dramatisch deze forse teruggang ook mag lijken,

de resterende 40% van de gehele wereldhandel betekende altijd nog een formidabele geldstroom naar de inmiddels enkele honderden bezitters van perken op Neira, Lontar en Ai.

Een berekening van de winsten van 1870 tot 1892, gemaakt door J.J.F. Pino in het *Koloniaal Tijdschrift* van 1918 laat overtuigende cijfers zien. Zijn berekening luidt:

'Bij een gemiddelde prijs van *f* 1,50 per pond nootmuskaat en *f* 1.20 per pond foelie is de bruto-opbrengst per jaar *f* 1.440.000,- geweest. Als men daar 30% van aftrekt voor de exploitatiekosten resteert nog altijd een zuiver winst van ruim 1 miljoen gulden, ofte wel *f* 29.000,- gemiddeld per perk per jaar (vergelijkbaar met bijna 3 miljoen gulden nu).'

Hoe valt dan die uitlating van de levensverzekeringsmaatschappij over 'een droeve toestand' te rijmen met klinkende economische cijfers voor die periode? De grote winst bleef toch niet allemaal hangen aan de strijkstok van de banken, de entrepreneurs en de makelaars, die de belangrijkste handelsactiviteiten van het gouvernement hadden overgenomen, nadat deze zich uit de specerijhandel had teruggetrokken?

Een verklarende terugblik nu!

Na de opheffing van het monopolie had de Nederlandse Handelmaatschappij zich van Banda teruggetrokken en daarvoor was in de plaats gekomen de Nederlands Indische Handelsbank, maar dat betekende nog niet een geheel ander – zeg maar 'perkeniervriendelijk' beleid. In de Nederlands Indische Handelsbank zat immers nog veel kapitaal en invloed van de NHM, en zeker het bevoogdende karakter.

Wat waren de veranderingen die de 'nieuwe' bank, de Indische Handelsbank, bij de handel in nootmuskaat doorvoerde?

Zij maakte allereerst een eind aan de 'wilde' veilingen van nootmuskaat en foelie op Neira zelf, die na de opheffing van het monopolie waren ontstaan, en begon met geregelde specerijveilingen in de hoofdstad van Indië, Batavia.

De perkeniers gaven hun oogsten veelal in consignatie bij de NIH, en deze zorgde voor een verdere afwikkeling tegen een alleszins redelijke courtage.

Maar de nieuwe bank deed meer dan de veilingopbrengsten voor de perkeniers innen en het geld in solide fondsen beleggen. De bank werd namelijk steeds meer betrokken bij het sluiten van hypotheken en het geven van beleningen op de

perken. Welnu, in die richting moet de verklaring worden gezocht voor de 'droeve toestand' die steeds meer op de eilanden ging overheersen.

Omdat er toen op ruime schaal én zonder aanzien des persoons hypothecaire leningen en 'gewone' beleningen werden verstrekt, werd er op Banda eigenlijk maar 'op los geleefd'. Dit schrijft althans een ingezetene van Banda in een historisch overzicht uit 1929 en hij vervolgt: 'Men won schatten door mooie noten-en foelieprijzen, maar duizenden guldens werden ook weer grif uitgegeven, men waagde zich aan allerlei avonturen zoals stoomvaartlijnen, enz!'

Als men de jaren 1870-1885 als de jaren van de hoogconjunctuur aanmerkt, moet hierbij gezegd worden dat de laatste *zeven vette jaren* al duidelijk een gevaarlijke wissel op de toekomst inhielden.

Dat dat op Banda zelf ook wel werd onderkend, bleek uit een circulaire gedateerd 31 december 1885 die aan de perkeniers werd toegezonden en waarin stond dat de Nederlands Indische Handelsbank zou ophouden te bestaan en met al haar rechten en verplichtingen, schuldvorderingen, hypotheken en belevingen werd overgenomen door de Crediet en Handelsvereniging Banda.

Deze CHV zou een meer op de perkenier gericht beleid gaan voeren want in die nieuwe vereniging stond niet alleen de scheidende NIH garant voor *f* 535.000,-, maar ook een aantal kapitaalkrachtige perkeniers voor een bedrag van *f* 245.000,-. Veelzeggender in de oprichtingscirculaire is de mededeling dat door de CHV ook de somma van maar liefst 49 miljoen gulden was overgenomen aan hypotheken, beleningen en schulden.

Ergo, een kleine groep perkeniers staat garant voor een kwart miljoen gulden, maar de groep als geheel heeft een schuld bij de bank van maar liefst 49 miljoen gulden. Het spreekt vanzelf dat men van de directie van de nieuwe handelsvereniging weinig 'perkeniervriendelijke' maatregelen mag verwachten. Het betekende dat de CHV door de grote vorderingen op een aantal perkeniers een steeds grotere macht en invloed ging krijgen. Dat nam alleen maar toe omdat de vereniging steeds meer perken van perkeniers die op de rand van bankroet stonden, in hun geheel overnam. Zij verkocht die noodlijdende perken in de regel niet (meer) aan Chinese of Arabische geldschieters om aan liquide middelen te ko-

men, maar ging ze zelf exploiteren met een beheerder in loondienst van de vereniging. Alleszins begrijpelijk, maar het was op die manier voor de CHV toch moeilijk om andere perkeniers wiens belangen zij óók behartigden objectief te adviseren over de te volgen tactiek bij bijvoorbeeld de specerijveilingen in Batavia. Zij waren immers in hoge mate belanghebbenden geworden in de verkoop-politiek van de nootmuskaat, en dat stond nogal eens haaks op de belangenvertegenwoordiging van de bij hen aangesloten perkeniers.
Nu moet gezegd worden dat het voor de perken en vooral voor de perkarbeiders vaak een zegen was als de onderneming te doen kreeg met de straffe leiding van de Crediet en Handelsvereniging Banda...
De perkeniers die nog redelijk zelfstandig waren zagen die dubbelfunctie van de CHV met lede ogen aan en richtten in 1892 de 'Bandasche Perkeniers- en Handelsvereniging' op om het getij nog enigszins te keren.
Het spreekt haast vanzelf dat de perkeniers van de nieuwe vereniging juist diegenen waren die niet diep in het krijt stonden bij de CHV, en dat waren er niet zoveel...
Speciaal vermeld stond in de notulen van de BPH dat men zich van 'gewaagde speculaties' zou onthouden en dat – om de kosten te drukken – het hoofdbestuur op Neira zelf zou blijven gevestigd. De CHV had inmiddels Amsterdam als hoofdvestiging gekregen, een maatregel die op veel weerstand was gestuit. De Bandasche Perkeniersvereniging heeft het in de beginjaren niet eens zo slecht gedaan, maar heeft het op den duur niet kunnen bolwerken en is in 1922 failliet verklaard.
Nog vermeld dient te worden dat de BPH ook actief is geweest in de handel in landbouwprodukten met de omliggende eilanden en later ook in de parelvisserij. Dat laatste is kennelijk toch een 'gewaagde speculatie' geweest, want na enkele grote investeringen te hebben gedaan werd de zaak afgestoten met 'aanzienlijke verliezen', zo staat in een jaarverslag te lezen.
Resumerend kan men zeggen dat in de periode 1885-1895 men op allerlei manieren heeft geprobeerd gas terug te nemen, maar dat de financiële bressen uit de eerste *zeven vette jaren* kennelijk te groot waren om adequaat te dichten.
Men heeft als vanouds bij de nog altijd redelijk goede nootmuskaatprijzen op de wereldmarkt steeds gedacht dat het tij

nog te keren zou zijn, of men heeft willens en wetens de ogen gesloten voor de duidelijke voortekenen van de steeds sneller naderende crisis.

En dat terwijl het bijgelovige volkje van Banda toch zo sterk was in het signaleren van onheilsboden. Zo zagen velen in de zware aard- en zeebeving van 22 november 1890 (de eerste grote natuurramp in veertig jaar) een onheilspellend voorteken dat kommervolle tijden zoals de jaren vijftig (met de ergste aardbevingen sinds mensenheugenis) terug zouden keren. De schade bij de jongste aardbeving aan de statige perkeniershuizen in de Boven-, Midden-, en Benedenstraat was behoorlijk groot, al was het borstbeeld van koning Willem III – de weldoener van Banda – 'ongerept in stand' gebleven, terwijl het in het middelpunt van de beving had gestaan. Was dat niet een goed voorteken, en bleef Banda daarom niet het land 'waar het goud aan de bomen groeide'?

Het was de tijd waarin – zoals ik al schreef – de meeste perkhuizen op Lontar werden verlaten, de perken overgelaten aan een beheerder, en de perkeniersfamilies op reis gingen; altijd eerste klas, want een perkenier is immers een landheer! Maar het was ook een tijd vol onrust voor de gevestigde orde; de orde van de 34 gevestigde perkeniersfamilies die vroeger solidair met elkaar konden zijn in de strijd tegen de uitbuitingspraktijken van het gouvernement.

Maar nu gingen veel perken – hetzij door huwelijken, hetzij door faillissementen – in 'vreemde' handen over, en werd het bestuur over een perk vaak een sinecure door de vele belanghebbenden, zoals er waren: eigenaars, begunstigde familieleden, aandeelhouders, geldschieters en soms wat andere duistere figuren, vreemde loten aan de stamboom, die om een of andere reden meedeelden in de winst.

Hoe was dat allemaal zo gekomen?

Welnu, omdat de perken in 1845 in eigendom waren gegeven, hield dat voor de wet in dat de wettige kinderen allen aanspraak maakten op hun kindsdeel in de specerijtuinen, en grote gezinnen waren eerder regel dan uitzondering op de eilanden. Veel reizigers melden dit feit en noemen als voorbeeld een perkeniersfamilie met 23 kinderen (van één vader).

Het moet veel gekrakeel hebben betekend bij erfeniskwesties. Wij zien bijvoorbeeld bij een opgave uit 1872 als eigenaars vermeld staan van het perk Banco Batoe: 'H.P. de Vries, J.

Leunissen en acht minderjarige kinderen, alsmede J.W. Leunissen.'
Bij een ander perk, Boeton, op het eiland Lontar, staan als eigenaren vermeld: 'W.S. Versteegh, Echtgenote van J.A. Brantsz, A.J. Beck, M.E. van Wieringen, C.M. van Wieringen, 3 vrouwen van Arabieren en 4 onmondige erfgenamen van Arabieren,' wat met dat laatste ook bedoeld mag zijn. Men kan op zijn minst zeggen dat de bedrijfsvoering van een perk een gecompliceerde aangelegenheid was geworden; zoveel hoofden, zoveel zinnen, en vooral reeksen van moeilijk te ontwarren familieverhoudingen met wettige en onwettige componenten.
Dat blijkt te meer als wij eens die twee eerder genoemde perken en hun eigenaars vergelijken met een opgave uit 1927. (Zie de Bijlagen.)
Dan blijkt dat de bezitter van het perk Banco Batoe is: N.P. Kam (een Chinese zakenman) en 'diverse anderen voor een klein deel'. Het perk Boeton is in 1927 bezit van de Maatschappij tot Exploitatie 'Oei Soei Tjoan', opnieuw een Chinese groothandelaar.
Veel bekende perkeniersnamen uit de lijst van eigenaren die P.C. Lans in 1870 samenstelde, zijn verdwenen in de opgave van 1927, of men moet ze situeren in de cryptische omschrijving: 'Eigenaar: de CHV en veertien andere eigenaren.'
Er zijn uit die tijd aandelen bekend die een tienduizendste van een perk aan waarde vertegenwoordigen.
Hoewel de ware handel en wandel van veel perkeniersfamilies een schimmige aangelegenheid blijkt te zijn, kan men rustig stellen dat de hoogconjunctuur niet alleen veel welvaart maar ook veel onrust, machtsstrijd en prestigeslagen in het eens zo hechte en traditionele familieverband teweeg heeft gebracht. Maar dat doet veel geld meestal, zou men kunnen zeggen, en zeker bij mensen die het lange tijd niet hebben gehad. Toch versluiert geld ook veel, want het is opmerkelijk dat een uiterst kritisch journalist als mr. P. Brooshooft, hoofdredacteur van de *De Locomotief* en meermalen vervolgd om zijn scherpe pen, bij zijn bezoek aan Banda in 1894 voornamelijk de zonzijde ziet en meermalen betoogt dat de prijzen van nootmuskaat en foelie nog altijd 'zeer winstgevend' zijn, zeker in vergelijking met die van een kwart eeuw geleden.
Maar het kan heel goed zijn dat de perkeniers – toch al zo

bekwaam in het afschermen van alles wat binnen de clan gebeurde – de journalist op het verkeerde been hebben gezet wat hun economische vooruitzichten betrof. Eerlijkheidshalve moet worden vermeld dat Brooshooft maar twee dagen op Neira vertoefde.
Omdat hij zo'n goed schrijver is, is het interessant om zijn indrukken te vernemen van Banda in 1894.
Brooshooft schrijft aan het eind van zijn bezoek:

> Het nu ongeveer 270 jarig bestaan der perkeniers is niet gemakkelijk geweest. Rampen van allerlei aard, hevige aardbevingen, uitbarstingen van den Goenong Api, vernieling van hun plantsoen, ruïneuze ziekten onder hunne slaven, ongelooflijke inhaligheid van de Compagnie (die na een groote ramp weer een weinig te hulp kwam, om het melkkoetje in 't leven te houden) hebben hunnen struggle for life zeker gemaakt tot een der moeilijkste, door Indische planters ooit gestreden, waaronder echter de meesten er lustig op los leefden en bij gebrek aan rijkdom maar schulden maakten.

Na zijn beschouwende opmerkingen gaat hij naar de realiteit – die van 1894 wel te verstaan:

> Voorts worden de perken allengs versnipperd onder kinderen en kleinkinderen; bij de toegenomene weelde ontvangen vele dezer eene kostbare opleiding in Europa en gaan de perkeniers zelve eenigen tijd aldaar genieten, waardoor soms administrateurs noodig worden op hunne plantages, welke grootere uitgaven weer leiden tot het opnemen van geld bij eene der crediet-instellingen en dus de winst- en verliesrekening voor volgende jaren bezwaren met item zóóveel. De meeste perken worden dan ook thans niet meer bezeten in onverdeelden eigendom, maar in aandeelen, of wel in huur, of in administratie (voor afwezigen). Met dat al werpen vele hunnen eigenaren of bezitters nog schoone winsten af; netto-winsten van een halve ton zijn zeer gewoon. Wie echter een perk heeft gehuurd, of gekocht met hypotheek voor betaling der koopsom – zoo zijn er verscheidene – zit op zware lasten en heeft moeite een behoorlijk bordje rijst er uit te kloppen.
> Het leven der perkeniers en perkeniersters te Banda, Lontor en Neira, als een geheel beschouwd, is grootendeels een

familieleven; de meesten trouwen vroeg en bijna alle onder elkaar, zoodat schier dagelijks familiefeesten worden gevierd, maar ook het aan drukke familie-verhoudingen eigene euvel zich voordoet – van z'n familie moet men het hebben – dat veeten en twisten ontstaan, die bijzonder hardnekkig worden uitgevochten.

Dat het leven op de Banda-eilanden nog altijd een heel bijzonder karakter heeft in vergelijking met de omliggende eilanden in de Molukken, laat hij zien in een beschrijving van het vertrek van zijn schip, dat tevens een aantal perkeniersfamilies naar Java zal brengen. Een afscheid dat getekend wordt door de lichte toets: een hoempa-orkest, knallende champagnekurken, slingers en confetti. Ik wil het in extenso citeren omdat het niet alleen een afscheid van Banda symboliseert, maar tevens het afscheid van een tijdperk. Brooshooft schrijft:

Onbeschrijfelijk levendig is het tooneel aan de haven van Neira, als de *Reael* er des middags te half vijf van den 26sten Maart het anker licht. Verscheidene perkeniers met hunne gezinnen zullen de reis meemaken naar Java of Europa, en van geheel Lontor en Neira zijn hunne sobats of bloedverwanten uitgeloopen om hun een laatst vaarwel toetewuiven. Het hoofd staat, reeds een uur vóór het afvaren der boot, zóó vol menschen, blanken, bruinen, gelen, orang serani en slam, soldaten, koelies, meisjes, jongens, vrouwen, mannen, allen dóór en tegen elkaar, dat de bagage der passagiers er bijna niet door kan. Voor de loods der Paketvaart Mij heeft zich opgesteld de muziek der ook hier uit "burgers" gevormde schutterij, en toont zich nu wel geen Bataviasche stafmuziek of orkest van Mannstädt, maar vroolijkt toch de afreis niet ál te valschelijk op. De steigertjes en pleintjes bij de kleine woningen aan het water zijn bezet door rissen belangstellende burgers en burgeressen, van welke laatste een paar aandoenlijke afscheidsblikken zenden naar stuurlui der *Reael*, met welke zij den vorigen avond hebben kennis gemaakt, doch die het nu te druk hebben om aan dat oogenspel over het water hunne aandacht te schenken. Tot zelfs op de hooge heuvels boven Neira ziet men kleine zwarte bollen, die, door den binocle bekeken, koppen van jeudige burgers blijken. Een met vlaggen getooide orembaai (eigenlijk: *rem-*

> *baja* of *roembaja*), bezet met 20 Boetoneesche roeiers, één man aan 't roer en één trommelende op een anklong, waarbij de roeiers eentonig maar vroolijk zingen en onberispelijk gelijk hunne pagaaien in het water dompelen, daarna een paar seconden omhoog houden en weer indompelen, vliegt telkens aan de *Reael* voorbij, als een eerbewijs van het werkvolk eens Lontorschen perkeniers aan den vertrekkenden meester. Op het dek van den stoomer wisselt het springen der champagnekurken af met klappende zoenen, de parelende wijn met biggelende tranen. De schorre stoomfluit breekt al die aandoening op ruwe wijze af, heeren en dames met roodbekreten oogen glijden van het steile plankier te midden van den drom op den steiger, de trossen worden los geworpen en door de stoomlier naar binnen gerateld, de schutters toeteren hun hoogste lied, en onder eindeloos gewuif van hoeden en zakdoeken glijdt de *Reael* statig naar de zijde der Goenong Api, die aan den overkant op zijn breeden voet staat toetekijken als een reus op het wriemelen van een mierennest.

In de komende tien jaren zal het mierennest steeds verder leeglopen en zal Banda een dode stad worden genoemd.

VIII

'VOORTDURENDE VERARMING EN DROEVIG VERVAL'

Het tijdperk 1895-1905 kan voor de Banda-eilanden maar onder één noemer worden gebracht: de voortdurende prijsdaling van de nootmuskaat en foelie. Een en ander blijkt duidelijk uit de cijfers. In 1872 kregen de perkeniers voor een pond nootmuskaat van de eerste kwaliteit nog *f* 2,14, in 1895 was dat ruim gehalveerd en werd nog maar *f* 1,04 ontvangen. In het volgende decennium daalden de prijzen nog verder: van *f* 1,04 naar 65 cent in 1901, en zelfs tot 45 cent in 1905.
Als wij lezen dat er rond 1900 op 28 van de 35 notenperken een gezamenlijke schuldenlast rustte van ruim 2 miljoen gulden, dan wordt maar al te duidelijk dat die jaarlijks sterk dalende prijzen zeker voor die 28 van de 35 perkeniers tot een onafwendbaar bankroet moesten leiden.
De half dozijn perken die weinig of geen schulden hadden konden met een efficiënte bedrijfsvoering – zelfs bij prijzen van 50 cent per pond – nog een bescheiden winst halen. Maar zij die destijds fors geld hadden geleend en nu jaarlijks aan aflossing en rente duizenden guldens moesten betalen, zouden er hoe dan ook aan onderdoor gaan. En dat gebeurde ook!
Was in 1894 de toon van hoofdredacteur Brooshooft van *De Locomotief* over de economische toestand van Banda nog overwegend optimistisch, ruim acht jaar later is een andere prominente bezoeker aan de Banda-eilanden uiterst pessimistisch.
De bezoeker is niemand minder dan H. van Kol, lid van de Tweede Kamer, door journalist Paul van 't Veer eens genoemd: 'Een socialistische hervormer, die zijn liefde voor de onderdrukte mens in Europa naar Java heeft overgebracht.'
De socialist Van Kol, die als 'Indisch specialist' groot gezag in Den Haag had, maakte in 1902 een reis door Indië, waarbij ook Banda werd aangedaan. De titel van zijn beschouwing is veelzeggend: 'Het verarmde Banda'. De beginregel luidt als volgt: 'Banda, het land waar het goud aan de bomen groeit,

verkeert in een tijdperk van treurige achteruitgang, van voortdurende verarming en van droevig verval.' Zijn verklaring hiervoor is zonder meer duidelijk:

> Dit noten-eiland bij uitnemendheid kon, ondanks de toename der oogsten en het feit dat de qualiteit der muskaat de beste van de wereld is, de concurrentie niet volhouden tegen nieuwe landen, die de markt dezer specerij, waarvan het verbruik beperkt is, overstelpten met hun product. Banda, dat 30 jaar geleden voor ruim 80 pCt. deelde in de wereldproductie van noot en foelie, zag haar aandeel teruggebracht tot 25 pCt., en zelfs daar beneden.

De perkeniers richtten zich – na bijna twintig jaar 'gezwegen' te hebben – dan in hun nood weer eens gezamenlijk tot het gouvernement in Batavia en dringen aan op vermindering c.q. afschaffing van de wurgende specerijbelasting van 7,5% van de bruto-opbrengst. Zeer begrijpelijk, want het betekende in veel gevallen 7,5% van een negatief saldo bij de bank. Twee jaar later wordt door Batavia de specerijbelasting inderdaad aanzienlijk verlaagd, maar het brengt opnieuw geen uitkomst, want ook de prijzen zijn in die twee jaar weer aanzienlijk gedaald.
Dat er ondanks de malaise in 1900 nog vijftienduizend liter jenever en negenduizend liter whisky en wijn op Banda wordt ingevoerd, zie ik niet zozeer als een teken van decadentie, maar eerder als een soort medicijn om nog wat sterretjes te zien flonkeren aan het zwarte firmament van de specerijhandel.
Van Kol ziet – na langdurige gesprekken met vertegenwoordigers van het zakenleven – weinig kans op herstel, en zijn slotregels van het hoofdstuk Banda zijn dan ook:

> In het algemeen kreeg men van de Europeesche bevolking den indruk meer van een lijdelijk zich neerleggen bij de treurige toestanden, dan van een energiek streven naar verbetering. Men voelt dat de ondergang komen zal, doch berust met een fatalisme in de donkere toekomst, die land en volk te gemoet gaan.

De Bandanezen dreigen opnieuw een verloren volk te worden; na de volkerenmoord van Jan Pieterszoon Coen, na de

twee eeuwen durende gesel van de slavernij is het nu de ineenstorting van de nootmuskaatmarkt die het volk van Banda zo zwaar treft.

Droefgeestigheid alom, zou je kunnen zeggen. Maar laten wij wel wezen, want waar wij nu over spreken is in feite de kleine groep van perkeniers en hun familieleden, terwijl de eilanden aan het eind van de vorige eeuw werden bevolkt door zeker zesduizend Bandanezen, weliswaar afkomstig uit allerlei delen van de archipel, maar voor wie de eilanden eveneens een vaderland waren geworden. Gewone Indonesiërs dus!

Het waren juist die mensen – vooral de ex-slaven– die al eeuwenlang de tering naar de nering hadden gezet en altijd uiterst sober hadden geleefd.

Wat visvangst, de verbouw van groenten en handel op het *achterland* (de omringende eilanden) vormden hun (weliswaar karige) bron van inkomsten, maar de meesten van hen – vooral zij met een slavenverleden – waren meesters in het overleven geworden.

Voor hen ging rond de eeuwwisseling de geschiedenis, maar vooral het leven, gewoon door. Ondanks het zware lot dat de enkele honderden perkeniers trof. Daarbij kwam nog dat zich op Banda inmiddels ook andere minderheidsgroeperingen hadden gevestigd, die zich allerminst als 'verloren' beschouwden en die ook bekendstonden om hun sobere wijze van leven, hun aanpassingsvermogen en vooral hun handelsgeest. Het waren de Chinezen en de Arabieren. Wij lazen al in een eerder hoofdstuk dat het Chinese en Arabische families waren die de bezitters werden van notenperken en zo de eerste bressen sloegen in het eenheidsfront van de Indo-Europese perkeniers.

Uitzonderlijk voor Nederlands-Indië was de snelle toename van Arabische inwoners. Woonden er in 1885 nog maar 28 Arabieren op Neira, in 1901 waren dat er 321... De spectaculaire toename had – denk ik – te maken met de opkomst van de parelvisserij in het algemeen en het zakeninstinct van één prominente Arabier in het bijzonder. Zijn naam luidde Sjech Baädilla, en hij werd in 1859 op Neira geboren.

Omdat deze Baädilla van grote betekenis is geweest voor de economische en maatschappelijke ontplooiing van de eilanden, willen wij ruim aandacht aan zijn persoon schenken, te meer omdat zijn naam in het huidige Banda nog steeds voortleeft.

Sjech Said bin Abdulla Baädilla zoals hij voluit heette, was de zoon van een man afkomstig uit Hadramaut – een oud Arabisch land met een hoge beschavingsgraad en grote rijkdommen.
In de bijbel wordt het land als *Hazer-mas-wat* al bij naam genoemd. Baädilla werd reeds op 23-jarige leeftijd door het gouvernement tijdelijk aangesteld als vertrouwensman voor de Arabische minderheid met de gebruikelijke titel *luitenant der Arabieren*.
Hij viel kennelijk zo in de smaak dat in 1889 de aanstelling definitief werd, de daarbij behorende wedde idem dito, en enige jaren later volgde zijn promotie tot *kapitein der Arabieren*.
Wat maakte Baädilla zo geschikt voor deze vertrouwensfunctie?
Zijn beroep kon men kort en krachtig omschrijven: hij was koopman in de ruimste zin van het woord, maar *projectontwikkelaar* is wellicht een beter woord. Als jonge man al beheerde hij een vloot van kleine handelsschepen die verbindingen onderhield met Ambon, Ternate, Buton, de Kai-eilanden en de kust van Nieuw-Guinea. Deze kusthandel bestond voornamelijk uit de invoer van hout, copra, atap (dakbedekking), paradijsvogels, paarlemoer, geiten, vruchten, zeewaardige prauwen en vooral veel *arak* (sterke drank). De schepen van Baädilla's handelsvloot voerden naar de omliggende eilanden uit: textiel, levensmiddelen, galanterie-artikelen (spiegeltjes en kralen) en ijzerwerk. Deze tussenhandel verschafte hem een ruim inkomen maar zijn ster begon pas te rijzen toen hij zich met al zijn energie richtte op de parel- en paarlemoervisserij.
In het vorige hoofdstuk lazen wij hoe de Bandasche Perkeniers en Handelsvereniging zich intensief heeft beziggehouden met de parelvisserij, maar zonder veel succes.
De BPH had daartoe zelfs een stoomschip laten bouwen als moederschip voor de zeilkotters en schoeners die bemand waren met duikers van de Filippijnen, maar het rendement bleek gering.
De aanpak van de Handelsvereniging was nogal dilettantisch en de parelvisserij is nu eenmaal van oudsher een industrie die grote investeringen vergt en veel technische *know-how*. Niet alleen dient men een omvangrijke en geheel zeewaardige vloot te bezitten, maar ook de duikerklokken en de andere

apparatuur, die beslist noodzakelijk zijn wil men op enige diepte nog kunnen opereren, zijn duur in aanschaf en onderhoud.
De BPH vertilde zich hieraan en deed de duikervloot later voor een prikje over aan de *luitenant der Arabieren*, Sjech Baädilla.
Deze laatste zette een strakke en zeer efficiënte organisatie op en kreeg weldra enige naam als parelvisser.
In de eerst drie jaar werd maar voor een bedrag van *f* 7.000,- aan paarlemoer en parels naar boven gehaald, althans zo lezen wij in de officiële publikaties van het Binnenlands Bestuur, maar het was een publiek geheim dat veel parels door hun 'handzame' formaat clandestien de weg naar Singapore vonden zonder de Nederlands-Indische douane te passeren. Baädilla werd door de parelvisserij geleidelijk aan een puissant rijk man. Zijn ruime huis – met zijn vrouw, twee zoons en drie dochters, de laatsten westers opgevoed – stond voor iedereen open. Omdat hij in de meest uiteenlopende zaken geld investeerde ofwel daarbij adviseerde, werd hij gaandeweg de 'onderkoning' van de eilanden.
Hij sprak vloeiend Nederlands en kon zich met Engels goed redden, verder was hij zeer belezen en maakte veel reizen door Zuidoost-Azië.
Door zijn handelsimperium en zijn grote eruditie werd hij al snel een 'achtenswaardig' man, die met hetzelfde gemak omging met de gouverneur van Nederlands-Indië als met een verarmde perkenier van de achterwal van Lontar.
Toen Baädilla eens in Batavia op een particuliere audiëntie was ontvangen door de toenmalige landvoogd, graaf van Limburg Stirum, nodigde hij de 'Hoogste in den Lande' uit voor een bezoek aan Banda Neira.
Historicus Van de Wall beschrijft hoe de audiëntie eindigde en hoe de Arabier hechte banden wist aan te knopen met het Opperbestuur:

> Als Sjech Baädilla misschien precies kon opgeven de maanden, dat het seizoen gunstig was voor een tocht daarheen.... Stellig kon de ervaren Oosterling dat. Bij die gelegenheid maakte de Kapitein ook kennis met Jhr. De Graeff, destijds Algemeen Secretaris, die ditmaal niet zou meegaan, doch beloofde, dat hij later wel eens naar Banda zou komen.

> Op Sjech Baädilla's vraag bij het afscheid, of hij ook nog iets voor de Hooge Gastvrouwe mocht doen, antwoordde de Gravin, dat zij gaarne in haar collier nog zou wenschen te voegen twee zuiveren, onberispelijke parelen, bepaaldelijk uit Indië afkomstig.
> De galante bezoeker zegde haar toe daarvoor te zullen zorgen.
> Niet lang daarna bezocht het landvoogdelijk echtpaar Banda en werd de Gravin van Limburg Stirum eigenares van de twee schoonste parelen, zooals de Indische wateren die kunnen opleveren, voor den prijs van vier duizend gulden.
> Ook Jhr. de Graeff hield als Gouverneur-Generaal woord en vereerde Banda met een bezoek in 1927. Zoo heeft deze Kapitein der Arabieren in zijn woonplaats te Banda-Neira wel de hoogstgeplaatsten in den lande mogen begroeten, en in zijn werkkamer hangen dan ook vele portretten van hen, alsmede van beroemde geleerden, oriëntalisten, natuuronderzoekers en schrijvers, met hun handteekening aan de wanden.

Baädilla bezocht niet alleen Zuidoost-Azië en het Midden-Oosten, hij bracht ook een reeks bezoeken aan Nederland, België, Engeland en Frankrijk. Bij – opnieuw – een particuliere audiëntie, maar nu bij koningin Wilhelmina op Het Loo bood hij de vorstin een zeldzame parel aan met het verzoek deze te dragen in haar diadeem.
Baädilla werd – dat kon niet uitblijven – voor zijn 'vele diensten aan het land betoond' meermalen gedecoreerd.
Hij bezat de zilveren en de gouden Ster van Trouw en Verdienste en kreeg op 9 mei 1910 het ridderkruis van Oranje Nassau voor wat werd genoemd: 'Zijn trouwe dienst als hoofd der Arabieren alsmede zijn belangrijke hulp aan natuurkundigen die in de Molukken hun onderzoekingen kwamen doen.' Het feest dat Baädilla de bevolking van Neira toen aanbood, heeft een paar etmalen geduurd.
Hij werd hiermee de meeste gedecoreerde 'Vreemde Oosterling' op het grondgebied van Nederlands-Indië.
Een 'achtenswaardig man' schreef ik over hem, en dat was Baädilla want, hoewel een uitgekookt zakenman, was hij bij rampen altijd bijzonder hulpvaardig en gul met giften.
Zo is Baädilla de grote man met geld en technische bijstand geweest achter de herbouw van Ambon na de grote aardbe-

ving van 1898 toen vooral het woongedeelte van de stad werd getroffen.
Ook bij calamiteiten op de omliggende eilanden stond hij vaak voor niets zijn kotters en schoeners af, om die in te schakelen bij de hulpverlening. Maar de gewone doorgaande reiziger kende Baädilla toch voornamelijk als zakenman en grondlegger van het historisch museum van Banda, gevestigd in het Arabische kamp bij de haven.
In dit privé-museum wist hij voorwerpen van belangrijke historische en culturele waarde bijeen te brengen om ze voor het nageslacht te bewaren.
De beschrijvingen van dit museumpje zijn legio. Voor de eenvormigheid kozen wij voor de beschrijving van historicus Van de Wall, die wij al vaker aan het woord lieten. Zijn impressie luidt als volgt:

> Met Oostersche nonchalance zijn hier de meest uiteenloopende zaken schilderachtig gegroepeerd. Schitterend gekleurde koralen, grillige zeesterren, ragfijne wieren, schelpen van paarlmoer, kortom al de pracht van Banda's diepe zeeën naast opgezette vogels en vlinders, bloemen, vruchten en bladeren van bontgekleurde papegaai-vederen. Porceleinen, Delftsche, Chineesche, Japansche en inheemsch koperwerk, weefsels en vlechtwerk. Ebbenhouten gebeeldhouwde zetels uit den tijd der Compagnie, juweelkistjes met paarlmoer en zilver ingelegd, kasten met paneelen van wortelhout, lampen en twee rouwborden. (...)
> Verder prijkt er allerlei oorlogstuig, speren en schilden, Spaansche stormkappen, kanonnen en lila's van de Compagnie. Het voornaamste hiervan is wel een zeer rijk geornamenteerd kanon, afkomstig van het wrak van een Oostinje-vaarder, die den naam Colombo droeg en in de zeventiende eeuw bij den Goenoeng Api verging. Is de rijkdom van historisch Banda op velerlei gebied aan Uw oogen voorbijgegaan, zoo toont deze hartstochtelijke collectionneur U daarna een kostelijke verzameling munten uit alle landen der wereld, het meest van het Oost-Indië der Compagnie en ten slotte een hoeveelheid fraaie parelen.

De 'hartstochtelijke collectioneur' was ook wel zo veel zakenman dat hij de bezoekers van het museum na afloop naar het verkoopgedeelte leidde waar zij 'echte' souvenirs konden

kopen in de vorm van paarlemoer, paradijsvogels, stenen bijlen en voorwerpen van kruidnagelen.
Dat het huidige Banda opnieuw een historisch museum heeft (nog steeds gepresenteerd met 'oosterse nonchalance') valt, denk ik, goed te verklaren uit deze traditie.
In hoofdstuk III vertelde ik al hoe ik in het huidige museum Rumah Budaya de oude slavenklokken aantrof.
Baädilla heeft nog een grote verdienste gehad. Hij was het namelijk die geprobeerd heeft het oog van de wereld op Banda te vestigen als toeristisch oord met een rijke geschiedenis en begiftigd met veel natuurschoon. De oude Baädilla ging bijvoorbeeld al in 1910 naar Australië om daar reclame te maken voor de Molukkentour van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, en op de eilanden fungeerden hij en zijn twee zoons als tolk en gids.
Dat de activiteiten van de Arabische zakenman in de twintigste eeuw een logisch vervolg kregen, is te lezen in het nawoord over het Banda Neira van nu. Over Baädilla zelf, zijn handelsimperium en zijn museum zijn in de loop van de tijden vele verhalen geschreven en tal van anekdotes verspreid. Het waarheidsgehalte van vooral de laatste is moeilijk meer te achterhalen, maar zij zijn bijna allemaal tekenend voor zijn grote intelligentie en zijn sluwe handelsgeest.
De Deense reisschrijver Aage Krarup Nielsen, die voor de oorlog een grote bekendheid genoot, wijdt drie van zijn vele reisboeken aan Nederlands-Indië. Van twee van die boeken zijn Nederlandse versies verschenen.
In 1927 maakte de Deen vanuit Batavia via Bali een zeereis naar Nieuw-Guinea en verblijft daarbij enkele dagen op Banda. Ook Nielsen maakt kennis met Baädilla en wijdt een paar bladzijden aan deze bijzondere man in zijn boek *Par krydstogt mog Ny Guinea* (in de Nederlandse versie van het boek, getiteld *In het land van kannibalen en paradijsvogels* (Amsterdam, 1930) is het bezoek aan de Banda-eilanden weggelaten).
In de originele Deense uitgave krijgt Banda, maar vooral Baädilla ruim aandacht. Het bezoek aan het huis van de Arabische parelkoning, inclusief een sprekende anekdote, luidt (in een vertaling van Maurice Noot) als volgt:

> Samen met een vriend van de familie, een van de officieren van een KPM-boot, breng ik een bezoek aan het Baädillaanse

huis. We worden hartelijk begroet door een drietal zwartogige, jonge meisjes, wier Europese kleding en vrijmoedig voorkomen duidelijk doen blijken dat de tijd waarin vrouwen volgens de oude, strenge, mohammedaanse tradities werden behandeld, in Baädilla's huis klaarblijkelijk al lang voorbij is. Overigens kon onze boodschap nauwelijks meer gewaardeerd worden, dan nu het geval was. Mijn begeleider, de scheepsofficier, kwam de jonge, Arabische meisjes namelijk uitnodigen voor een klein, geïmproviseerd bal, dat 's avonds in de Societeit door de scheepsofficieren zou worden gearangeerd.
Ook de inrichting van het huis, de meubilering en de versiering gaven blijk van een Europese invloed, ook al was er sprake van een bonte mengeling van voorwerpen en zaken uit zowel het oosten als uit Europa. (...)
Gedurende vele jaren was Baädilla een ijverig verzamelaar van alle mogelijke oosterse antiquiteiten en curiosa geweest. En zelfs al hadden rampspoedige jaren zijn verzameling behoorlijk uitgedund, ze bevatte toch nog vele interessante dingen. Ik nam daarom graag de uitnodiging aan om Baädilla's museum, dat al jarenlang bekend staat als een van Banda's bezienswaardigheden, te bezichtigen. Het was een bonte verzameling van curiosa die de oude, Arabische koopman in de loop van de tijd had verworven. En die maakte duidelijk dat zijn verzamelingsdrift eerder veelomvattend dan echt systematisch was gericht. Er waren oud Chinees porselein en kunstvoorwerpen die afkomstig waren van de kooplieden, die al eeuwenlang handel in het Maleise eilandenrijk hadden gedreven. (...)
Eens zouden er in Baädilla's museum ook enkele zeldzaam mooie parels hebben gelegen maar die vormen als gevolg van rampspoedige tijden geen deel meer van de verzameling. Baädilla is weliswaar verzamelaar, maar hij is in de allereerste plaats koopman en daarom niet ongenegen een handeltje aan te gaan als er zich een liefhebber voor een van de zeldzaamheden aanmeldt. Voordat ik afscheid nam, hadden ook wij onderhandeld over verschillende curiosa die ik onmogelijk op andere wijze had kunnen verkrijgen. En de prijzen waarover wij het eens werden waren niet onbillijk. Overigens doen er in deze streken verschillende vermakelijke verhalen de ronde over het handelstalent van de oude Baädilla. Op een bepaald ogenblik verbreedde Baädilla's

belangstelling voor antiquiteiten zich ook tot het verzamelen van uit Europa afkomstige, namelijk porselein.
Van tijd tot tijd kreeg Baädilla bezoek van een oude joodse handelaar in antiquiteiten, die – naar oude dingen snuffelend – al velen jaren reizen door Oost-Indië had ondernomen en die altijd bereid was tot zowel in- als verkoop.
Hij stond bekend onder de naam 'heel erg oude Mozes', omdat hij altijd beweerde dat de dingen die hij aanbood heel erg oud waren. Op een van zijn bezoeken aan Banda bracht hij onder meer een kostbare tachtigdelige collectie van zeldzaam Sèvres-porselein mee, die hij op de een of andere plaats in de Oost opgedoken had en die volgens zeggen van een oude, rijke familie van plantage-eigenaren afkomstig was en in de gouden tijd van de Oostindische Compagnie uit Europa was gekomen.
In ieder geval verzekerde Oude Mozes zoals gewoonlijk dat het porselein 'heel erg oud' was.
Baädilla had een grondige kennis van Chinees porselein. Zijn kennis van antiek Europees porselein was daarentegen niet erg diepgaand. Het was overigens een mooie collectie waarmee de oude Mozes hem in verleiding bracht en Baädilla was genegen om erover te onderhandelen.
Gedurende de twee dagen waarin de postboot in Banda lag waren de twee gedreven, oude rotten aan het touwtrekken over de prijs tot ze het eindelijk op het laatste moment eens werden. De koop werd zodanig gesloten, dat de oude Mozes als betaling voor het porselein een heel mooie parel kreeg, die volgens zeggen van Baädilla kort tevoren door een van zijn boten was opgevist. Toen gleed de postboot verder op zijn ronde en de twee kooplieden waren ogenschijnlijk beiden tevreden met hun handel.
Baädilla liet het Sèvres-porselein op een in het oog lopende plaats in zijn verzameling neerzetten en was erg trots op zijn nieuwe aanwist.
Het porselein stond op deze ereplaats ten toon en werd bewonderd door ieder die Baädilla's huis bezocht.
Maar op een dag geschiedde een ramp. Banda kreeg bezoek van een Franse museumman die een diepgaande kennis had van porselein. Hij werd natuurlijk meegenomen naar Baädilla's museum en in de eerste plaats naar de Sèvres-collectie en Baädilla wilde heel erg graag de mening van deze specialist over zijn aankoop horen. Na een gewetensvol onderzoek

zei de Fransman dat het hem speet Baädilla te moeten verdrieten met het feit dat het porselein een vervalsing was, maar een heel mooie vervalsing, van oud Sèvres, met de bedoeling om die voor echt te verkopen. Baädilla ontving de slag als een man rustig en beheerst. Zonder enige ergenis of opwinding te tonen riep hij een paar van zijn 'djongos' en gaf ze opdracht om al het porselein in een doos te pakken en het naar de aanlegsteiger te brengen. Daar vertoonde hij zich al direct daarna zelf met een energieke uitdrukking op zijn gezicht, die erop duidde dat hij zijn besluit had genomen: Een ogenblik later vloog het eerste stuk Sèvres-porselein zeewaarts en sneed als een lichtend en flikkerend vlak omlaag het heldere, groene water in en verdween voor eeuwig honderden vadems de diepte in naar de bodem van Banda's kraterzee; al het overige ging dezelfde weg. Er bleef zelfs geen klein herderinnetje over om Baädilla aan zijn Sèvrescollectie te herinneren.

Toen alles in de diepte was verdwenen keerde de Arabische koopman zich tot de Fransman en de overige gasten van het huis, die de enigszins bedremmelde toeschouwers van dit ongewone schouwspel waren geweest en zei met een schalkse glimlach, terwijl hij tevreden zijn dunne baard streelde: 'Allah zij geprezen, dat de parel die Oude Mozes kreeg ook vals was.'

De moraal van dit verhaal is, dat als men in de Oost met parels en oud porselein wil handelen, men elkaar even goed dient te kennen als Baädilla en Oude Mozes dat deden.

Aldus het verhaal van Krarup Nielsen uit 1927, en, om bij zijn 'moralistische' conclusies enigszins aan te sluiten; ook voor het imperium van de oude Arabier gold de stelregel: opgaan, blinken en verzinken. Sjech Said bin Abdulla Baädilla was min of meer een 'vergeten' man toen hij in 1933 op Neira overleed. Hij was weliswaar niet armlastig, maar wel sterk verarmd.

Aan het einde van zijn leven was hij genoodzaakt geweest om de mooiste stukken uit zijn kunstcollectie geleidelijk aan te verkopen en moest het museum dientengevolge zijn poorten sluiten.

Het zouden zijn twee zoons zijn geweest die het familiekapitaal erdoor gejaagd zouden hebben door een uitermate luxueus leven en veel buitenlandse reizen.

Maar de naam Baädilla leeft nog steeds voort op de eilanden, en naast de vele naambordjes met Hollands aandoende namen ziet men in het huidige Neira nog steeds zo nu en dan de naam 'Baädilla' naast de voordeur staan.

IX

De W van Wanhoop

De opgang en ondergang van de Arabische parelkoning was voor Banda in de jaren twintig niet opzienbarend. Vanaf 1900 had men voortdurend hetzelfde gezien bij de belangrijkste perkeniersfamilies, die met grote regelmaat de eilanden verlieten.
Iedere rechtgeaarde Bandanees – blank, bruin of daartussenin – kende als geen ander de verschijnselen die hoorden bij het gezegde: verwerven, vererven en versterven.
Toch bleven de achtergebleven perkeniers zich krampachtig vasthouden aan de tijd van *tempo doeloe*, en nog steeds werden voor de heren met fameuze namen als Van den Broeke, Lans, Versteegh en Delmaar de hoed afgenomen door de oudere Bandanezen als deze de *godfathers* op de voorgalerij van de sociëteit zagen zitten.
Dat gebeurde evenwel steeds minder. De lange rij schommelstoelen van de perkenierssociëteit 'De Gezelligheid' bleef leeg, want óf de heren hadden hun rekening niet betaald, of er viel niets anders te melden dan treurnis en droefenis. 'Gezellig' was de soos al lang niet meer...
Banda had zijn tijd gehad, maar toch wist het eiland rond de eeuwwisseling tot tweemaal toe de belangstelling op zich te richten van zowel de koloniale als de vaderlandse pers. Dat kwam door een aantal bijzondere initiatieven tijdens de inhuldiging van koningin Wilhelmina in september 1898 en het huwelijk van de vorstin drie jaar later in 1901. Het eerste grote nationale gebeuren werd op het vanouds sterk koningsgezinde Banda met de nodige luister gevierd. Banda, in de uithoek van Oost-Indië, koningsgezind? Jazeker, was koning Willem III niet de grote weldoener geweest, die voor afschaffing van het specerijmonopolie had gezorgd! Een grootscheepse huldiging werd op het programma gezet, niet alleen te land en ter zee, maar ook een beetje in de lucht.
Er vond namelijk een kilometerslang bloemencorso plaats, om precies te zijn: 'Een gondeltocht van sierlijke, met bloemen en planten getooide vaartuigen, waarin de voornaamste

dames van Banda hadden plaatsgenomen.' Zo schrijft journalist De Balbian Verster in een nummer van het populaire tijdschrift *Eigen Haard*. Maar de Bandanese primeur die alle kranten haalt, was een geheel andere; de reeds genoemde journalist trekt er alle registers voor open. (Voor de goede orde moet ik eerst even in uw herinnering terugroepen dat de Gunung Api of Vuurberg met zijn hoogte van 670 meter en gelegen aan de ingang van de haven, hoog boven het stadje Neira uittroont. Iedereen in het stadje die in oostelijke richting kijkt, ziet altijd de imposante contouren van de vulkaan tegen de hemel afgetekend staan.)
Banda's contributie nu aan de inhuldiging van koningin Wilhelmina, zoals destijd werd beschreven in *Eigen Haard*:

> Een vernuftig bewoner van Banda Neira was op het lumineuse denkbeeld gekomen om op de helling van den Vuurberg zulk een reusachtige illuminatie aan te brengen. Hij teekende de W met de kroon er op, in zijn zakboekje, scheurde het blaadje er uit en gaf met enkele woorden zijn orders. En met dat simpele ontwerp gewapend, hebben schrandere inlanders de gekroonde letter honderdvoudig vergroot uitgevoerd. Op de berghelling werden op een bepaalde hoogte onkruid en ruigte opgeruimd en daarna vormden ze de verlichting door lange reeksen van... flesschen die met petroleum gevuld en elk met een dikke pit waren voorzien! Dat hiervoor honderden van die flesschen noodig waren wordt begrijpelijk wanneer men weet, dat elk been van de W meer dan 6 meter lengte besloeg. Het effect bij zonsondergang was verrassend schoon en de verlichting werd op grooten afstand uit zee gezien.

De brandende W tegen de donkere avondhemel werd zo'n succes dat de stunt herhaald werd bij het huwelijk van de koningin, en later nog veel vaker; bijvoorbeeld bij een bezoek van de gouverneur-generaal, of zelfs bij de aankomst van de wetenschappelijke diepzee-expeditie van professor Weber in 1902. Diens vrouw, mevrouw Weber-Van Bosse, beschrijft het evenement in haar boek *Een jaar aan boord H.M. Siboga* met een gevoelig pennetje:

> Toen het donker werd, en het waren juist zulke donkere maanlooze nachten, die wij te Banda doorbrachten, versche-

nen plotseling vlammen tegen de helling van den vulkaan. Een oogenblik dachten wij aan een uitbarsting, maar neen, de vlammen schenen een onzichtbare hand te gehoorzamen en schreven in roodgouden gloed den naam der Koningin tegen het massief van den berg. Groot en trotsch stond daar een koninklijke W. te branden en daarboven eene harer waardige kroon. Het was een feëriek gezicht van ons schip uit gezien; het was alsof letter en kroon in de lucht zweefden en men begreep niet hoe zij daar kwamen. (...)
Ik weet niet hoe veel blikken petroleum er wel gedurende ons verblijf te Banda zijn verbrand, want elken avond wachtte ons hetzelfde genot en zagen wij de schitterende letter hoog in de lucht branden. Ik wenschte wel, dat de bewoners van Banda wisten, hoe hun illuminatie o.a. in Engeland opzien heeft gewekt en hoe geleerden, die uit het boek van W. over de Siboga-Expeditie kennis van deze illuminatie kregen, getroffen waren over deze uiting van loyaliteit. Maar het wás dan ook een grootsche hulde; tot heel ver in zee moet 's avonds de koninklijke W. te zien zijn geweest.

Een uiting van loyaliteit, zeg dat wel, maar jegens wie en wat? Wat een navrant beeld eigenlijk; een straatarme kolonie op de rand van de ondergang met een gouden W op het voorhoofd.
Voor de koningsgezinde perkeniers van Banda waren het varende 'Venetiaanse' bloemencorso en de brandende W op de Gunung Api kennelijk niet genoeg om hun verbondenheid met het Huis van Oranje te tonen.
Men besloot – en je vraagt je af wie die 'men' moet zijn geweest – om bij het huwelijk van Hare Majesteit in Amsterdam in 1901 opnieuw op overtuigende wijze van zich te laten horen.
De regering in Den Haag had besloten om ruim een maand na de huwelijksplechtigheden de geschenken die door de Nederlandse bevolking waren aangeboden tentoon te stellen in de Nieuwe Kerk op de Dam.
Deze tentoonstelling zou door de jonge vorstin worden bezocht en de aanbieders van de geschenken zouden in de gelegenheid worden gesteld enkele woorden met de jonge koningin te wisselen.
De perkeniers én de notabelen van Banda – de tijd was immers voorbij dat de perkeniers automatisch de 'aanzienlij-

ken' waren – besloten de koningin een groot herdenkingsalbum aan te bieden. Het fraaie album zou als opdracht de volgende tekst dragen: 'Banda's ingezetenen, hoewel het verst verwijderd van Nederlands troon (...) voelen zich onweerstaanbaar gedrongen Uw hooggeëerde en inniggeliefde Majesteit hunne heilwensen aan te bieden.' Het boekwerk met een formaat van zeker vijftig bij honderd centimeter bevatte de orginele handtekeningen van de 89 Bandanese ingezetenen, twee dozijn foto's van de nootmuskaatbereiding en stadsgezichten van Neira, en dat alles gevat in illustraties in steendruk.

De Amsterdamse uitgever J.H. de Bussy werd met de uitvoering belast en deze trok hiervoor de kunstenaar Gustaaf de Wall Perné aan, een ontwerper uit de school van Lion Cachet. Het album is daardoor een fraai staaltje van Jugendstil-vormgeving geworden. De ruim dertig zwaar kartonnen bladen bevatten afwisselend in steendruk een nootmuskaat- en foeliemotief of een kruidnagelmotief in zachte gedempte kleuren groen en bruin, in zwierige lijnen uitgevoerd.

Per blad staan er vier handtekeningen van belangrijke personen in een kadertje, alsmede een fotootje met tekst over de nootmuskaatbereiding of de eilanden in de ruimste zin van het woord.

Het album is gevat in een gebatikte prachtband van wit fluweel (!), versierd met hagedismotieven en bevat de tekst: 'Huldeblijk en zegenwensch van Banda's ingezetenen aan Hare Majesteit Koningin Wilhelmina en hoogstderzelver gemaal – Zijne Hoogheid Hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin.'

Deze tekst is met gouden letters in het fluweel van de voorplaat gestempeld. Maar dat is nog niet alles; het album is opgeborgen in een grote eikehouten kist met roodkoperen beslag, die inwendig bekleed is met batikstof.

Al met al een zeer imposant en luxueus uitgevoerd boekwerk, dat destijds een aanzienlijk bedrag aan geld moet hebben gekost, en dat van een kolonie waar de opbrengsten bleven kelderen en de meeste perkeniers nauwelijks meer in staat waren de aflossing op hun schulden en hypotheekrente te voldoen. Onder de 89 handtekeningen staan naast die van een reeks bekende perkeniersnamen als Van den Broeke, Leunissen, Lantzius, Lans en Delmaar, ook de namen van *Baädilla S.S.B.A.* met de toevoeging 'luitenant der Arabieren,

tevens perkenier', alsmede de namen van twee zeer rijke Chinezen *Njio Poan Kok* en *Njo Poan Kam*, ook met de betiteling 'perkenier'. Het is vooral dit tweetal dat 25 jaar later onder de noemer de firma's N.P. Kok en N.P. Kam zeker de helft van de Bandanese perken bezit.
Het is daarom zeer wel mogelijk dat de kosten voor het prestigieuze album grotendeels zijn betaald door de Bandasche Perkeniers en Handelsvereniging, een handjevol nog zelfstandig opererende perkeniers, en de drie genoemde 'Vreemde oosterlingen'.
Hoe is het mogelijk dat ik zo'n nauwkeurige beschrijving kan geven van inhoud en vormgeving van zo'n *koninklijk* boek? Men zou immers denken dat zo'n album deugdelijk ligt opgeborgen, met duizenden andere geschenken die het Koninklijk Huis in de loop der jaren mocht ontvangen, in gesloten archiefkelders. Maar zo is het niet.
Het bewuste Banda-album was zelfs in 1988 nog te zien op de tentoonstelling 'Koninklijke geschenken' in het Paleis op de Dam, en is sindsdien met speciale toestemming van de conservator voor studiedoeleinden te bezichtigen in het Koninklijk Huisarchief in Den Haag.
De bezichtiging van dit *vorstelijke* archief in de Haagse binnenstad is een belevenis op zichzelf.
Voor zo'n gelegenheid wordt de geïnteresseerde bezoeker in een voornaam half duister vertrek geleid met hoge eikehouten lambrizeringen, ontvangt deze potlood en papier om aantekeningen te maken, én... een paar smetteloos witte handschoenen om de bladen van het gedenkalbum om te slaan. Het is verder toch een heel bijzonder moment als je goed tot je laat doordringen dat al die mensen van wie ik moeizaam de geschiedenis probeer te ontvouwen, zo'n honderd jaar geleden als mensen van vlees en bloed hun handtekening in het boek hebben gezet, en dat zij eens in levenden lijve net zo dicht over het papier gebogen hebben gestaan als ik in 1994 in het Koninklijk Huisarchief in Den Haag.
Wat dreef de Bandanese perkeniers om 'als eersten van de koloniën' met zo'n duur geschenk voor de dag te komen? Wilden zij door middel van die reeks handtekeningen en foto's van hun paradijselijke specerij-eilanden nog één keer laten zien dat de *grand-seigneurs* van Banda ooit echt hebben bestaan, en dat hun levenstekens vanzelfsprekend waren gevat in een witfluwelen band met goudopdruk?

Zelf had ik ook nog een bijkomende reden om het album in te zien, en dan vooral de 24 foto's die erin stonden. Daar had ik wat mee. Een aantal van hen namelijk kende ik al uit andere bronnen. De eerste bron was het tijdschrift *Eigen Haard* uit 1902 waarin twintig foto's uit het gedenkalbum gereproduceerd werden bij een artikelenreeks getiteld 'De Banda-eilanden', geschreven door Bintang Djaoeh, pseudoniem van de journalist De Balbian Verster. (*Bintang Djaoeh* is Indonesisch voor 'verre ster'.)
Maar toen ik die bewuste jaargang van *Eigen Haard* begin jaren tachtig inzag, kende ik een aantal foto's al, sterker nog, had ik er enkele als originele foto's in mijn bezit.
Ik kocht immers in het grijs verleden op een verkoping eens een map met negen foto's van een mij toen nog onbekend eiland, Banda Neira genaamd, omdat zij mij meteen om allerlei redenen fascineerden.
Wat mij toen zo aantrok was het uitgesproken *ville morte*-karakter van de foto's; de volstrekt uitgestorven straten, het verval en de vergane glorie en daarnaast ook het overweldigende natuurschoon op de achtergrond. Het is met name die fotovondst geweest en later de beschrijvingen van Banda van Augusta de Wit in *Natuur en menschen in Indië* die mijn belangstelling voor de specerij-eilanden hebben gewekt en die uiteindelijk hebben geleid tot het schrijven van dit boek.
De foto's in kwestie – haarscherpe opnamen in de trant van Woodbury & Page – met een formaat van 21 bij 28 centimeter zijn zo 'veelzeggend' dat zelfs Rob Nieuwenhuys er een aantal heeft gebruikt voor een van zijn befaamde fotoboeken.
Maar er is ook wat mysterie in de foto's.
Zij zijn – blijkens potloodaantekeningen in de marge – *Verlags Originalaufnahmen* – vervaardigd door een zekere G.F. Lantzius, Augsburg, Duitsland. De fotograaf moet haast zelf wel een Duitser zijn geweest, want de Nederlandse onderschriften bevatten tal van germanismen: Belgica is een 'Festung' en verder is er veel sprake van 'Ansichten' en 'Aufnahmen'.
Intrigerend blijft de naam van de fotograaf: G.F. Lantzius, te meer als men weet dat Lantzius een bekende perkeniersnaam is, behorend bij de bezitters van de perken Namoeloe en Zoeteninval op Lontar.
Wat is de connectie geweest tussen de G.F. Lantzius uit Augsburg en de heren E.C. en M. Lantzius, Bandanese perkeniers?

In het overzicht van de 'Indische' fotografen uit het boek *Tukang Potret* (Amsterdam, 1989) dat zeer volledig lijkt, tref ik geen fotograaf Lantzius aan, en dat Lantzius een vakman was en geen amateur bewijzen zijn foto's overduidelijk. Zou de Bandanese perkeniersfamilie een familielid uit Duitsland hebben laten overkomen om voor het album de foto's te maken of kreeg de fotograaf Lantzius (géén familie) de opdracht van de uitgeverij De Bussy?
Ook dit raadsel past bij die andere; hoe het überhaupt mogelijk is geweest dat het tot op het bot verarmde Banda zo'n geschenk heeft kunnen aanbieden. Het is vrijwel zeker dat de Bandasche Perkeniers en Handelsvereniging een groot aandeel heeft gehad in het *vorstelijke* geschenk.
Het was immers de directeur van de BPH, de heer A.E. Bruinier, die op die 7e maart in het jaar 1902 naast het album stond op de expositie in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.
Hij was het, zo schrijft *Eigen Haard*, die de vorstin wilde overtuigen 'van de liefde en genegenheid welke de verwijderde kolonie het Huis van Oranje toedraagt'.
Maar de euforische toon van het artikel heeft ook wat schaduwzijden voor de goede verstaander. Laten wij maar eens een deel van het artikel citeren en let u eens op het slot:

> Met groote ingenomenheid aanvaardde de Koningin het fraaie, zeer eigenaardige geschenk. Zij bezichtigde het geheele album met belangstellende aandacht en vroeg daarbij herhaaldelijk inlichtingen aan den Heer Bruinier, die Hare Majesteit allerlei bijzonderheden meedeelde. Meer bepaald wenschte de Koningin ook iets te vernemen over den tegenwoordigen economischen toestand van de Bandagroep, waarop de Heer Bruinier zich tot zijn leedwezen genoopt voelde tot de getuigenis, dat door verschillende omstandigheden de naaste toekomst met bezorgdheid wordt tegemoet gezien.

Bezorgdheid... dat is nog heel voorzichtig uitgedrukt, want Banda's rol was in 1902 uitgespeeld. Het kostbare album kon dat niet verbloemen. Op die 7e maart, toen de jonge koningin de tentoonstelling bezichtigde, was het door het tijdsverschil op Banda al avond en brandde op de Gunung Api opnieuw de W van Wilhelmina.
Ik schreef het al eerder; wat een beeld, een straatarme kolonie

getooid met een gouden W. De W waarvan, vraag je je af. De W van Welkom, van Waardig, of gewoon de W van Wanhoop?
Voor een beter begrip van de geschiedenis van Banda hou ik het op het laatste!

X

BELGICA VERLOREN, RAMPSPOED GEBOREN

Rond de eeuwwisseling wordt Banda opnieuw getroffen door natuurgeweld. In september 1899 vindt er een zware aard- en zeebeving plaats, die op de eilanden zelf weliswaar weinig schade aanricht, maar die elders (op Ceram en Ambon) grote verwoestingen met zich meebrengt.
Twee jaar later is het de Gunung Api, de Vuurberg, die zijn naam weer eens eer aandoet. De berg, recht tegenover het stadje Neira, begint plotseling inwendig te koken en het lijkt erop, zeggen ooggetuigen, alsof er vanuit de krater een geweldige lichtstraal op het uitspansel wordt gericht. Deze onheilspellende *lichtshow* gaat gepaard met doffe knallen en een aanhoudend gerommel in het binnenste van de vulkaan. De van nature toch al zo bijgelovige Bandanees legt het natuurgeweld uit als de toorn van de goden over de gang van zaken in de eens zo gezegende specerijenarchipel waar het 'goud aan de bomen groeide'.
De explosies in het binnenste van de Gunung Api waren de voortekens van nog meer explosies, maar dan op sociaal-maatschappelijk gebied.
Niet alleen de bovennatuurlijke krachten voorspelden weinig goeds, ook de werkelijkheid van het economische krachtenveld zag er weinig bemoedigend uit; namelijk een marktprijs van maar 65 cent voor een pond nootmuskaat, die tien jaar eerder nog *f* 1,65 had bedragen. De conclusie van de landbouwdeskundige De Bree is dan ook: 'De jaren aangehouden depressie in de specerijen geeft de planter zo weinig aanmoediging, dat velen hunner er toe zullen moeten besluiten tot andere cultures over te gaan.'
De planters zelf – of dat nu de Centrale Handelsvereniging Banda was, of dat handjevol nog zelfstandig werkende perkeniers – wendden zich voor de *aanmoediging* tot het gouvernement, maar kregen steeds vaker nul op het rekest. De heren in Batavia hadden toen immers de handen vol aan de 'pacificatie van het Rijk van Insulinde' wat in feite neerkwam op

het sturen van peperdure militaire expedities naar de vele onrustgebieden. De opstandige provincie Atjeh spande daarbij de kroon en eiste vrijwel alle aandacht op van de machthebbers.
Kortom, Batavia had het te druk om zich veel gelegen te laten liggen aan de kleine nootmuskaateilanden die na het opgaan en blinken nu kennelijk bezig waren aan het derde woord in het rijtje: verzinken! Voor de Indische regering was de Bandanese kous af en volstond men op bestuurlijk gebied met wat kosmetische maatregelen en bijsturende regelgeving.
Zo werd bijvoorbeeld in het *Staatsblad* nr. 422 van 1903 bepaald dat Banda met ingang van 1 januari 1904 de status van 'vrijhaven' verloor en per die datum weer werd 'ingelijfd bij het tolgebied van Nederlands-Indië'. Het hoe en waarom van deze maatregel werd niet nader toegelicht door de machthebbers.
Bij dit feit wil ik wat langer stilstaan omdat juist die vrijhavenverklaring van 1854 het uitgangspunt is geweest van dit overzicht van een halve eeuw Bandanese geschiedenis.
In hoofdstuk II werd uitgelegd waarom de maatregel toen al zo weinig zin had, namelijk omdat de allesoverheersende bron van inkomsten – de nootmuskaat en foelie – tegen de vastgestelde prijzen moesten blijven worden geleverd aan de pakhuizen van de overheid. Op die manier, zo betoogde ik, werd het woord 'vrijhaven' een cynische benaming voor een bestuurlijke maatregel want in feite was in de vrijhaven Banda in 1854 nauwelijks iets vrij te noemen.
Pas tien jaar later, als het monopoliestelsel wordt opgeheven en de handel in specerijen echt wordt vrijgegeven, krijgt de maatregel zin. Toen waren de zelfstandig opererende perkeniers echt gebaat bij de vrijstellingen en voordelen van de vrijhandelsstatus.
Banda Neira mocht dan in 1904 weer ingelijfd zijn in het Indische tolgebied, maar het zat nu op de laatste rij.
Het gouvernement in Batavia besteedde zijn tijd beter door naast de militaire pacificatie de aandacht vooral te richten op de heren van de thee in West-Java, de heren van de suiker in Oost-Java en die van de tabak op Sumatra's oostkust.
De intrekking van de vrijhandelsstatus mag nu dan wel door mij als sluitstuk zijn gekozen voor vijftig jaar van opgaan, blinken en verzinken, de gewone Bandanees zal op 1 januari 1904 nergens weet van gehad hebben.

Die had het veel te druk met overleven; ook sinds 1854 zou je kunnen zeggen, maar in feite sinds de dag dat de eilanden in perken werden verdeeld. Voor de gewone Bandanees had 1904 nog een andere gebeurtenis in petto, die hem wél bijzonder aansprak. Het had te maken met zijn vaste burcht, fort Belgica.

Wij moeten u voor een beter begrip van die bewuste gebeurtenis even herinneren aan de centrale plaats die fort Belgica – letterlijk en figuurlijk – in het leven van de gewone Bandanees innam.

Het letterlijke aspect eerst: het geweldige in 1613 gebouwde VOC-fort lag midden in de stad op een dertig meter hoge heuvel.

Het torende door zijn ligging hoog boven de stad uit, en zoals elke Bandanees in Neira die naar het oosten keek altijd de dreigende konische kegel van de Vuurberg tegen de lucht afgetekend zag staan, zag hij ook altijd wel een van vijf torentransen van fort Belgica als een trouwe wachter in zijn blikveld.

Dat gezicht van Belgica was eeuwenlang hetzelfde gebleven, en omdat nu eenmaal alles in Indonesië wat de eeuwen trotseert al gauw een soort *stille kracht* wordt toegekend, zo was ook fort Belgica voor de bewoners een *anker* (= door geesten bewoond) gebouw geworden, vol bovennatuurlijke kracht en mystiek. In bepaalde nissen in de oude slotmuur trof men dan ook vaak offerandes aan, en werd wierook gebrand.

Los daarvan was het fort, nadat het niet meer werd gebruikt als leprozenkolonie, gevangenis of militair kampement een soort sociaal centrum geworden. Wat de *aloon-aloon*, het dorpsplein, op Java was, werd voor Banda fort Belgica; een sociaal centrum waar nieuwtjes werden uitgewisseld, en voor de jeugd hét ontmoetingscentrum bij uitstek.

Op de torentransen kwam het jonge volk bijeen om op heldere maannachten krontjongliedjes te zingen en elkaar het hof te maken.

Want het kasteel met zijn waarlijk magnifieke uitzichten, zijn donkere gangen, de ronde torens met ruime schietgaten was een echte lusthof geworden (voor jong- en oudgeliefden).

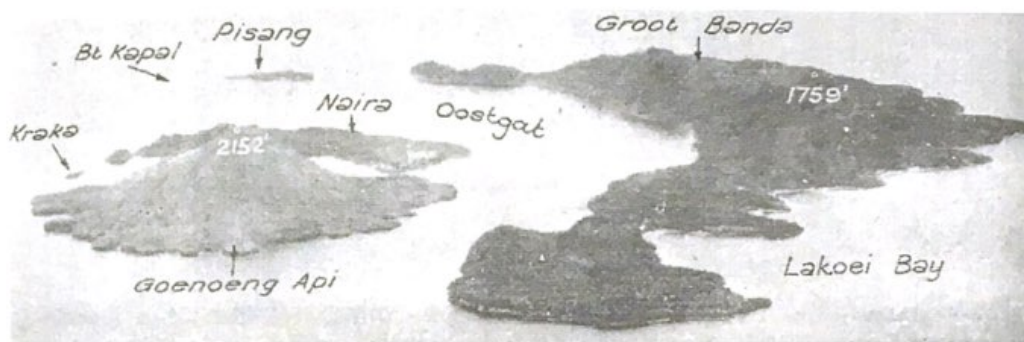
Onder een koele zeewind, geurend naar de bloeiende nootmuskaatbomen, konden zij elkaar beter leren kennen, begrijpen en beminnen. Het was ook dit kasteel dat onmiddellijk

alle aandacht trok als men vanuit zee het Zonnegat binnenvoer en men – na weg te zijn geweest – het geliefde Banda weer terugzag.
Voor de Bandanees – blank, bruin of lichtbruin – was het vijfhoekige bastion het eerste teken dat hij weer thuis was op zijn geboortegrond. Op geen andere plek in heel Oost-Indië overheerste zo de aanblik van een nog geheel intact zijnde vesting van de VOC.
En nu juist dat oude bouwwerk was de aanleiding voor een – zeker voor de bijgelovige Bandanees – uiterst dramatische gebeurtenis.
V.I. van de Wall, een goed historicus in de westerse zin van het woord, maar ook een man met veel oog voor oosterse krachten en mysteriën beschrijft in zijn *Nederlandsche Oudheden in de Molukken* de ongeluksdag van fort Belgica als volgt:

> Op een kwaden dag van het jaar 1904, tijdens den Russisch-Japanschen oorlog besloot de militaire overheid naar aanleiding van een bevel uit Batavia, de rondeelen van het kasteel te doen springen. De inwoners waren verontrust, konden het niet gelooven. Zou Belgica, hun aller trots, waarmede zij zoo vertrouwd waren, waarin zij als kind steeds speelden, worden verminkt? Zij deden alles om dit te voorkomen, doch het mocht niet baten.
> De militaire overheid nam geen halve maatregelen; met dynamiet liet de militaire commandant de vijf rondeelen springen. Bij elke explosie, die een regen van zware steenen over het treurende stadje uitwierp, was het alsof het hart der Bandaneezen een wijle stilstond, zoo innig was de geschiedenis van het Kasteel met hun volksbestaan tezamen geweven. Maar het trotsche bouwwerk, dat het geweld der eeuwen had getrotseerd, wenschte zich zoo goedschiks maar niet aan den wil der nazaten van de Compagnie te onderwerpen. De rondeelen waren hecht en stevig door onze Voorouders gebouwd, het kostte veel tijd en veel moeite het werk hunner nijvere handen te vernietigen. Daaraan is het te danken,dat het kasteel nog niet meer gehavend werd als thans het geval is. Tenslotte kwamen dwangarbeiders er bij te pas, die moeizaam met houweelen het vernielingswerk trachtten te voltooien. Zoo werd Indië, ter wille van de defensie, beroofd van een harer meest typisch-vaderlandsche stadsgezichten! Van toen af ging het snel berg af met Banda; het bijgeloovige

volk schrijft het diepe verval toe aan het feit, dat Belgica toen van zijn rondeelen werd beroofd.

Het is nog steeds moeilijk voor te stellen dat het militaire Opperbestuur serieus heeft gedacht dat door het opblazen van de torens van fort Belgica identificatie van Banda Neira door de oorlogsvloot van een vreemde mogendheid zou worden bemoeilijkt.
Banda Neira's unieke ligging tegenover de zeshonderd meter hoge vuurspuwende berg Gunung Api was ook toen al zo vaak beschreven en uitgebeeld dat ieder schip bij wijze van spreken, zonder het raadplegen van welke zeekaart dan ook, blindelings het Zonnegat zou kunnen invaren.
Er is later gesproken van een 'betreurenswaardig misverstand' en een onjuiste interpretatie door de militaire commandant van Ambon van het telegram van de hoogste legerleiding.
Hoe het ook zij, de vernieling van de vijf bastions was een volstrekt zinloze daad die – als zoveel maatregelen die voor de Banda-eilanden zijn genomen – lijkt te zijn ingegeven door een merkwaardig idee-fixe.
Zoiets is achteraf eenvoudig vast te stellen, maar de uitwerking in 1904 op de gewone bevolking was groot.
De gewone eilandbewoner immers, die nauwelijks weet had van de Russisch-Japanse oorlog, gaf aan de zaak een geheel andere duiding; een bestuur dat geen rekening hield met de kracht van de heilige plaatsen en bovennatuurlijke krachten, roept de toorn van de voorvaderen over zich af. Dat het vanaf het rampjaar 1904 definitief bergafwaarts zou gaan met Banda, stond nu ook voor de gewone man vast. 'Belgica verloren, rampspoed geboren', was voor de Bandanees een credo waar niet aan te tornen viel.
Het rommelen van de Gunung Api in 1902 was al een teken aan de wand geweest en nu dit. Voor de inwoners van Banda waren de explosies op fort Belgica een godenbel die 'hoogste tijd, heren' moest betekenen, zoals destijds de slavenbellen hadden geluid. Het hoofdeiland Neira wordt na dat jaar hoofdzakelijk beschreven als een curiosum, een *ville morte*, een dode stad waar het gras tussen de stenen groeit en de bevolking blijft dromen van vergane glorie, van *tempo doeloe*.
Een mooi voorbeeld is een nummer van het populaire weekblad *d'Oriënt* uit 1939. In een artikel over Banda wordt ge-

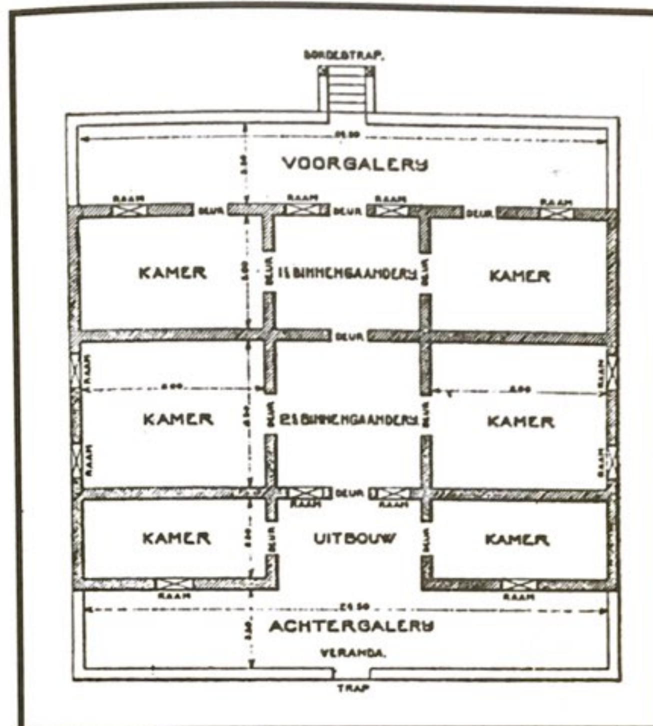
Luchtfoto's van de Banda-eilanden, gemaakt op 15 februari 1944 door fotoverkenningsvliegtuigen van het Amerikaanse leger, dat toen zijn opmars vanuit de Stille Oceaan naar Japan was begonnen. Duidelijk is te zien dat de eilanden deel zijn van een oude kraterrand waarvan de resten boven de zeespiegel uitsteken.

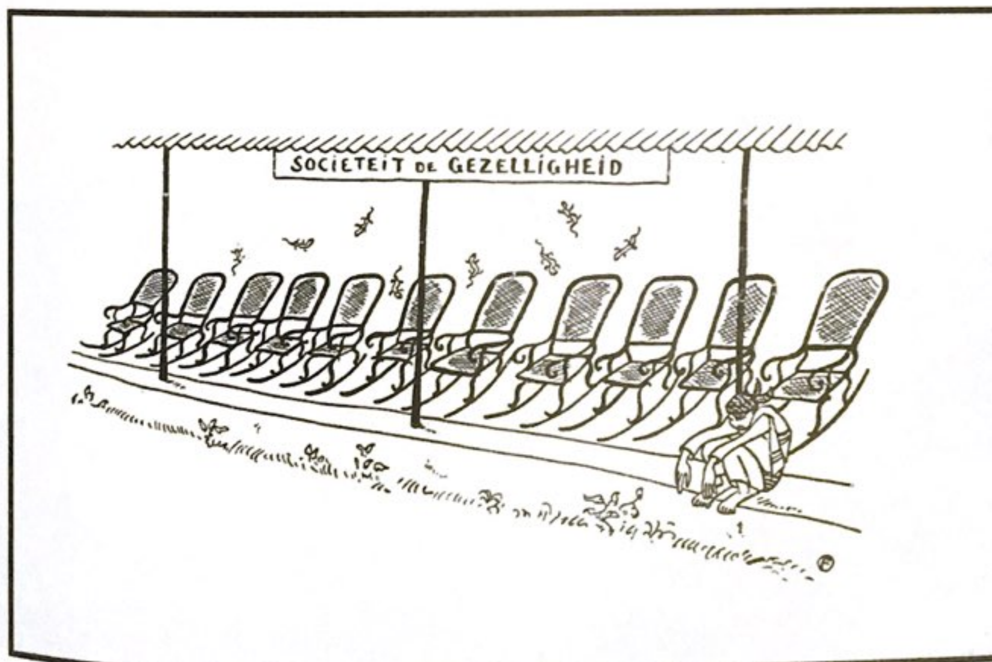
Het toegangspoortje van het perkhuis Klein Waling, een foto uit de jaren dertig van de Britse reisschrijfster H.W. Ponder, compleet met op de achtergrond een oude Nederlandse stadslantaarn en de slavenbel in de boom.

Een nootmuskaatperk op Lontar. Duidelijk is te zien hoe de betrekkelijk lage nootmuskaatbomen – rechts op de foto – worden overschaduwd door hoge kenaribomen met brede kruinen.

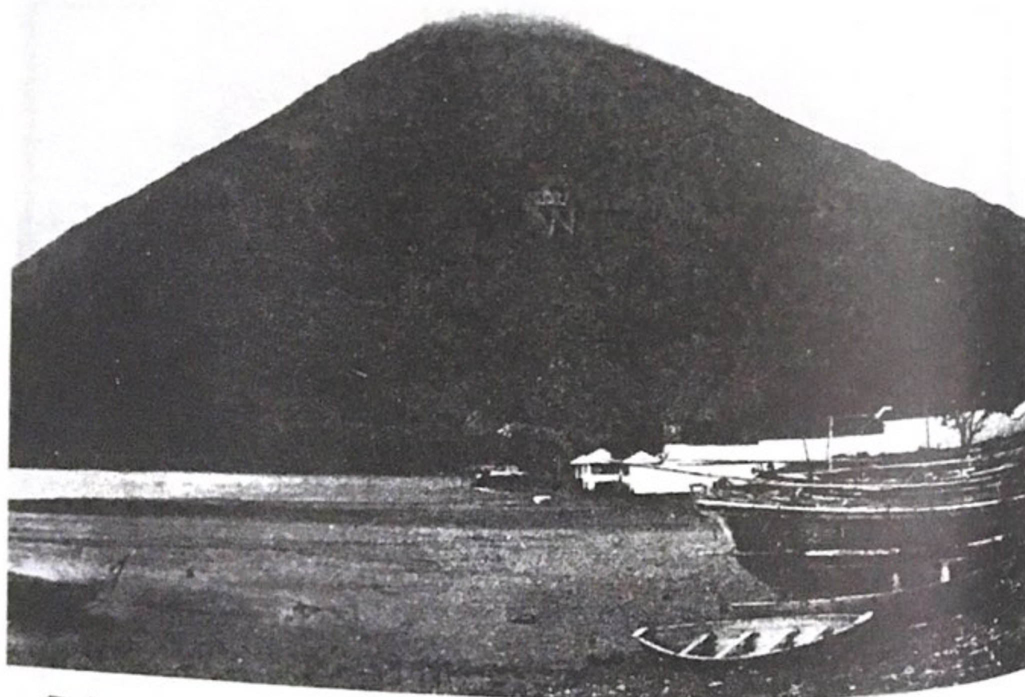

Een plattegrond van een perkwoning, overgenomen uit *De Nederlandsche Oudheden in de Molukken* van V.I. van de Wall, met duidelijk herkenbaar de voor- en achtergalerij, de twee binnengaanderijen, en zes slaapkamers.

Een aanblik van de sociëteit 'De Gezelligheid' op Neira in de crisisjaren, gezien door de Franse tekenaar O. Fabrès; een veelzeggende lange rij lege schommelstoelen...

De 55-jarige Sjech Baädilla, in het ambtsgewaad van 'kapitein der Arabieren' met zijn ridderorden en onderscheidingen. Links opnamen van enkele zeilschoeners van zijn parelvissersvloot.

De brandende W van Wilhelmina op de Gunung Api tijdens de inhuldigingsfeesten in 1898, een teken van 'liefde en genegenheid welke de verst verwijderde kolonie het Huis van Oranje toedraagt'.

sproken van: 'Een oud-indische idylle, met voorname huizen met hunne witte zuilengalerijen voor en achter, de huisbedienden met het oud ontzag voor den blanke, de oud-patricische aristocratische geest, welke nog overal uit schijnt te spreken.'
Banda wordt omschreven als een stad die niet van deze wereld is, bewoond door mensen die, zoals de dichter Resink al schreef 'vereenzaamd leefden op geërfde perken' en 'met een flauw idee van een wereld van hard werken'.
Om dit hoofdstuk in 'stijl' te eindigen wil ik nog één keer de historicus Van de Wall aan het woord laten, die in gedragen en ouderwets proza een ware klaagzang zingt:

> En omdat Banda niet meer kon, werd Banda vergeten.
> Dit is de wrok, de stille wrok der in zich zelf gekeerde perkeniers, die ge leest op de vervallen muren en de ingestorte poorten van hun stervende stad, waar het verderf uit alle hoeken loert. Het staat er geschreven in doffe wanhoop op de verminkte wallen van Belgica, op de klagelijke puinhoopen van Nassau, die sinds lang berustend hebben leeren zwijgen. Hoe liefderijk ook het zachte groen der notebosschen met haar lommerrijk kleed het diepe verval tracht te bedekken, het vermag de bloedende wonden niet te stelpen van deze doodelijke kranke, die wegkwijnende in zich zelf, nog teert op een roemvol verleden. (...)
> En als de avond valt, wordt het nog stiller, vloeien de schaduwen van den naderenden nacht tezamen met die van het Verleden, en hangen als een donkere nevel over het stedeke, als een symbool van het Heden met zijn sombere tijden. Uit de huizen dringt geen gerucht, ramen en deuren zijn gesloten, de bewoners gaan reeds vroeg ter ruste. Slechts een eenzame wandelaar, naar vaderlandsch gebruik gewapend met een lantaarntje, dat slechts een flauwe lichtstreep werpt op de straatsteenen, strompelt voorbij, verdwijnt schielijk in een der poortjes.......
> Uit het kerkje, waarvan de helder verlichte ramen scherp tegen den donkeren nacht afsteken, klinkt luide het gezang der godsvruchtige schare, geknield op de zerken, die van Banda's historie spreken, Gods zegen afsmeekende voor het behoud van hun dierbaar Neira.
> Zoo hebben wij Banda-Neira gezien.......

XI

Indonesische overpeinzingen over Banda Neira

Met de zinloze vernieling van de vijf torens van fort Belgica werd in het vorige hoofdstuk de geschiedenis van een halve eeuw Banda op een nogal explosieve wijze afgesloten.
Daarom is het zinvol aan het beschreven tijdperk van 1854-1904 nog een hoofdstuk toe te voegen om de historie als het ware over de vreemde slotakte – vol moedwil en misverstand – heen te tillen.
Banda heeft immers nog één keer overtuigend van zich doen spreken. Het eilandenrijkje waar al zo lang niets meer over was vernomen, haalde ruim dertig jaar later niet alleen de Nederlands-Indische en de vaderlandse pers, maar zelfs de wereldpers.
Sterker nog, door dit opzienbarende feit is steevast in tal van politiek-historische studies over de verhouding Nederland-Indonesië in het register onder de letter B Banda Neira te vinden. In politiek-historische geschriften? En dan Banda, waar door de laatst vertrekkende perkenier rond 1900 het licht was uitgedaan?
Inderdaad, en juist omdat het licht was uitgedaan in het laatste huis van de wereld! Banda was namelijk al eeuwen een *patent* verbanningsoord voor een categorie Indonesiërs die wij decennia lang 'oproerkraaiers' hebben genoemd, en later wat gematigder 'staatsgevaarlijke nationalisten'. Toen twee van de meest bekende onder hen: Soetan Shahrir en Mohammed Hatta – respectievelijk premier en vice-president van de latere republiek Indonesië – vanuit het strafkamp Boven Digoel in 1936 naar Banda Neira werden verbannen, haalde deze *humane* daad de wereldpers.
Dat het illustere tweetal vanuit de binnenlanden van Nieuw-Guinea naar leegstaande perkenierswoningen op Banda werden verbannen, blijft dan ook zelden onvermeld in studies over de opkomst van het nationalisme in Nederlands- Indië. De gewezen woning van Hatta is vanwege dit feit tot op de

dag van vandaag als museum ingericht. Maar het huis waar drs. Hatta jarenlang als banneling heeft gewoond, had – zo moest ik ervaren – al eerder enige faam verworven. In het 'Special report nr. 85 – Banda Sea Islands' van de Allied Geographical Section, een inlichtingendienst gelieerd aan het Amerikaanse leger, dat zich in 1944 via een aantal eilandjes in Zuidoost-Azië een weg baande naar Japan, staat bijvoorbeeld een stadsplattegrond van Neira, die, zo blijkt, buitengewoon gedetailleerd is.
De plaats van het borstbeeld van koning Willem III wordt zelfs aangegeven onder de noemer: *Statue of King William III*, en naast de gevangenis op Neira staat een herenhuis met de vermelding: *House of the three deported Javanese – stone and corrugated iron*. In feite is het het huis van *one deported Indonesian*, namelijk Hatta. De aanduiding *stone and corrugated iron* – steen en een zinken dak – klopt nog steeds want het huis in kwestie is inderdaad het vroegere woonhuis van Mohammed Hatta, het huidige Hatta-museum (nog steeds in steen met een zinken dak)!
Eén ding is opmerkelijk, namelijk dat de 'three deported Javanese' (overigens twee Sumatranen en een Javaan) op het tijdstip dat het 'Special report' door de geallieerde inlichtingendienst werd vervaardigd, al lang weer op Java woonden. Eén van hen, Hatta namelijk, had twee weken eerder samen met Soekarno zelfs de vrije Republiek Indonesië geproclameerd. Het was namelijk hetzelfde Amerikaanse leger geweest dat met een Catalina-vliegboot, op verzoek van de Nederlands-Indische regering in Batavia, de twee dissidenten en hun gevolg op 31 januari 1942 in Banda had opgehaald en hen naar Java had overgebracht.
Of deze wetenschap was de samenstellers van het inlichtingenrapport niet bekend, of het huis op Banda Neira had inmiddels de geuzennaam 'Het huis van drie dissidenten' gekregen om onder die naam de geschiedenis in te gaan. De drie bewuste bannelingen, Tjipto, Hatta en Shahrir, waren immers de wegbereiders geworden van de onafhankelijke republiek Indonesië.

Verbanning naar Neira mag dan lange tijd heel gebruikelijk zijn geweest, in maart 1936 ging het vooral om wie Hatta en Shahrir waren; de meest gevreesde voormannen van de nationalistische beweging. Zij waren in Nederland geschoold,

en hoewel niet behorend tot de categorie 'onverzoenlijken' toch vurige voorstanders van een vrije republiek.
Dat zij vanachter het prikkeldraad op Digoel werden weggehaald om in betrekkelijke vrijheid in een herenhuis op Banda Neira, met een financiële toelage van het gouvernement, hun verdere leven te slijten, werd door de rechtse stromingen in het oude Indië als een belachelijke toegeeflijkheid gezien van het *ethische* bewind in Batavia.
Voor de gewone Bandanees waren bannelingen niets nieuws. In een staatje over de bevolkingssamenstelling uit 1904 zijn de bannelingen zelfs een aparte categorie. Naast Europeanen, Chinezen en Arabieren staat er onder het kopje 'Staatsbannelingen' het getal 44 vermeld. Hoe kan het ook anders? Sedert 1710, toen de opstandelingenleider Mohammed Sjafi uit Bantam op West-Java naar Banda werd verbannen, zijn de eilanden al een *penitentiair* oord geweest voor *staatsgevaarlijken*.
Banda kende ze al jaren, deze politieke dwarsliggers, *agitatoren*, opstandige intellectuelen en zelfs prinsen van het hof van Yogyakarta en Surakarta.
In de smeltkroes van etnische groeperingen die Banda al sinds 1611 was, toen de oorspronkelijke bevolking werd uitgemoord, vormden de bannelingen het zout in de pap.
Voor de rechtse pers in Indië waren zij dat allesbehalve, maar meer de heethoofden, die in het stille en rustige Banda alle tijd kregen 'om af te koelen'.
Veel belangrijke voormannen van de nationalistische beweging vonden dan ook hun weg naar Banda.
In 1927 werd bijvoorbeeld bij 'Gouvernements Besluit van 16 December' de nationalist dr. Tjipto Mangoenkoesoemo naar Banda verbannen. Hij was een Indonesisch arts, die groot opzien baarde toen hij in 1912 zijn orde van Oranje-Nassau, verleend voor zijn grote werk bij de pestbestrijding, terugzond. Later zou hij deel uitmaken van het driemanschap van de Indische Partij, met het politieke credo 'Indië los van Holland'. Tjipto was een uiterst beschaafde en fijnzinnige man, die met zijn gezin twaalf jaar op de eilanden zou blijven. Tjipto leed zeer onder zijn verbanning en was door het isolement sterk vereenzaamd. 'De bewoners van Banda,' schrijft journalist D.M.G. Koch in zijn korte biografie van Tjipto, 'die de hand van het binnenlands bestuur vreesden, meden hem.' Met Shahrir en Hatta, die negen jaar later arriveerden en

beduidend jonger waren toen zij Banda als verbanningsoord kregen toegewezen, liep het wat anders.
Zij verkeerden intensief met de bevolking, legden bijzonder veel contacten met de Bandanese mensen en werden zelfs zeer populair, vooral Shahrir was een wat verlegen man met beminnelijke omgangsvormen.
Wat vond Shahrir op zijn beurt van de Bandanezen?
Het is toch op zijn minst interessant te vernemen wat de visie was van de nationalistische politicus Soetan Shahrir op de vreemde bevolkingsgroep van Bandanezen, die smeltkroes van allerlei etnische groeperingen en tevens sterk vermengd met Nederlandse, Chineze en Arabische families. Een bevolking kortom, die door en door *mesties* was geworden, en waar de verhouding blank en bruin, als nergens anders in Indië, zulke bijzondere aspecten had. Wat moest een Indonesisch nationalist met sterk marxistische bindingen, die uitging van de tegenstelling tussen de blanke *heer* en de bruine *knecht*, aanvangen met zo'n sterk gemêleerde bevolking, waar de grenzen tussen heer en knecht en tussen blank en bruin na eeuwen van bloedmenging zo arbitrair waren geworden?
Wij weten het gelukkig uit de eerste hand want in zijn memoires, getiteld *Indonesische Overpeinzingen* – uitgegeven in 1946 onder het pseudoniem Sjahrazad – zijn een flink aantal bladzijden gewijd aan zijn gedwongen verblijf op Banda Neira en aan de Bandanezen.
Deze memoires zijn een mengeling van dagboeknotities, politiek commentaar en bespiegelingen over de toekomst van Indonesië, maar ook de alledaagse beschouwingen over het Bandanese leven waren voor mij vaak erg verhelderend. Soetan Shahrir was immers naast een scherpzinnig politicus ook een man met een grote eruditie, een scherp waarnemingsvermogen en een vlotte pen.
Een van de bekendste schrijvers van de Indisch-Nederlandse letterkunde, Edgar du Perron, voelde zich dan ook bijzonder aangetrokken tot de politicus Shahrir en heeft een uitgebreide correspondentie met de verbannen nationalist gevoerd.
Ontmoet hebben zij elkaar nooit, want in de jaren dat Du Perron op Java verbleef – ik bedoel de 'tweede' periode van 1934 tot 1940 – zat Shahrir grotendeels gevangen in Boven Digoel en op Banda Neira.
Dat Du Perron grote achting had voor Soetan Shahrir blijkt vooral uit zijn – inmiddels veel geciteerde – artikel 'Brief aan

een Indonesiër' uit 1939; een open, politiek getinte brief aan de verbannen politicus op Banda. Het is het belangrijkste document geworden met Du Perrons opvattingen over het kolonialisme. Tegenover geen ander heeft het vroegere 'herenzoontje' zich zo onomwonden en duidelijk uitgesproken over een vrij Indonesië, waarin voor mensen zoals hij, *buitenstaanders*, geen plaats was. Ik vermeld dit zo nadrukkelijk om aan te geven hoe groot het formaat van Shahrir is geweest, en hoe dit in zijn alledaagse bespiegelingen over de Banda-eilanden en de bewoners zeker meespeelt.
Daarom heb ik voor dit boek alles wat rechtstreeks betrekking heeft op Banda Neira uit de bundel *Indonesische Overpeinzingen* in chronologische volgorde gezet, zonder er iets aan te veranderen of toe te voegen. Lees het vooral als de visie van een *Indonesisch* politicus op de nieuwe Bandanees, die ontstaan is nadat de oorspronkelijke bevolking was uitgeroeid of gedeporteerd, met de nadruk op 'Indonesisch', want de bronnen over onze aanwezigheid op de Banda-eilanden zijn voornamelijk van Nederlandse aard, en daarom op zijn minst wat 'vooringenomen' te noemen.
Het is dan ook goed om nu de Sumatraan Soetan Shahrir aan het woord te laten.

BANDA NEIRA

Banda-Neira, *11 Febr. 1936.* – Vandaag zijn Hafil* en ik in ons nieuwe interneringsoord gearriveerd. Hoewel de kranten er al maanden over hadden geschreven en ik iets dergelijks dus wel min of meer kon verwachten, is deze overplaatsing toch nog plotseling gekomen. Het is nu zonder veel formaliteiten gebeurd. Alleen heeft men ons een verklaring laten onderteekenen, dat wij, zolang wij op Banda-Neira zijn geïnterneerd, geen politieke actie zullen voeren.
Wij zijn op 30 januari van Boven-Digoel vertrokken en dus ongeveer tien dagen onderweg geweest. Eerst langs de kust van Nieuw Guinea, langs Mimika – bekend en berucht om de woeste Kaja-Kaja's – daarna Fak-Fak en via Ceram naar Banda-Neira, de hoofdplaats van de Banda-Eilanden.
Wij zijn niet op deze plaats zelf geïnterneerd, maar op de Banda-Eilanden en die strekken zich, zoals de gezaghebber

*Hafil = Drs. Mohammed Hatta.

hier ons mededeelde, uit tot eilanden, die meer dan tweehonderd kilometer van hier liggen. Wij hebben er dus heel wat "levensruimte" bij gekregen en ook heel wat natuurschoon. Het is hier onuitsprekelijk mooi.

26 Febr. 1936. – Sinds twee weken ben ik nu hier op Banda-Neira, maar het lijkt mij net, alsof ik hier al eeuwen ben; de tijd schijnt hier helemaal niet op te schieten. Dat komt zeker vooral, omdat ik met zoveel ongeduld zit uit te zien naar bericht van thuis, uit Holland. Ik geloof, dat ze die post eerst allemaal nog naar Digoel opzenden en daarna weer terug hierheen, ik kan er dus nog een paar maanden op wachten. Hoe afgelegen wij hier overigens ook wonen, ik voel mij toch weer enigszins terug in de samenleving; ik merk het aan mijn ongeduld bij het wachten op post en bootgelegenheid.
Na eerst een week bij Mr. Soebana te hebben gelogeerd, zijn Hafil en ik nu in een eigen woning getrokken. Het is wel een heel ruim huis; 400 m² oppervlakte in totaal! Het huis zelf heeft zes vertrekken met voor- en achtergalerij en de bijgebouwen tellen nog een stuk of acht kamers. De achtergalerij alleen is al bijna zo groot als een tennisbaan. Het lijkt ruimteverkwisting en onpractisch, maar inderdaad is het een geluk, want we hebben nu zo goed als geen last van de hitte. En voor dit alles betalen wij een huur van twaalf en een halve gulden per maand!
Van het voorschot, dat wij op onze toelage hebben opgenomen, hebben wij ons ook al wat meubelen aangeschaft, maar ze blijven in deze reusachtige ruimten haast onopgemerkt. Alleen onze studeerkamers lijken gemeubileerd; hier zullen wij verreweg het grootste gedeelte van ons leven op Banda-Neira in doorbrengen.
Wij wonen in de zogenaamde kampong blanda, dat is de Europese wijk. Een nette straat – over het algemeen is Neira een nette plaats, ook in de gedeelten, die door de armere bevolking bewoond worden – en als buren wel geen pur sang Europeanen, maar naar mijn voorlopige indruk rustige, gemoedelijke en eenvoudige lieden, die zich ondanks hun twijfelachtig Nederlands en hun geheel inheems uiterlijk in elk geval Europeanen noemen, ter onderscheiding van de "inlanders". Zij hebben ook Europese namen; vermoedelijk dus nakomelingen van de oude perkeniers of andere Hollanders.

21 Mei 1936. – De zee is hier heerlijk zowel om te zwemmen als om te roeien. Als het geen stormweer is, is de baai spiegelglad en dan onderscheidt de zee tussen de eilanden Groot-Banda, Banda-Neira en Goenoeng Api zich in niets van een meer.
Als ik 's avonds bij de familie Soeribno* kom, zitten wij in de voorgalerij en kijken uit op de zee, want hun huis ligt aan de zogenaamde Herenweg, een mooie laan, met grote, oude djoharbomen, die vlak achter de zee langs het strand loopt, alleen door een grasveld er van gescheiden. Vóór het huis van den gezaghebber, die ook aan deze laan woont, is de steiger, die als een pier in zee uitsteekt. Hier leggen de gouvernementsstomers aan: de K.P.M.-haven ligt aan de andere kant van het eiland, tegenover de Goenoeng Api. Als wij daar 's avonds in de voorgalerij zitten en de zon zien ondergaan boven het eiland Groot-Banda en de witte huisjes van Lontor, raak je werkelijk onder de indruk van zoveel schoons. Zelfs de familie Soeribno, die hier toch al acht jaren woont, raakt nooit moe om er naar te kijken.
De bevolking hier geniet niet zo bewust van de natuur, maar onbewust doet zij dat toch wel. Want als het mooi weer is en wanneer de maan schijnt, is het altijd druk aan zee, dan wordt er gewandeld en blijft men tot laat in de nacht op.
Hoezeer Banda ook is achteruitgegaan, een feit is het, dat de mensen het hier over het algemeen veel beter hebben dan op Java. De kampongbewoners zijn hier ook veel krachtiger; er zijn ware reuzen onder, ook de vrouwen zien er meestal flink en gezond uit. Men schijnt hier niet zoveel zorgen te kennen als elders en men houdt van feestvieren; er worden, al is het op veel bescheidener schaal dan vroeger, nog veel feesten en partijen gegeven.
Er heeft hier een diepgaand assimiliatieproces plaatsgehad. Ook de Bandase Europeanen spreken liefst Bandaas, dat is Maleis, onder elkaar en ze hebben zowel oud-Hollandse als Arabische, maar toch overheersend Indonesische gewoonten. Aan de andere kant hebben de Indonesiërs hier veel van de Hollanders en de Arabieren overgenomen. Zo heb je hier bijvoorbeeld algemeen het gebruik van tussen twee en vier uur 's middags bezoeken af te leggen – dat is dus, wanneer overal elders in de tropen men zijn middagdutje doet, als

*Soeribno = Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo.

men niet op zijn werkplaats of kantoor is. Zo groet men elkaar hier algemeen met "dag!", wanneer men elkaar op straat tegenkomt en men gebruikt, ook in de kampong, heel wat Hollandse woorden, natuurlijk zonder dat men er zich van bewust is.
Arabieren, Europeanen, Indonesiërs en Chinezen zijn hier heel vaak verwant aan elkaar, want er heeft algemene bloedmenging plaatsgehad. Zo is ook het uiterlijk: resultaat van de kruisingen. Je hebt hier bijvoorbeeld een kind, waarvan de moeder een kruising is tussen een Chinees en een Zwitserse en de vader een kruising tussen een Chinees en een Indische; deze laatste heeft weer haar eigen geschiedenis van kruisingen waarin waarschijnlijk het Arabische wel te vinden zal zijn. Dat is een van de reden, waarom de mensen hier allemaal nogal verdraagzaam zijn, behalve dan onze pure nationalisten van het slag van Soebana.

25 Juli 1936. – Banda behoort tot het mooiste, wat je in de Molukken kunt aantreffen. Ook de eenvoudige mensen zeggen liever hier te wonen dan bijvoorbeeld op Ambon. Soms ga ik op de oude steiger de zonsondergang zien. Vóór mij de prachtige baai, onder mij zo helder, heel lichtblauw het water, op de achtergrond Groot-Banda, donker, heuvelachtig en in het Oosten de zuivere silhouet van Goenoeng Api, een kegelvorm. De sterren zijn hier wit: nog nooit heb ik maan en sterren zo mooi, zo groot en helder gezien als hier. Het lijkt soms, alsof zelfs de maan hier warmte geeft. Als het heldere manenschijn is, kun je er buiten gewoon bij lezen.
Geen wonder, dat de bevolking van deze paradijseilandjes zoveel van de maan houdt. Er worden hier maanfeesten gehouden. Als het mooie maan is, is iedereen buitenshuis. Alle mensen, die overdag in huis blijven, gaan dan wandelen, ook de vrouwen, de ongehuwde vooral. Men volgt hier de Arabische gewoonte, die men ook in Spanje heeft, om de huwbare jonge meisjes op te sluiten, dat wil zeggen de Islamitische, – hoewel hier bij de Christenen ook die schuwheid van jonge meisjes voor vreemde mannen en jongens voorkomt.
Er is hier een teveel aan vrouwen. Jonge mannen zie je hier weinig, maar kinderen zijn er daarentegen heel veel. Blijkbaar zijn de mensen heel vruchtbaar: ik ken een gezin met

23 kinderen van dezelfde moeder. Het mannelijke gedeelte van die jeugd trekt meestal weg, zodra het volwassen wordt, om elders een bestaan te zoeken dat dit eiland hun niet kan geven, maar de laatste tijd wordt ook dat minder, omdat het overal slecht is geworden. Toch is er geen overbevolking en er is geen in het oog lopende armoede.

14 Oct. 1936. – In vele opzichten is Neira een min of meer ideale samenleving, vergeleken dan met de rest van de wereld. Natuurlijk is zelfs in zulk een paradijs niet alles even mooi, en zo heb je hier ook alle kleine kanten van een dorpssamenleving, alleen minder hevig en minder scherp, omdat Neira een soort van paradijs is. "De mensen schijnen hier nauwelijks armoede te kennen", heb ik eerder geschreven. Dat is maar ten dele waar. Wel is waar, dat de mensen die in Neira zelf of in de kampong wonen, meestal hun eigen hutje hebben of inwonen bij anderen als personeel en niet ondervoed zijn, ja meestal nog geld over hebben voor mooie kleren en feesten. Maar op de perken zijn de mensen toch wel een beetje ondervoed. Dr. Soeribnoe bijvoorbeeld heeft nu een jongen in huis, die heel erg ondervoed is, hij komt van Goenoeng Api. Die hongerlijders op de perken, op de Goenoeng Api verdienen nauwelijks een dubbeltje per dag, àls ze iets verdienen kunnen.
Velen van hen proberen het met het verbouwen van groenten, maar zonder kapitaal gaat dat natuurlijk ook niet al te best en de vruchtbaarste plekken zijn altijd al eigendomsgronden. In de perken wonen de koelies. Vroeger hebben zij meer verdiend: 40 tot 50 cent per dag, maar nu is het al veel als zij 12 of 15 cent krijgen; deze mensen zien er dan ook over het algemeen heel slecht uit. Toch zijn de perkeniers geen uitbuiters. De meesten kunnen niet meer betalen, omdat de notemuskaat helemaal geen prijzen meer maakt. Vele perkeniers werken met verlies maar ze moeten doorgaan, omdat verwaarlozing van hun perken nog groter verlies zou betekenen.
De rijkaards hier zijn ook geen onsympathieke mensen. Héél rijke lieden heb je hier niet meer, maar zeer gegoede families, die het brengen tot een vermogen van een paar ton en een inkomen van vier of vijfhonderd gulden per maand voor privé-doeleinden, zijn er wel enige. Ook zij leven eenvoudig, versmijten hun geld niet en nemen ook geen geld-aristocra-

tische allures aan. Zij hebben de Bandase verdraagzaamheid en vriendelijkheid.

24 Maart 1937. – De Arabische kinderen, die ik les geef, zijn kinderen van Sajids, dat wil zeggen van Arabieren, die beschouwd worden als de directe nakomelingen van den profeet en als zodanig worden geëerd. Zij zijn zo ongeveer wat men zou kunnen noemen Arabische adel. De jongens worden Sajids genoemd, de meisjes Sjarifa's. Een Sjarifa mag alleen met een Sajid trouwen, terwijl de Sajid, als vertegenwoordiger van het bevoorrechte geslacht, wel met een niet-Sjarifa en zelfs met een niet-Islamitische vrouw mag trouwen. Hier in Indonesia vormen de Sajids over het algemeen het meest conservatieve gedeelte van de Arabieren. Zodra de Sjarifa's "groot", dat wil zeggen van kind meisje zijn geworden, worden ze "gekoeroengd" (gekooid, opgesloten). In Arabië doen ze dat naar ik meen door de verplichting een sluier te dragen en zich alleen des avonds, en dan onder geleide, buitenshuis te vertonen. Naar wat ik er hier van gezien en gehoord heb, wordt hier de Sjarifa als "groot" beschouwd, wanneer de menstruatie intreedt. Vanaf die tijd mogen zij niet meer gezien worden door mannelijke personen buiten hun allernaaste familieleden. Die opsluiting heet hier "koeroeng". (...)
Ook het koeroengen geschiedt hier op een andere wijze. Niemand gaat hier gesluierd, ook niet de Sjarifa's. Het betekent hier eenvoudig: thuisblijven en sarong en kabaja dragen in plaats van een jurk. De gekoeroengden vertonen zich hier ook wel op straat, al is het ook minder vaak dan voor die tijd.
In Spanje bestaat deze gewoonte ook en het is wel zeker, dat de Sjarifa's het hier wat dat betreft beter hebben dan vele Spaanse meisjes.
Mimi en Lili zijn aardige, frisse kinderen, heel wat frisser en spontaner dan de zogenaamd Europese kinderen hier. Het viel mij al op, toen ik ze de eerste keer zag en nu begrijp ik het beter, waarom ze zo zijn. Het zijn namelijk beide kleinkinderen van den bekende Baadilla, den "parelkoning van Banda", denzelfden, die aan Koningin Wilhelmina een parel heeft overhandigd, die hij zelf had gevist en meegebracht had naar Holland, en die nu nog in haar diadeem prijkt. Hij was vroeger heel rijk, maar verarmde en is ten slotte in heel

armoedige toestand gestorven en zijn zoons en dochters zijn er slecht aan toe.

Die oude Baadilla was heel vooruitstrevend. Hij kon het zich veroorloven, omdat hij rijk was en hoofd van de Arabieren hier, zodat de Arabische gemeenschap zich nooit durfde verzetten tegen zijn volgens Arabische maatstaf bepaald extravagante en zelfs onbehoorlijke opvattingen en handelingen. Zijn dochters, die weliswaar geen Sjarifa's zijn, kregen een Europese opvoeding, mochten zelfs met Europeanen dansen. Dansende Arabische meisjes! Dat heb je immers in de Arabische landen alleen in de danshuizen.

De vaders van Mimi en Lili zijn Sajids, zodat zij Sjarifa's zijn, maar haar moeders zijn dochters van dien ouden Baadilla. Arabieren zijn deze mensen feitelijk ook niet meer. Zij hebben zich zozeer met andere bevolkingsgroepen vermengd dat zij zeker niet meer dan 20% Arabisch bloed hebben. Men kan wel aannemen, dat bij alle bewoners van Neira het Indonesisch bloed overheerst, zowel bij de Arabieren, de Chinezen als bij de zogenaamde Europeanen.

2 Sept. 1937. – Wij zijn hier nu midden in de feesten voor de verjaardag van de Koningin. Dat wordt in de gehele Molukken drie dagen lang gevierd; gouvernementskantoren en scholen zijn dan gedurende drie dagen gesloten. Vandaag is de laatste dag van die feesten. Alleen de eerste dag ben ik even gaan kijken. Veel mensen op straat, maar overigens niets bezienswaardigs. Het is een nog kaler vertoning dat de feesten voor het huwelijk van Juliana. De heren hier hebben ook geen benul van de organisatie van zo'n feest. Vandaag zijn de wedstrijden voor schoolkinderen, maar ik geloof, dat behalve de betrokken kinderen zelf, niemand enige belangstelling er voor heeft. Er was ook een bal bij den vertegenwoordiger van het gezag hier, echter geen officieel bal, maar één, gegeven door een fuifclub, waarvan onze gezaghebber ook actief lid is. Met koeien van letters kun je nu op het gezagshuis lezen: *Feestclub Banda*. Het grappigste is, dat niemand hier er erg in schijnt te hebben, dat het gezag zich plotseling van zulk een olijke, zo niet lichtzinnige zijde laat kennen. En grappiger vind ik het nog, dat ik als banneling nog het meeste gevoel schijn te hebben voor de waardigheid van het gezag. Hollanders spreken wel veel over gezag, maar zij blijven toch voor een groot deel anarchistische kleinbur-

gers: ze zijn óf angstvallig bekrompen, óf losbandig, ze missen het ware gevoel voor verhoudingen en harmonie.

Als Soetan Shahrir op 31 januari 1942, aan de vooravond van de Japanse invasie van het hoofdeiland Java, door een Amerikaanse Catalina van Banda wordt weggehaald lopen honderden Bandanezen naar de aanlegsteiger voor de ambtswoning van de controleur om afscheid te nemen van hun geliefde banneling. Zij roepen hem in koor 'selamat jalan' (goede reis) toe, en hij zal hun gewoontegetrouw antwoorden: 'selamat tingal' (een gezegend verblijf). Soetan Shahrir zelf zal Banda nooit meer terugzien.

NAWOORD

Hoewel de kern van dit boek de geschiedenis behelst van de Banda-eilanden van 1854 tot 1904 voegde ik er toch een hoofdstuk aan toe met de visie van Soetan Shahrir, de Indonesische politicus uit de jaren dertig.
Maar ook hiermee is voor mijn gevoel het boek niet af, want Banda bestaat immers nog steeds en ondanks de hartekreet van Multatuli 'Er zijn geen Bandanezen meer', wonen er thans op de eilanden zo'n 15.000 mensen die zich heel specifiek Bandanees voelen en voor wie de tien eilandjes *tanah tumpa darah* zijn – het land waar bij de geboorte het moederbloed heeft gevloeid.
Zij zijn de levende werkelijkheid van nu, en dat de Bandanezen wel degelijk bestaan blijkt steeds meer uit de toeristenfolders over Indonesië, waarin Banda steeds vaker wordt aangeprezen als het laatste paradijs op aarde. Niet ten onrechte, want de vaststelling van de Nederlandse mijnbouwingenieur Verbeek uit 1901 gaat nog steeds op: 'Geen terrein in de wereld overtreft de lieflijkheid van de Banda-eilanden.' Speciaal voor de Nederlandse toerist hebben de eilanden een heel bijzondere charme. Het begint gelijk bij de aankomst al; de vele Nederlands aandoende naambordjes aan de huizen – Hermanus, Pietersz, Joosten – vallen de Hollandse reiziger meteen op.
Trouwens, waar staat in de vrije republiek Indonesië nog in volle glorie een borstbeeld van de Nederlandse koning Willem III?
En waar torent in Indonesië een vrijwel geheel intact zijnd VOC-fort zo in volle luister boven de kamponghuisjes uit?
Alleen al daarom zou ik dit verhaal niet kunnen besluiten zonder een blik te werpen op het Banda Neira van vandaag, waar de woorden *perkenier* en *perkslaaf* tot een grauw verleden behoren.
Trouwens, als men de strijd om het bestaan heeft beschreven van die heel bijzondere groepen mensen, de perkeniers en hun slaven, dan moet men toch ook aandacht besteden aan wat nu in de toeristenfolders wordt genoemd: *een bezoek aan*

de laatste perkenier van Banda. Wie is dat dan wel in 1995, en waar woont en werkt deze dan wel?
Het is Wim, en voor de Indonesiërs Bing, van den Broeke, inderdaad een nazaat van een roemruchte perkeniersfamilie, die jarenlang een vooraanstaande plaats heeft ingenomen in de Bandanese samenleving, en hij woont op het oude familiebezit, het notenperk Groot Waling op Lontar.
Grote groepen toeristen maken geregeld de oversteek per gemotoriseerde prauw om een bezoek te brengen aan het witte perkhuis en zijn karakteristieke hoofdbewoner die in vloeiend Nederlands uitleg geeft.
Het lijkt dan ook inderdaad of 'de tijd heeft stilgestaan' als men bij een bezoek aan de laatste perkenier van Banda de hoge vestingmuur ontwaart die van het hele complex een gesloten vesting maakt.
Of als men het *droogkombuis* ziet, waar de nootmuskaatnoten boven een smeulend houtvuurtje worden gerookt, als bij ons vroeger de worsten. Of als men een groepje pluksters met de *gai-gai* (plukstok) in de hand het terrein ziet opkomen.
Voor de 'belezen' bezoeker is er evenwel meer te zien op de vroegere perken Groot Waling, Midden Waling en Klein Waling van de legendarische familie Van den Broeke, die zich begin 1600 vanuit Antwerpen op Banda vestigde.
De man die nu de laatste perkenier wordt genoemd, woont weliswaar in het gerestaureerde perkhuis Groot Waling, maar kreeg van de Indonesische overheid niet meer dan 12,5 ha van het vroegere familiebezit terug, al moet ik hierbij aantekenen dat in de jaren dertig de drie genoemde perken weliswaar door Van den Broekes werden gerund, maar twee van de drie perken in feite toebehoorden aan de Chinees-Hollandse firma N.P. Kok.
Aan de produktiemethoden is nauwelijks iets veranderd, maar het blijft ook nu een karig bestaan. Bing van den Broeke fungeert dan ook zelf als gids voor de gasten en men ontkomt niet aan de indruk dat zijn status van 'laatste perkenier' ook een aantal toeristische belangen dient. Bij de rondleiding wordt – ik denk niet zonder opzet – voorbijgegaan aan de nu verlaten en vervallen optrekjes die tegen de hoge buitenmuur zijn gebouwd, niet meer dan veredelde grote hondehokken met een toegangsdeur en een klein raampje ernaast. Het zijn de vroegere slavenhokken, de latere 'woonvertrekken ' van de *vrije* contractarbeiders.

In dit dozijn houten kotten moeten in de gloriedagen van Groot Waling toch nog altijd zo'n kleine honderd mensen hebben gewoond. Je kunt het je maar nauwelijks voorstellen, dat in deze bedompte hokken – die nu al tientallen jaren leegstaan – mensen hebben gewoond, die zich letterlijk koest moesten houden en die van dag tot dag tegen de hoge vestingmuur opkeken.

Maar Banda loopt over van historische dingen die niet in de folders worden vermeld.

Wie bijvoorbeeld zoals ik bij mijn bezoek aan Banda door de hoge waterstand op ruim een halve kilometer ten oosten van Groot Waling wordt afgezet, staat oog in oog met een imposante ruïne; het gewezen perkhuis Spantje Bij, in 1870 het trotse bezit van de perkeniersfamilies Van den Broeke, Herrebrugh en Versteegh, dat in de rijke tijd vol stond met kostbaar meubilair.

Het moet zo'n honderd jaar geleden een prachtig groot Indisch huis zijn geweest. Zo'n huis dat de wat prozaïsche Herman Otto van der Linden in 1873 het predikaat 'recht gezellig' toekent, wat volgens hem 'voor een groot deel kan worden toegeschreven aan het klimaat, voor een ander aan het onophoudelijk *va et vient* der talrijke dienstboden.' En hij vervolgt: 'Alle deuren en vensters toch staan open en geven zowel aan de verkwikkende wind toegang als een uitzicht op het bos of op de zee.'

Het is de dichter G.J. Resink die driekwart eeuw later aan de observaties van de jurist Van der Linden prachtig gestalte weet te geven in het gedicht *Het bezeten huis* met onder meer de volgende schitterende regels:

(...) een heel oud Indisch huis
aan alle kanten naar de verten open
met galerijen en met overlopen
waarover varens, vogels en geruis

van winden binnenkomen om hun thuis
te vinden. In mijn ruimten huizen hopen
bedienden, vrouwen vrienden en verlopen
kinderen en niemand, niemand blijft er kuis.

Zo'n huis moet de gewezen perkwoning Spantje Bij op Lontar eens zijn geweest. Voor iedereen met enig historisch besef en

vooral een hang naar verval en vergane glorie is het een fascinerend geheel waar je niet op uitgekeken raakt. Het dak is kennelijk al decennia lang verdwenen.

Hoge bomen staan dicht bijeen op de plaats waar eens de binnengalerij was en waar de zes slaapkamers op uitkwamen.

Hun brede kronen welven over de resten van afgebrokkelde grauwe muren, die eens de slaapkamergeheimen omsloten.

Lianen hebben een spoor getrokken door de eens zo dikke muur, bestand tegen zware aardbevingen, en hangplanten kruipen uit alle spleten tussen de oude bakstenen.

In de glorietijd hebben hier grote familiefeesten, bals en andere festiviteiten plaatsgevonden. Het klaterende lachen van de spelevarende perkeniersdochters en de officieren van het kampement moet ver over de stille baai hebben geklonken.

De met petroleumlampen schaars verlichte binnengalerij waar nu de armdikke wortels van bomen de marmervloer hebben doen splijten, moet eens het middelpunt zijn geweest van drommen feestgangers in elegante kleding.

Maar ook dit beeld is pas compleet als je daarbij de schare dicht bijeengekropen arbeiders voegt, die uit hun muffe hokken zijn gekropen om zich te vergapen aan al dat moois, en in de achtertuin het geheel zwijgend aanzien.

Zouden zij woede hebben gevoeld bij zoveel 'onrecht', of zouden zij zich er in doffe berusting bij hebben neergelegd, wetende dat de koningin van het bal, de frêle perkeniersdochter toch eigenlijk een van hen was?

Want was zij niet de dochter van een perkenierszoon en een van de Javaanse notenpluksters, die, omdat zij zo licht van huidskleur was, later door de perkeniersfamilie werd 'geadopteerd', en verder in het ruime huis met de vele slaapkamers werd ondergebracht en opgevoed. Niemand bleef er immers kuis? Want zo ging het immers al eeuwen in Banda en zo vallen de Hollands aandoende namen aan de huizen anno nu te verklaren.

Kortom, de uitspraak van schrijver Willem Walraven dat de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië niet meer is geweest dan 'een krasje op de rots' gaat voor Banda zeker niet op.

De banden met het koloniale verleden zijn nog volop aanwijsbaar in het leven van alledag.

Niet alleen het Hollands-Indische verleden leeft er voort,

maar ook het Arabische verleden spreekt nog steeds een woordje mee. Werd niet rond 1890 over de kapitein der Arabieren, Sjech Baädilla gezegd dat hij de 'onderkoning' van de eilanden was; nu, honderd jaar later, wordt hetzelfde gezegd van Des Alwi, niemand minder dan een regelrechte kleinzoon van de legendarische parelkoning van de Molukken.

Des Alwi ziet weinig meer in de handel in parels, hij is inmiddels letterlijk een *man of all trades* geworden; zakenman, politicus, projectontwikkelaar, filmproducent, luchtvaartpionier en recreatieve touroperator in de ruimste zin van het woord.

Hij is het die onbetwist in het huidige Banda de touwtjes vast in handen heeft en zonder wiens toestemming en instemming weinig van de grond lijkt te komen.

Des Alwi is een van de vier Baädilla-kleinkinderen die door Soetan Shahrir werden onderwezen en die na de Japanse inval in 1942 bij hem in Sukabumi op West-Java inwoonden. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij naar Engeland gestuurd voor verdere scholing en studie. Na zijn terugkeer in Indonesië verzette hij zich tegen de *confrontatiepolitiek* van president Soekarno en vluchtte het land uit. Des Alwi kwam als een soort banneling in Kuala Lumpur in Maleisië terecht, waar hij de bescherming genoot van oud-president Tenku Abdul Rachman.

Na de septembercoup van 1965 keerde hij terug naar Indonesië en begon een luchtvaartmaatschappij in de hoofdstad Jakarta.

Op zijn geboorte-eiland Banda begon hij met... Ja, wat eigenlijk? Van alles zou je kunnen zeggen.

In de Nederlandse media wordt hij meestal afgeschilderd als de uiterst charmante (maar gewiekste) empirebuilder en bezitter van twee luxe hotels, een airstrip met de bijbehorende vliegtuigen, het hele gemotoriseerde wagenpark van Banda Neira, te weten vijf auto's, een cruiseschip en nog veel meer. Ook blijft zijn vriendschap met prins Bernhard zelden onvermeld.

Kortom, een actieve, flamboyante *godfather* met reeksen vijanden en reeksen mensen die voor hem door het vuur willen gaan.

Nu kun je van Des Alwi veel zeggen, maar hij heeft ontegenzeggelijk van alles gedaan om de eilanden uit het isolement

te halen en economisch gezond te maken. Al jaren probeert hij een stroom toeristen vanuit Australië en de Verenigde Staten richting Banda te leiden, en doet hiermee eigenlijk hetzelfde werk als zijn grootvader in het begin van deze eeuw toen deze via de Molukkenreis van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij Banda toeristische bekendheid wilde geven.
In veel opzichten lijkt Des Alwi op zijn grootvader, want ook is hij de drijvende kracht geweest achter de oprichting van het museum Rumah Budaya op Neira waar allerlei historische voorwerpen uit de Bandanese geschiedenis zijn tentoongesteld.
Ook was hij de initiator van het bezoek dat vice-president Mohammed Hatta – de gewezen balling uit de jaren dertig – in 1972 aan de eilanden bracht en hij wist ervoor te zorgen dat het voegere huis van Hatta – de ruime perkenierswoning aan de vroegere Bovenstraat – een museumbestemming kreeg.
Een man, kortom, die veel instigeert in de dubbele betekenis van het woord; 'aanvuren' en 'aanhitsen', maar wel iemand die begaan is met het lot van de specerij-eilanden.
Boze tongen beweren dat ook de bezienswaardigheid van 'de laatste perkenier van Banda', Bing van den Broeke, een 'uitvinding' van Des Alwi is geweest in zijn reeks toeristische attracties, waarmee hij reizigers met harde valuta naar de eilanden probeert te lokken.
Zeker is wel dat de zakenman zich in Jakarta sterk heeft gemaakt bij de centrale regering voor de teruggave van de 12,5 ha nootmuskaatbos aan Van den Broeke.
De nootmuskaatindustrie in het huidige Banda stelt niet veel meer voor. De Japanners interesseerden zich gedurende de bezettingsjaren hoegenaamd niet voor deze specerij, die kennelijk weinig wordt gebruikt in de Japanse keuken. De uitvoer kwam vrijwel tot stilstand. De bevolking is inmiddels op grote schaal overgegaan op de teelt van kruidnagel, een gewas dat qua produktie en handel veel lijkt op dat van de nootmuskaat en foelie. Aan kruidnagelen is in het land waar deze specerij veelvuldig gebruikt wordt in de sigarettenindustrie (de krètek-sigaret) bijna doorlopend gebrek. Via deze weg – zij het de laatste tijd met grote problemen en conflicten met de overkoepelende inkooporganisatie – komt voor de eilanders nog de nodige verdienste binnen.
Deze constatering brengt mij op een ander punt: de mythe

dat Banda Neira een spookstad of een *dode* stad is geworden, waar de geest van VOC nog rondwaart, maar waar verder niets meer gebeurt.
De klaagzang over de 'doodsheid' van Banda, destijds ingezet door de historicus Van de Wall, is sindsdien klakkeloos overgenomen door talrijke journalisten en publicisten.
Nog steeds wordt Banda in de pers afgeschilderd als een stad die eens bruiste van activiteit maar waar nu algemene stilte heerst, met als *sprekend* bewijs voor deze stelling een bijpassende illustratie van een totaal vervallen oud perkeniershuis. Opnieuw een indianenverhaal over de eilanden – niet het eerste, maar wel het laatste – dat ik zal proberen te ontzenuwen.
En inderdaad, het Banda van nu vertoont nog steeds een aantal leegstaande, of schaars bewoonde ruïnes van oude perkhuizen en perkenierswoningen. Men zou dat kunnen opvatten als een herinnering aan 'betere' tijden, aan een *tempo doeloe* waarin men slapende, beter gezegd, klimaatschietend in een luie stoel, rijk kon worden.
Betere tijden, dat wel, maar voor wie? Zeker niet voor de slaven en later de 'vrije' arbeiders.
Wat die perkslaven betreft; toen men op die gedenkwaardige 1e januari 1860 achter de hoge muren vandaan kwam, besloten de slaven weliswaar eensgezind nooit meer in loondienst te gaan werken, maar dat betekende niet dat ze op hun lauweren konden gaan rusten.
Dat kunnen *have-nots* immers nooit en zeker niet in Indonesië, want daar is het economische klimaat net zo onbarmhartig als de tropenzon zelf. Gewerkt zal er moeten worden. Ook op het Banda Neira van de jaren negentig. Die gewezen perkslaven lijken vorige eeuw wel de uitvinders te zijn geworden van de term free-lance arbeid. Zij boden hun diensten afwisselend aan in de sector landbouw of visserij, deden verder allerlei kleine hand- en spandiensten of namen dienst bij allerlei kleine bedrijfjes.
Economische bedrijvigheid – weliswaar op kleine schaal – is nog altijd de kurk waarop de eilanden drijven, nu er geen goud meer aan de bomen groeit! Daarbij is Banda – net als Ambon – altijd de doorvoerhaven geweest voor produkten van de omliggende eilanden tot Nieuw-Guinea toe, en dat is het nog steeds.
Verder is het een belangrijke visserijhaven, want de Bandazee

staat immers bekend om het grote visbestand, al ondervindt men al jaren een hevige concurrentie van de ultra-moderne Japanse vissersvloten.
En dan is er nog de handel in kruidnagelen, nootmuskaat en foelie...
Ook als toeristenoord wordt Banda steeds prominenter. Het aantal *guesthouses* op Neira beloopt inmiddels al een aantal van 25, en dat voor een eilandje van een paar vierkante kilometer.
Het is daarom dat men bij een wandeling door de stad ondanks een paar vervallen huizen het beeld krijgt van een – naar Indonesische maatstaven – redelijk welvarende bevolking met voldoende voedselbronnen.
En dat is op de Molukken vaak anders..
Door de voortdurende bemesting met fosfaathoudende stofwolken, die uit de vulkaan Gunung Api op het stadje neerdalen, is de grond uiterst vruchtbaar geworden.
De tuinen van de huizen op Neira zijn dan ook stuk voor stuk kleine lusthoven met de meest uiteenlopende bloeiende bomen, planten en bloemen. Als dit een *dode* stad genoemd wordt, dan heeft de dood in mijn ogen een bijzonder fleurige aanblik.

Er zijn weer Bandanezen, zo'n 15.000 in getal, een wat vreemd conglomeraat met nog steeds Nederlandse, Arabische of Chinese gelaatstrekken, maar door en door Bandanees geworden.
Het verloren volk is, kun je zeggen, thuis gekomen. De eilanden zijn met recht hun thuis geworden, want nog steeds 'wenen zij allen, als zij hun geliefde Banda Neira moeten verlaten of het weerzien'.

BIJLAGE I

NAMEN der SPECERIJ-LANDEN.	NAMEN der EIGENAREN en HUURDERS.	NAMEN der ADMINISTRA-TEUREN.
Zevenbergen en Hersteller ...	*H. M. C. Lans* en *W. C. Lans.* Huurder *G. F. Lans.*	*G. F. Lans* ....
Banco-Batoe ...	*H. P. de Vries, J. Leunissen* en acht minderjarige kinderen, *J. W. Leunissen*................................	*H. P. de Vries* ....
Lantaka.........	Mevr. de Wed. *Versteegh (T. T.)*..........................	*J. Scharp de Visser*...
Weltevreden ...	*J. A. Delmaar*	*F. J. Henner* ....
Namoeloe	*E. C. Lantzius*	*E. C. Lantzius*.........
Simonwal	*L. Empting, R. F. F. von Buggenhagen, J. G. Mulder*, Wed. *H. D. Versteegh*..	*L. Empting* ....
Takkermoro ...	*J. G. Mulder*...	*J. G. Mulder* .. ..
Kelle en Noorwegen.........	*L. F. Versteegh* en *I. V. Spelti*	*L. F. Versteegh* ......
Lackoei	*J. G. Mulder*...	*J. G. Mulder* ....
Orangdatang...	Wed. *H. D. Versteegh*, Wed. *Pietersz.* Huurder *W. van der Sluys*	*W. van der Sluijs* ...
Boyauw	*W. van der Sluijs*	*Idem* ...
Kleinwaling ...	*J. P. van den Broeke*..	*J. P. v. d. Broeke* ...
Grootwaling ...	Wed. *J. F. G. van den Broeke*................................	*J. M. C. v. d. Broeke.*
Spantjebij	*J. P. v. d. Broeke*, Wed. *E. Herrebrugh*, Wed. *C. Dekkers*, Mevr. *Hahn* geb. *Versteegh*	*H. A. Geldorp* ......
Keizerstoren...	*M. T. Jansz*, Wed. *P. C. Meijer*	*P. C. Schoenmaker*...
Comber	*P. C. L. Hartog*	*P. C. L. Hartog* ......
Baning	*M. H. Brandes*..	*F. V. Brandes*.........
Boerang.........	*J. W. Hoeke*	*J. W. Hoeke* ....
Zoetenitval ...	*M. Lantzius* en *J. W. Hoeke*	*M. Lantzius*...........
Benedendender	*R. F. Versteegh, F. B. P. Struby, A. A. Meijer*, echtgenoot van *L. D. Claassen*, Mevr. *W. J. F. Bernard*, geboren *F. A. Meijer*	*R. F. Versteegh* ......
Bovendender...	De Wed. *G. T. Versteegh*, geb. *Tobiasz* en *A. M. L. Hartog.* Huurder *A. M. L. Hartog*	*A. M. L. Hartog* ...
DrieGebroeders	*P. C. L. Hartog, J. W. Hartog*, Wed. *Brocurius van Nidek, L. T. Hartog, W. E. de Jong, E. R. A. van Ellinckhuyzen, S. L. R. Hartog*..............................	*P. C. L. Hartog* ......
Sablemandie...	*J. C. de Walsche*, Wed. *J. Latomalea*	*De Walsche* ....
Boetong.........	*W. S. Versteegh*, Echtgenoote van *J. A. Brantsz, A. J. Beck, M. E. van Wieringen, C. M. van Wieringen*, 3 Vrouwen van Arabieren en 4 onmondige Erfgenamen van Arabieren	*J. A. Brantsz* ....
Laoetang	*P. C. Lans, M. S. S. M. F. van Vliet*, geb. *John* en *J. M. M. John.* Huurder *P. C. Lans*	*P. C. Lans* ....
Everts............	Mevr. *Geldorp*, geb. *Pinege, W. E. Pinege*, Mevr. *de Jong*, geb. *Hartog*, Mevr. *Ellinckhuyzen*, geb. *Hartog* en *S. L. R. Hartog.* Huurder *A. M. L. Hartog*..	*A. M. L. Hartog* ...
Lust	Mejufvr. *A. Baks* en *A. M. L. Hartog.* Huurder *A. M. L. Hartog*	*Idem* ...
Toetra	*R. F. F. von Buggenhagen* en de Erfgenamen van *Leunissen.* Huurder *L. F. F. von Buggenhagen* ...	*W. Benque* ....
Welvaren	*O. J. Fedder*	*F. B. P. Struby* ......
Westklip	Minderjarige Dochter van *G. L. A. de Maeght*......	*J. W. Weusman*......
Weltevreden ...	*R. T. Versteegh* en *J. A. Delmaar*	*A. G. H. Hartog* ...
Matalenco	Wed. *E. Herrebrugh*, geb. *Vermeer* en Mevr. *Hahn*, geb. *Versteegh* eerder Wed. van den Heer *Herrebrugh*	*A. M. Herrebrugh* ...
Kleinzand	*J. A. Delmaar, A. Leunissen, J. C. Leunissen, C. Sapolettie*, Echtgenoot van *W. F. Leunissen, C. F. Leunissen, E. M. Ranck* en *R. E. Ranck* ...	*J. A. Delmaar*.........
Verwachting...	*A. H. Groeneveld, A. J. Makely*, Wed. *J. W. Fedder*, geb. *Brantsz, J. C. Brantsz*, Echtgenoot van Jonkheer *W. A. F. Goldman, J. A. Brantsz, C. L. Leunissen*, geb. *Brantsz*	*A. H. Groeneveld* ...

De namen van de specerijperken op Banda, de eigenaren en hun administrateurs in het jaar 1872

BIJLAGE II

Doorl. nummer.	NAMEN DER PERKEN.	EIGENAREN.	ADMINISTRATEURS.
1.	Zevenbergen en Herstel-ler (Neira)	familie Lans.	G.F.Lans
2.	Bancobatoe(Neira)	H.F.Kam.diverse ande-ren voor een klein deel.	H.Lounissen
3.	Lautakka(Neira)	C.H.V. F.F.Versteegh.	F.[illegible].Schelling
4.	Welie en Noorwegen (Groot-Banda)	familie Sech Said bin Abdullah Bandilla.	Bandilla
5.	Simonwal(Groot-Banda)	C.H.V.voor meer den 2/3 voorts en andere eige-naren.-	C.H.V.
6.	Weltevreden Lonthoir (Groot-Banda)	8 eigenaren.w.o.de familie Delmaar.	P.Delmaar
7.	Takkermorro (Groot-Banda)	12 eigenaren(fam.Mulder)	P.Delmaar
8.	Lachoey(Groot-Banda)	i d e m .	P.Delmaar
9.	Namooloe(Gr.Banda)	Naaml.Vennootschap tot expl.van het perk.-	J.Latumahina
10.	Boijauw orang Datang (Groot-Banda)	C.H.V.	C.H.V.
11.	Klein Waling(Gr.Banda)	W.F.van den Broeke.	P.J.v.d.Broeke
12.	Groot Waling(Gr.Banda)	W.F.van den Broeke.	W.G.v.d.Broeke
13.	Spantjeby(gr.Banda)	N.V.tot Expl.(N.P.Kok)	N.P.Kok
14.	Keizerstoren(Gr.Banda)	C.H.V.	Hulsbergen
15.	Combir(Groot-Banda)	Engelen.N.V.tot Expl.	P.H.de Vries
16.	Raning(Groot-Banda)	C.F.H.Engelen.	P.H.de Vries
17.	Boerang(Groot-Banda)	J.W.Hoeke.	Ch.Hoeke
18.	Zoeten Inval(Gr.Banda)	N.P.Kam.	H.F.a.Carelsz
19.	Boven Dender(Gr.Banda)	Diverse eigenaren:erven A.M.L.Hartog fam.Lutzow C.H.V.'t meeste invloed	J.J.Schelling
20.	Beneden Dender(idem)	C.V.H.voor 't grootste deel.H.F.Versteegh,er-ven Versteegh erven Lantzius e.a.-	P.J.Versteegh

Doorl. nummer.	NAMEN DER PERKEN.	EIGENAREN.	ADMINISTRATEURS.
21.	Drie gebroeders. (Groot-Banda)	N.V.tot Expl.van het perk.-	J.J.Schelling.
22.	Babie Mandie. (Groot-Banda)	N.P.Kam.	H.F.H.Carelsz.
23.	Boetong(Gr.Banda)	Maatsch.tot Expl.van landerijen en andere vastigheden. "Oei Soei Tjoan".-	G.F.Theodorusz.
24.	Laoetang(idem)	Maatsch.tot Expl.van het perk.-	H.Klutzow.
25.	Everts(Groot-Banda)	N.V.Cultuur Maatsch. "Spantjeby en Matalenco (N.P.Kok).-	G.F.Theodorusz.
26.	Lust(Groot-Banda)	C.H.V.-	H.Klutzow.
27.	Toetra(idem)	C.H.V.en erven E.C. Lantzius,de laatste heeft de aandeelen in consignatie bij N.P. Kok voor 10 jaren.-	P.Delmaar.
28.	Welvaren(Ay)	N.P.Kok,N.P.Kam.-	N.Delmaar.
29.	Westklip(Ay)	E.J.M.C.L.de Maeght.	W.F.v.d.Broeke.
30.	Kleinzand(Ay)	N.P.Kok,P.E.Delmaar.	N.P.Kok.
31.	Weltevreden(Ay)	Maatsch.tot Expl.der specerijlanden Weltevreden; C.H.V.erven A.M.L.Hartog,familie Versteegh,erven Mulder e.a.-	H.F.Versteegh.
32.	Matalenco(Ay)	N.V.Cultuur Maatsch. Spantjeby en Matalenco (N.P.Kok).-	N.P.Kok.
33.	Verwachting(Ay)	C.H.V.	H.Veerman.
34.	Arcadie(Rhun)	Erven Lantzius;erven Versteegh;H.F.Versteegh e.a.	H.F.Versteegh.
35.	Eldorado(Rhun)	C.H.V.	D.Anthonius.
36.	de Hoop (Rozengain)	N.V.Cultuur Maatsch. Rozengain.	C.H.Camerling

De namen van de specerijperken op Banda, de eigenaren en hun administrateurs in het jaar 1927

BIJLAGE III

Banda's volkslied

De zee is groot en Banda klein
Maar vast staan klip en rots
Zo mogen Banda's mannen zijn
Standvastig zonder trots
In 't goede sterk en door hun werk
Getuigend van hun kracht.

Hoe helder is de zee, hoe rein
Om het eiland waar ik woon
Zo mogen Banda's vrouwen zijn
Als Banda's baai zo schoon
Ja zacht en goed zij hun gemoed
Zij zelve lieflijk schoon.

Hoe welig wast in het verre Oost
Hier Banda's noteboom
Zo welig groeie ook Banda's kroost
Dat nooit zijn tijd verdroom
Het wasse en bloei en rijke groei
En werpe vruchten af.

Hoe fier rijst ginds de vuurberg op
Ten schut van Banda's zee
Een baken is zijn hoge top
Voor het schip in onze zee
Zo rijze Uw roem ja d'oosterbloem
Noemt elk U Banda schoon.

Klein Banda neemt in welvaart toe
Gezegend zij Uw lot
Dank Banda, nimmer zingen moe
Uw Schepper en Uw God
Met blijder moed voor het schoon en goed
Dat Hij aan Banda schonk.

Ik heb Banda lief al is het klein
Al vaart men spoedig rond
Die plek zal steeds mij dierbaar zijn
't Is mijn geboortegrond
Klein Banda schoon, Molukken kroon
Klein Banda ik heb U lief.

BIJLAGE IV

Enkele belangrijke data in de geschiedenis van Banda

1602	Aankomst van een VOC-eskader onder commando van Wolfert Harmenszoon.
1609	Admiraal Verhoef en 45 minderen door de Bandanezen vermoord na een geschil over de levering van specerijen.
11-3-1621	Banda getuchtigd door Jan Pieterszoon Coen. Van de oorspronkelijke bevolking van 15.000 blijven er op de eilanden ongeveer 1000 over.
1628	Gouverneur Pieter Vlak verdeelt de eilanden Lontar, Banda en Ai in 68 perken, die in pacht worden gegeven aan zogeheten perkeniers.
23-4-1824	Gouverneur-generaal Van der Capellen bezoekt Banda en neemt een reeks beschermende maatregelen: opheffing van de hongitochten*, verbod op de invoer van nieuwe slaven en verhoging van de inkoopprijzen. Tevens stelt hij de perkeniers de akte van eigendom over de perken in het vooruitzicht.
1845	Perkeniers worden na ruim twee eeuwen ook in juridische zin bezitters van de perken die vanaf 1628 van vader op zoon zijn overgegaan.
1852	Een zeer zware aard- en zeebeving vernielt grote delen van de stad Neira en de nootmuskaatperken.
1-1-1854	Banda wordt met Ambon, Ternate en Kajeli tot 'vrijhaven' verklaard.
2-7-1859	Gouvernement vervaardigt een reeks gunstige beschikkingen uit voor de perkeniers: financiële steun voor de opbouw van de verwoeste gebouwen en huizen, renteloze voorschotten en kwijtschelding van hypothecaire schulden voor een som van *f* 189.000,-.

* hongitochten: strafexpedities naar omliggende eilanden om specerijbomen – uit concurrentieoverwegingen – uit te roeien.

1-1-1860	Opheffing van de slavernij. Van de 1122 perkslaven blijven er maar 73 in dienst van de perkeniers.
1864	Opheffing van het specerijmonopolie. De perkenier wordt na ruim twee eeuwen vrije ondernemer.
1865	Eerste veiling op Banda van 'vrije noten', zonder inmenging van de staat.
1872	Gouvernement stelt een 'specerijbelasting' in van 7,5% van de bruto-jaaropbrengst.
26-2-1884	Na langdurige arbeidsonrust onder het werkvolk wordt een ordonnantie afgekondigd met de belangrijkste verplichtingen van zowel werkgevers als werknemers.
1890	Een zware aardbeving vernielt op Neira een groot aantal gebouwen en huizen.
1898	Tijdens de kroningsfeesten van koning Wilhelmina brandt op de Gunung Api een grote gekroonde W.
1-1-1904	Banda is 'vrijhaven' af en wordt weer 'ingelijfd in het tolgebied van Nederlands-Indië'.
1904	Rondelen van fort Belgica worden in verband met de dreiging van de Russisch-Japanse oorlog in opdracht van het legerbestuur opgeblazen.
11-2-1936	De Indonesische voormannen van de nationalistische beweging, Soetan Shahrir en Mohammed Hatta, worden op Banda geïnterneerd.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Anoniem, 'Aard- en Zeebevingen in den Molukschen Archipel' in Jacob Swart *Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde*, jrg. 1853, Amsterdam.

Anoniem, *Banda-Neira – Het land waar 't goud aan de boomen groeit*, typoscript ca. 1927, Bibl. K.I.T.L.V., Leiden.

Anoniem, *Banda in het verleden, in het tegenwoordige en in de toekomst*, ca. 1870, uitgever onbekend.

Anoniem, 'Fragment van reisverhaal' in *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, 18e jrg. Afl. 1-6, Zaltbommel, 1856.

Bintang Djaoeh (ps. voor J.F. de Balbian Verster), 'De Banda-eilanden' in *Eigen Haard*, Amsterdam, 1901.

P. Bleeker, *Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel*, Batavia, 1856.

Dr. Heinrich Bokemeyer, *Die Molukken*, Leipzig, 1888.

Frits van den Bosch, *Banda op de synthesizer*, typoscript, ongepubliceerd, 1993.

Dr. Heinrich Breitenstein, 'Twee jaar op Banda' in *De aarde en haar volkeren*, Haarlem, 1916.

P. van der Crab, *De Molukse eilanden – Reis van Z.E. den gouverneur-generaal Charles Ferdinand Pahud door den molukschen archipel*, Batavia, 1862.

John-Erik Elmberg, *Islands of tomorrow*, Londen, 1956.

Dr. I.H. Enklaar, *Joseph Kam, apostel der Molukken*, Den Haag, 1963.

L.E. Gerdessen, *Vijf jaar gedetacheerd*, Amsterdam, 1873.

J.H. Gerrits, 'Beknopte beschrijving der afdeling Banda, residentie Amboina' in *Tijdschrift voor het Binnenlands Bestuur*, Batavia, 1902.

Th.J. Godron, *Banda-Nootmuskaatcultuur*, typoscript, ca. 1949, in privé-bezit.

Anneke Groeneveld (red.), *Tukang Potret: 100 jaar fotografie in Nederlands-Indië 1839-1939*, Amsterdam, 1992.

Willard A. Hanna, *Indonesian Banda*, Philadelphia, 1978.

A.W.H. Hermans, *De nootmuskaatcultuur in Nederlandsch-Indië*, proefschrift, Steil, 1926.

M.B. van der Jagt, *Molukkenreis*, 1923, uitgave in eigen beheer.

Dr. J.M. Janse, *De Nootmuskaat-cultuur in de Minahassa en op de Banda-eilanden*, Batavia, 1898.

D.M.G. Koch, *Batig Slot*, Amsterdam, 1960.

H. van Kol, *Uit onze koloniën*, Leiden, 1903.

Mr. dr. Luc Kiers, *Coen op Banda*, 1943.

Dr. H.J. Lam, 'Een bestijging van den Goenoeng Api (Banda)'

in *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 2e serie, Deel 34, Leiden, 1922.
P.C. Lans, *Rozengain, een der eilanden der Banda-groep, een goudmijn der toekomst*, Rotterdam, 1872.
C.J. Leendertz., *Van Atjeh's stranden tot de koraalrotsen van Nieuw-Guinea*, Arnhem, 1890.
Mr. Herman Otto van der Linden, *Banda en zijne bewoners*, Dordrecht, 1873.
Y.B. Mangunwijaya, *Tussen admiraals en sultans*, Baarn, 1991.
Aage Krarup Nielsen, *Par krydstogt mod Ny Guinea*, Kopenhagen, 1944.
M.T.H. Perelaer, *Het Kamerlid Van Berkenstein in Nederlandsch-Indië*, Leiden, 1888.
J.J.F. Pino, 'Banda en de Perkeniers' in *Koloniaal Tijdschrift*, 7e jrg., 2e halfjaar, Batavia, 1918.
H.W. Ponder, *In Javanese waters*, Londen, z.j. (ca. 1940).
G.J. Resink, *Kreeft en steenbok*, Amsterdam, 1963.
Arthur van Schendel, *Jan Compagnie*, Rotterdam, 1932.
Sjahrazad (Soetan Shahrir), *Indonesische Overpeinzingen*, Amsterdam, 1946.
Soetan Shahrir, *Out of Exile*, New York, 1984.
Dr. R.D.M. Verbeek, *Geologische beschrijving van de Banda-eilanden*, Batavia, 1901.
Q.R.M. Ver Heull, *Herinneringen van Eene Reis naar de Oost-Indiën*, Haarlem, 1835.
D.A. Visker, *De Banda Eilanden*, typoscript, Den Haag, 1985.
S. Vissering, 'De Banda-groep' in *De Gids*, Amsterdam, 1874.
L. van Vliet, *Proeve van beantwoording der vraag welke invloed moeten de laatste aard- en zeebevingen in de Molukken geacht worden gehad te hebben op de productie der specerijen*, Amsterdam, 1853.
V.I. van de Wall, 'Bijdrage tot de geschiedenis der perkeniers 1621-1671' in *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land-, en Volkenkunde*, jrg. 1934, afl. 3 & 4.
V.I. van de Wall, *De Nederlandsche Oudheden in de Molukken*, Den Haag, 1928.
Dr. O. Warburg, *Die Muskatnuss*, Leipzig, 1897.
A. Weber-van Bosse, *Een jaar aan boord H.M. Siboga*, Leiden, 1904.
Augusta de Wit, *Natuur en menschen in Indië*, Amsterdam, 1914.
P.C. van der Wolk, 'Tropenromantiek (geschiedenis van onze nootmuskaat-cultuur)' in *Cultura*, 32e jrg., 1920.
D.A. Zoethout, *De Plant in Nijverheid en Handel*, Amsterdam, 1914.
Henri Zondervan, *Nootmuskaatnotenbedrijf op de Banda-eilanden-Molukken*, Groningen, z.j.

REGISTER

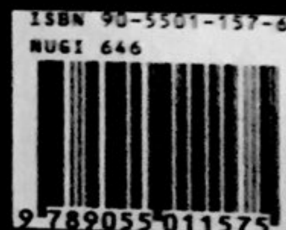
Nootmuskaat was in de zeventiende eeuw een zeer geliefd produkt in Europa. Voor de Verenigde Oostindische Compagnie waren de Banda-eilanden dan ook het meest begeerde gebiedsdeel in de Oost: op die tien eilandjes groeide immers de beste nootmuskaat ter wereld.
Maar toen de Bandanese bevolking zich verzette tegen de komst van de Nederlanders, werd vrijwel de gehele bevolking in 1611 door Jan Pieterszoon Coen uitgemoord. 'Er zijn geen Bandanezen meer,' zou Multatuli tweeëneenhalve eeuw later schrijven.

De ontvolkte eilanden werden na 1611 verdeeld in 68 'nootmuskaat-perken', die door geïmporteerde slaven werden bewerkt. Voor Nederland werden de Banda-eilanden daarmee een wingewest van de eerste orde. Maar de geschiedenis van die eilanden werd geschreven met trefwoorden die er niet om liegen: volkerenmoord, slavernij, koloniale willekeur, en verwoestende aard- en zeebevingen.

Journalist en Indonesiëkenner Joop van den Berg onderzocht historische bronnen, sprak met nazaten van de nootmuskaatplanters en bezocht het huidige Banda. Het leverde een verhaal op vol moedwil en misverstand – zowel bij de koloniale machthebbers, de 'heren van de nootmuskaat', als bij hun geminachte slaven.
Voor het eerst in het Nederlandse taalgebied is nu de geschiedenis geschreven van de Banda-eilanden – de 'schandvlek op het blazoen van Jan Pieterszoon Coen'.

Eerder verschenen van Joop van den Berg bij uitgeverij BZZToH
Bossche D[illegible]*tjangfoxtrot* en [illegible] *sinjo's.*

ISBN 90-5501-157-6
NUGI 646
9 789055 011575